МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА імені В. Г. КОРОЛЕНКА
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ КУЛЬТУРИ
ХАРКІВСЬКЕ ОБЛАСНЕ ВІДДІЛЕННЯ (ФІЛІЯ)
ВГО «УКРАЇНСЬКА БІБЛІОТЕЧНА АСОЦІАЦІЯ»

КОРОЛЕНКІВСЬКІ ЧИТАННЯ 2017
«Бібліотеки, архіви, музеї: динамічний розвиток і пошук нових форматів»

Матеріали
XX Всеукраїнської науково-практичної конференції,
м. Харків, 26 жовтня 2017 року

У 2 частинах
Частина 2

Харків 2018

УДК 027.02(477)
К68

Затверджено до друку вченою радою
Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка
(протокол № 3 від 11 травня 2018 р.)

К68 **Короленківські читання 2017.** «Бібліотеки, архіви, музеї: динамічний розвиток і пошук нових форматів» : матеріали XX Всеукр. наук.-практ. конф. Харків, 26 жовт. 2017 р. У 2 ч. Ч. 2 / Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка, Харків. держ. акад. культури, Харків. обл. від-ня (філія) ВГО «Укр. бібл. асоц.» ; [редкол.: В. Д. Ракитянська (голова) та ін.]. – Харків, 2018. – 191 с.

Збірник містить матеріали доповідей та повідомлень XX Всеукраїнської науково-практичної конференції «Короленківські читання 2017», присвяченої темі «Бібліотеки, архіви, музеї: динамічний розвиток і пошук нових форматів».

Видання розраховане на фахівців бібліотечної справи та суміжних галузей.

УДК 027.02(477)

КРУГЛИЙ СТІЛ «ПРОБЛЕМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ТА АВТОРСЬКОГО ПРАВА В БІБЛІОТЕЧНО-ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ»

УДК 002.2:316.77

КОНЦЕПТ АВТОРСТВА В УМОВАХ ЕЛЕКТРОННОГО СЕРЕДОВИЩА: КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ

Маркова Вікторія Анатоліївна,
завідуюча кафедрою журналістики
Харківської державної академії культури,
доктор наук із соц. комунікацій,
Україна, Харків

Анотація. *Розглянуто основні етапи формування інституту авторства. Проаналізовано процеси, що відбуваються з ним в електронному середовищі.*

Ключові слова: *історичне книгознавство, авторська діяльність, книжкова комунікація, електронна комунікація, культурологічні аспекти книгознавства.*

Аннотация. *Рассмотрены основные этапы формирования института авторства. Проанализированы процессы, происходящие с ним в электронной среде.*

Ключевые слова: *историческое книговедение, авторская деятельность, книжная коммуникация, электронная коммуникация, культурологические аспекты книговедения.*

Annotation. *The main stages of the institution of authorship are considered. The processes occurring with it in an electronic medium are analyzed.*

Key words: *bibliology, author's activity, book communication, electronic communication, culturology.*

Виклики, з якими зіткнулася книжкова комунікація в умовах виникнення нової комунікативної реальності – електронної, задало нові обертони рефлексії щодо концепту авторства. Очевидно, що в наш час відбуваються революційні зміни у визначенні авторської діяльності, що суперечать чинному законодавству. Що є основою зазначеного протиріччя? Щоб відповісти на це запитання, слід знову повернутися до тих визначальних процесів, завдяки яким сформувався інститут авторства,

і розглянути, з які виклики постали перед ним в умовах нової комунікативної реальності. А зробити це можна лише в широкому культурологічному контексті.

Скориставшись ідеями відомого французького філософа М. Фуко, викладеними в есе *«Що таке автор?»* [4], яке стало класичним у дискурсі щодо авторської функції, варто звернути увагу на юридичний компонент цієї проблеми. Фуко співвідносив виникнення авторства з тим моментом, коли автор мав відповідати перед законом за продукт своєї творчості. Слід зазначити, що перше значення слова «автор» латинською – «засновник, творець чи винуватець». Хронологічно цей момент у Фуко залишається невизначеним. Дослідник історії читання Р. Шартьє наводить приклад з історії Франції XVI ст.: на той час там починали публікувати друковані каталоги книг, заборонені паризьким Факультетом теології, принципом класифікації в яких є саме алфавіт імені автора [6, с. 63]. Для Фуко важливим є насамперед репресивний момент у визначенні авторської функції: автор стає автором лише в тому разі, коли порушує закон, саме тоді він повинен відповідати. Саме це ключове слово – відповідальність, багато що пояснює у еволюції інституту авторства.

С. С. Аверинцев, аналізуючи співвідношення понять «авторство» й «авторитет», зазначає, що ці однакові за походженням слова з єдиною етимологічною характеристикою, нині мають різні словарні значення, але первинно вони були неподільними. Він зазначав, що обсяг цих понять, містить два аспекти: релігійно-містичний та юридичний, які для нас абсолютно різні. У межах же традиційного суспільства вони є однією інституцією. Для традиційного суспільства притаманне делегування владних повноважень у знаковій формі, яка є еквівалентом реальності. Еквівалентом же особи є її ім'я. Саме такими взаємовідносинами «авторства» й «авторитету» можна пояснити і анонімність у культурі Єгипту. Схожа ситуація у новозавітної традиції, де, незважаючи на те, що кожний з текстів Нового Заповіту має конкретного автора, *«…авторитетне ім'я функціонує як знак, по-перше, верховного авторитету Бога як суб'єкта Одкровення, по-друге, колективного авторитету громади як тієї, що сприйняла Одкровення»* [1, с. 113].

«Винайдення технології книгодрукування поклало кінець багатьом технічним причинам, що породжували і підтримували анонімність, тоді як епоха Ренесансу сформувала нові уявлення про літературну популярність та інтелектуальну власність» [6, с. 116]. Література поступово стає засобом самоусвідомлення своєї творчої індивідуальності

(Петрарка), полем плідного діалогу з античною традицією та однодумцями (гуманісти), а також плацдармом справжніх «чорнильних» війн між опонентами, що триває в просторі публічності (Аретіно). Саме з доби Ренесансу бере початок культ автора книги. Модним стало замовляти портрети авторів. Відтоді в оформленні книги використовують портрет автора, причому, зазвичай, автора на портреті зображують в процесі написання твору. Р. Шартьє вважає, що така іконографія зображення автора є свідченням певних культурних зрушень. По-перше, авторська діяльність ототожнюється саме з письмом, а не з диктуванням секретареві, по-друге, такі зображення відображають літературну діяльність як індивідуальну, неповторну творчість.

Епоха Ренесансу з її культом індивідуальності та винайденням книгодрукування, яке О. Шпенглер дуже влучно назвав «далекобійним письмом», спричинила ставлення до авторської діяльності як до засобу здобуття безсмертя. Таке не спадало на думку середньовічному авторові, який більшою мірою піклувався про безсмертя душі, натомість, ренесансного автора приваблює ідея творчого безсмертя на цьому світі.

Слід зазначити, що важливим фактором у формуванні інституції авторства в сучасному сенсі є перетворення авторської діяльності на діяльність професійну. Навіть винайдення книгодрукування, завдяки якому автор отримав публіку, не відразу вплинуло на професіоналізацію його творчості. Взаємовідносини автора й читача в більшої частини авторів у першу чергу визначалися залежністю автора від патрона, який давав йому кошти на життя. Решта з них, матеріально незалежна, існувала власним коштом, а тому не сприймала свої твори як товар. Цей стан зберігався аж до XVIII ст., часу, коли розпочалася «професіоналізація» авторів, які мали намір жити за рахунок свого пера. Саме в цей час і виник інститут авторського права у сучасному сенсі цього слова. Твір віднині визначається формою, в яку автор втілює свої думки, його ідентичність співвідноситься тепер повністю з індивідуальністю автора, а не з традицією. А тому тільки з кінця XVIII – початку XIX ст., як вважав Фуко, авторська функція отримує свої фундаментальні ознаки: автор відіграє роль «принципу, яким забезпечується певна єдність письма», а також «джерела виразності», яка віднаходиться в кожному з його творів. Автор є гарантом неповторності і цілісності дискурсу.

Ще одним важливим моментом оформлення авторської функції є можливість повною мірою втілити задум твору в певну матеріальну форму. У добу середньовіччя, коли прочитати твір зазвичай означало його

переписати, коли сам процес тиражування був майже не інституціоналізованим, автор не мав змоги контролювати втілення тексту у матеріальну форму. Поширеною практикою було зібрання різних за змістом і авторством творів під однією обкладинкою, які ідентифікувалися за назвою або ім'ям автора твору, що є першим у збірці. Такі збірки характеризуються повною відсутністю авторської функції. До того ж численні помилки, яких припускалися при переписуванні, також не могли забезпечити автентичності авторського тексту. Для боротьби з цим недоліком Петрарка пропонував «авторську книгу», написану власноруч. Тобто в такому разі автор відповідає не лише за зміст, але і за автентичність його матеріального втілення. Тільки з винайденням книгодрукування установлюється міцний зв'язок між твором і його матеріальною формою. Книга як матеріальний об'єкт стає авторською, а якщо і публікуються збірки, то їх основою завжди є певний принцип: тематичний, хронологічний, жанровий тощо. Механізація тиражування забезпечує повну ідентичність примірників видання, а використання авторської коректури уможливлює збереження автентичності авторського рукопису.

Таким чином, феномен авторства в книжковій комунікації виникає на певній стадії розвитку комунікативної культури і відбувається в декілька етапів: на першому етапі автор є уособленням авторитету, а ім'я (автора, писця) – знаком влади, що делегується особі, саму ж владу уособлює традиція. Саме від її імені говорить автор. Його функція може втілюватися в таких моделях: ім'я автора взагалі відсутнє; ім'я автора відсутнє, але є ім'я писця, як того, хто несе відповідальність за правильну трансляцію традиції; замість імені того, хто є творцем, наявне ім'я авторитетної особи. У будь-якому разі адресантом комунікації є традиція, а авторство має виражені релігійні конотації. Рефлексія щодо авторства як суспільної інституції відсутня.

Другий період характеризується розмежуванням понять «автор» та «авторитет». Творчість авторів цього періоду, до якого можна долучити як Давню Грецію від кінця архаїчної доби, так і середньовіччя, у більшості своїй не є анонімною, але юридично інститут авторства ще не склався. Третій період пов'язаний з набуттям автором юридичних прав як гаранта неповторності і цілісності дискурсу та можливістю контролювати втілення свого твору в певну матеріальну форму. Завдяки правовій легітимації він стає повноправним учасником книжкового ринку і, як результат, набуває певної матеріальної незалежності. Відтепер його діяльність є повністю

інноваційною, а плагіат не тільки засуджується суспільством, а й переслідується юридично.

Нова комунікативна реальність з характерним для неї пануванням гіпертекстової структури в організації інформаційного простору вносить суттєві зміни в саму комунікативну структуру, оскільки істотно змінює поведінку автора і читача як комунікативних діячів, кладе край чіткій визначеності, що характерна для книжкової комунікації, де автор – це той, хто пише, а читач – той, хто читає. Вона породжує безліч питань, які потребують додаткової рефлексії: по-перше, яким чином комп'ютер як засіб комунікації впливає на моделі письма або читання; по-друге, які зміни в структурі комунікації відбуваються за умов введення принципу інтерактивності; по-третє, яким чином принцип інтерактивності, що викликає феномен колективної творчості як характерної ознаки авторської діяльності в Інтернеті, співвідноситься із сучасним авторським правом та багато інших.

Використання комп'ютера як технічної складової авторської діяльності суттєво вплинуло на сам процес породження творів, значно полегшивши коректуру, уможлививши маніпулювання з певними фрагментами, одночасно актуалізувавши питання щодо впливу інструменту письма на саме письмо. Першою суттєвою зміною в авторській діяльності став перехід від диктування тексту вголос до самостійного його записування. Очевидно, що ця зміна стала свідченням поступки усної комунікації письмовій. Недарма Маклюен вважав рукописний етап у розвитку книжкової комунікації найбільш гармонійним, оскільки була досягнута рівновага всіх органів чуття [3, с. 65]. До панування аудіального додалося візуальне. Думки стали втілюватися в слова, літера за літерою, які виводить рука. Сторінки тексту в такому разі насправді стали сприйматися як тілесне продовження автора, а тому метафоричний вираз щодо «народження книги» дійсно набув майже реального виміру. Таке письмо передбачає послідовне плетіння думок, коли кінець одного речення вже, так би мовити, містить початок наступного. Саме коли автор сам сів за письмовий стіл, стало можливим виникнення довгих оповідей, оскільки цей процес уможливлював одночасне письмо та читання. Природність такого письма забезпечила йому тривале життя. Незважаючи на всі технічні винаходи, багато авторів, які ще довіряють дотиковим імпульсам, не відмовляються від нього і нині. Рукопис несе на собі відбиток індивідуальності автора, але з винаходом книгодрукування авторський текст став потрапляти до читача в

стандартизованій формі. Це протиріччя між індивідуалізованим продуктом виробництва і стандартизованим продуктом споживання було істотно послаблене завдяки винайденню друкарської машинки, адже тепер автор виробляв текст у такому ж стандартизованому вигляді, в якому він згодом потрапляв до читача. Винайдення друкарської машинки та поступове її поширення як інструменту авторської праці протягом тривалого часу сприймалося як змушена поступка більшій швидкості і точності виробництва тексту з одночасним усвідомленням того, що друкований текст несе в собі щось безособове. Цікаво, що ті, хто використовував друкарську машинку в авторській діяльності, здебільшого листи писали від руки. Панування комп'ютерів і цьому поклало край. На відміну від друкарської машинки, в якій автоматизовано процес запису текстової інформації на рівні окремих символів, комп'ютер надає змогу маніпулювати словами, реченнями та цілими фрагментами тексту. А концепція гіпертекстових систем узагалі передбачає маніпулювання ідеями.

Якщо текст, виготовлений за допомогою друкарської машинки, є майже аркушем, що нагадує кінцевий продукт, то текст, виготовлений на комп'ютері, може бути повністю тотожним кінцевому продукту (підготовка оригінал-макету видання здійснюється нині повністю за допомогою комп'ютера, ще більшою мірою це стосується тексту для електронного видання). Отже, процес відчуження відбувається миттєво й остаточно, текст, що виникає на екрані монітору, уже не належить автору, а є станом письма. Варто пригадати Р. Барта, який критикував поширену точку зору щодо автора, який *«...виношує книгу, тобто передує їй, мислить, страждає, живе для неї»* [2]. І немає різниці, пише він її від початку до кінця, нібито під диктовку Музи, чи вибирає певні фрагменти з визрілого в думках цілого, важливим є саме наявність попереднього задуму, який реалізується потім у тексті. Тобто текст в уявленнях модернової доби завжди є результатом задуму, що перебуває стосовно нього завжди в минулому. У сучасній культурі, на думку Барта, немає автора, а є тільки скриптор, який «*…народжується одночасно з текстом, у нього немає ніякого буття до і поза письмом, він у жодному разі не той суб'єкт, у відношенні до якого його книга була б предикатом; залишається тільки один час – час мовного акту, і будь-який текст пишеться тут і зараз*» [2]. Зазначені інтенції надто співзвучні новій комунікаційній реальності з її установками на панування теперішнього.

Якщо рефлексія в межах французького постструктуралізму щодо «смерті автора» (Р. Барт) не викликала ніяких суттєвих наслідків у розвиткові книжкової комунікації, то для електронної комунікації вона стала плідним підґрунтям. Електронна комунікація порушує майже всі основні принципи інституту авторства, який у своєму кінцевому вигляді сформувався в модернову добу: автора як авторитета, як того, хто відповідає за єдність дискурсу і засвідчує цю єдність своїм ім’ям, та чий пріоритет на інтелектуальну власність підтверджується авторським правом. Десакралізований автор більше не є авторитетом, адже за ним більше не визнається право смислополагання. Легкість створення тексту з його оприлюдненням в Інтернеті може кожного читача перетворити на автора, а деякі проекти спеціально спрямовані на залучення читача до співавторства, що зрештою приводить до повного стирання меж між авторською та читацькою діяльністю. Місце автора і читача в новому комунікативному середовищі посідає користувач. Варто зазначити і те, що процес створення і ведення гіпертексту в англомовній літературі дістав назву «authoring» (авторська діяльність, авторизація). Причому предметом авторизації може бути трансформація звичайного текстового документа в гіпердокумент, створення електронної бібліотеки гіпердокументів, викладення деякого оригінального матеріалу відразу в гіпертекстовій формі, аналіз і синтез бази знань тієї чи іншої проблемної сфери [7]. Не важко помітити, що тільки третя операція з переліку відповідає традиційному уявленню, виробленому в модернову добу, щодо оригінальності поданого матеріалу. Всі інші операції є лише маніпуляціями з уже створеними текстами, і з позиції книжкової комунікації та існуючого авторського права, яке цілком відбиває реалії останньої, викликає сумнів щодо використання до зазначених процедур терміна «авторська діяльність». Очевидно, що нині відбуваються революційні зміни у визначенні авторської діяльності, які суперечать існуючому законодавству. Що є основою зазначеного протиріччя?

Щоб відповісти на це запитання, слід знову повернутися до тих визначальних концептів, завдяки яким сформувалася сучасна інституція авторства, і розглянути, які саме трансформації відбуваються з ним у новій комунікаційній реальності. По-перше, це концепт автора як авторитета, що історично виникає на ґрунті ототожнення Бога, як «автора» світу й автора, як індивіда, що створив певний інтелектуальний продукт. Читач, з цієї точки зору, є постаттю другорядною, його завдання – правильно сприймати те, що пророкує автор(итет). Очевидно, що така ієрархічна

структура взаємовідносин не задовольняє культуру, яка базується на мережевому принципі. Інтернет є вільним комунікаційним простором, який принципово заперечує принцип центрації, отже, всі голоси в ньому рівні.

Піонери Інтернет-середовища з самого початку декларували його принципову відкритість. Варто зазначити, що рух проти діючого авторського права очолили програмісти, і спрямований він був проти копірайту на програмне забезпечення. На противагу «копірайту» була висунута ідея «копілефту». Позначка «копілефту» на власному творі означає, що будь-яка людина має право використовувати, вносити зміни та розповсюджувати вихідний твір. Таким чином, у новому середовищі зародилася нова модель «відкритої» культури, яка повністю заперечує традиційне авторське право. Водночас в Окинавській хартії глобального інформаційного суспільства зазначається, що *«…захист прав інтелектуальної власності на інформаційні технології має важливе значення для просунення нововведень, що пов'язані з ІКТ»* [8].

Цілком зрозуміло, що така свобода комунікації викликає і певні занепокоєння в людей, котрі виховані в умовах книжкової культури. Адже книжкова комунікація передбачає, що не тільки автор відповідальний за свій текст, а й видавництво. У межах книжкової комунікації сам факт видання вже означає набуття певного статусу. Тобто перед опублікуванням текст пройшов декілька інстанцій, які визнали його достойним оприлюднення. Звісно, такий підхід має і зворотну сторону, він певною мірою обмежує свободу слова, але одночасно і захищає інформаційне середовище від «сміття». Мережевий простір таких фільтрів не має. Саме в цьому, на думку Р. Шартьє, полягає головна небезпека, оскільки різниця між жанрами, яка у книжковій комунікації закріплюється на рівні матеріальної форми, в електронній комунікації зникає. Стаття з мережевого журналу, текст із інтернет-енциклопедії, електронний лист або глава електронної книги мають абсолютно однаковий вигляд [5].

Отже, автор є одним із головних компонентів книжкової комунікації. Він є тим, хто втілює в тексті певний смисл з метою донести його до читача і несе відповідальність за нього. Феномен авторства в книжковій комунікації виникає на певному етапі розвитку культури і має декілька стадій, кінцевою з яких є юридичне оформлення авторського права. У новому комунікаційному середовищі відбуваються трансформації в самій структурі комунікації. Оскільки у мережевому просторі з можливостями інтерактивності втрачається визначеність, характерна для традиційної

книжкової комунікації (автор – той, хто пише, читач – той, хто читає), на їх місці виникає фігура користувача, а тому сама комунікація більшою мірою набуває ознак автокомунікації. В умовах нової комунікаційної реальності і письмо, і читання стають фрагментарними. Мережевий простір породжує такі явища, як розмивання меж між авторською та читацькою діяльністю, колективне авторство, таким чином поставивши під сумнів існуюче авторське право.

Список бібліографічних посилань

1. Аверинцев С. Авторство и авторитет // Историческая поэтика. Литературные эпохи и типы художественного сознания. Москва, 1994. С. 105–125.
2. Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика. Москва, 1989. 615 с.
3. Маклюэн М. Галактика Гуттенберга: становление человека печатающего. Москва : Академ. проект: Фонд «Мир», 2005. 495 с.
4. Фуко М. Что такое автор? // Современная литературная теория : антология. Москва, 2004. С. 69–91.
5. Шартье Р. Компьютер уравнивает читателя и автора : беседа с фр. историографом Р. Шартье / беседовал К. Мильчин // Книжное обозрение. 2007. 8 февр.
6. Шартье Р. Письменная культура и общество. Москва, 2006. 270 с.
7. Эпштейн В. Л. Введение в гипертекст и гипертекстовые системы. [Электронный ресурс]. URL: http://www.ipu.rssi.ru/publ/epstn.htm.
8. Okinawa Charter on Global Information Society: [Электронный ресурс]. URL: http://www.mofa.go.jp.

УДК 347.78

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ОХОРОНИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В НАУКОВИХ БІБЛІОТЕКАХ УКРАЇНИ

Кириленко Олександр Григорович,
завідувач відділу Національної бібліотеки України
імені Ярослава Мудрого, канд. іст. наук, доцент,
Литвинова Лариса Анатоліївна,
старший науковий співробітник НБУ ім. В. І. Вернадського,
канд. наук із соц. комунікацій,
Україна, Київ

Анотація. *Порушене питання нормативного та правового регулювання діяльності наукових бібліотек з охорони авторського права. Розглянуто випадки вільного використання творів у бібліотеках.*
Ключові слова: *інтелектуальна власність, авторське право, бібліотека.*

Аннотация. *Затронуты вопросы нормативного и правового регулирования деятельности научных библиотек по охране авторского права. Рассмотрены случаи свободного использования произведений в библиотеках.*
Ключевые слова: *интеллектуальная собственность, авторское право, библиотека.*

Annotation. *The issues of normative and legal regulation of the activities of scientific libraries on the protection of copyright are touched upon. The cases of free use of works in libraries are considered.*
Key words: *intellectual property, copyright, library.*

Внаслідок інтелектуалізації всіх сфер суспільного життя й визначення особливої ролі інформації та знань як нових факторів виробництва та визначальних чинників розвитку економіки, діяльність наукової бібліотеки як глобального центру суспільних комунікацій, що продукує та поширює інформаційну продукцію і знання, набуває все більшого суспільного та економіко-правового значення. Особливо важливим є співставлення сучасних завдань бібліотек з проблемами, що вирішує світова бібліотечна спільнота з дотримання вимог авторського права в бібліотечно-інформаційному обслуговуванні користувачів.

Всесвітня незалежна неурядова міжнародна професійна організація ІФЛА, яка сприяє співпраці в дослідженнях і розвитку усіх напрямів

бібліотечної діяльності, в Стратегічному плані на 2016–2021 рр. визначила пріоритетні напрями внесення змін до нормативних актів з функціонування бібліотек в умовах інформаційного суспільства. Зокрема, стратегічний напрям «Інформація і знання» передбачає побудову моделі просування справедливого доступу до інформації та знань у будь-якому форматі та місці, коли бібліотеки виступають каталізаторами інновацій, сприяють створенню контенту в місцевих громадах. Ключовою ініціативою цього напряму є відстоювання справедливої системи авторського права для надання доступу до різноманітних видів інформації для інтелектуального й творчого розвитку. Для поліпшення роботи електронного абонемента, наприклад, заплановано визначити необхідні зміни в законодавстві щодо авторського права та обрати за взірець кращі приклади бібліотечних ліцензій. ІФЛА продовжуватиме відстоювати безперешкодний доступ до мережі Інтернет і має намір підготувати проект заяви про принципи публічного доступу в контексті Динамічної коаліції щодо публічного доступу в бібліотеках.

Проблеми нормативного та правового регулювання діяльності бібліотек є особливо актуальними у зв’язку з широким використанням нових інформаційно-комунікаційних технологій. Електронні інформаційні ресурси, віртуальні сервіси є ключовими об’єктами інтелектуальної діяльності сучасної наукової бібліотеки, що забезпечують сучасний рівень задоволення інформаційних потреб користувачів і, разом з тим, актуалізують проблеми правового регулювання відносин між бібліотекою та користувачами, співробітниками, авторами документів, видавництвами. Особливо важливим для наукових бібліотек України є дотримання законодавства з питань інтелектуальної власності в умовах орієнтації на європейський інформаційний простір і зростанням у ньому частки електронних інформаційних ресурсів бібліотек нашої держави представлених у вільному доступі. Враховуючи, що інформаційні ресурси бібліотек відображають знання, які є результатом інтелектуальної діяльності, саме тому їх розглядають як об’єкти авторського права. Виходячи з цього, бібліотеки з одного боку, повинні задовольняти право кожного користувача на вільний доступ до інформації, а з іншого – забезпечувати правову охорону інтелектуальної власності, дотримання вимог авторського права під час використання інформаційних ресурсів у бібліотеці та Інтернеті.

У бібліотечній справі проблеми авторського права та інтелектуальної власності активно висвітлюються в професійних наукових і практичних

виданнях, обговорюються на форумах тощо. Аналіз проблем, представлених у публікаціях науковців та практиків, свідчить про те, що в провідних бібліотеках України сформувалися різні підходи до роботи за цим напрямом. Зокрема, діяльність Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського пов'язана з дослідженням теоретичних і прикладних аспектів охорони інтелектуальної власності, інформаційно-аналітичним забезпеченням цієї діяльності шляхом проведення науково-освітніх заходів, щомісячною підготовкою інформаційно-аналітичного дайджесту «Актуальні проблеми інтелектуальної власності в інформаційній сфері». Визначені напрями досліджень та практичної діяльності є інноваційними для вітчизняного бібліотекознавства і потребують подальшого розвитку з реалізації завдань функціонування бібліотек у цифровому середовищі.

Усвідомлюючи значення патентної інформації та документації в інноваційному процесі, завдяки якому може бути прискорене зростання вітчизняної економіки, Державна науково-технічна бібліотека України та Харківська державна наукова бібліотека імені В. Г. Короленка здійснюють інформаційне забезпечення науковців, фахівців, надають доступ до патентної інформації, необхідної для вивчення та аналізу в процесі створення, правової охорони та використання об'єктів промислової власності. У цих бібліотеках працюють патентні повірені, які проводять патентний пошук та надають консультаційні послуги з питань створення та реєстрації об'єктів прав інтелектуальної власності (винаходів, корисних моделей, промислових зразків, торговельних марок тощо). Крім того, Державна науково-технічна бібліотека України надає послуги з депонування результатів інтелектуальної діяльності і створює відповідні інформаційні продукти.

Сучасні проблеми охорони інтелектуальної власності в інформаційно-комунікаційній діяльності провідних бібліотек України спонукають до розробки єдиних підходів до організації та використання інтелектуального потенціалу бібліотечно-інформаційної сфери в національному інформаційному просторі. З цією метою необхідно створити загальноукраїнський комплекс нормативно-методичних документів, що обумовлюють відносини між бібліотекою й авторами творів, бібліотекою і користувачами, бібліотекою і співробітниками, вдосконалюють інформаційно-комунікаційну діяльність бібліотек відповідно до міжнародних норм права з охорони інтелектуальної власності.

До нормативних актів, що регулюють відносини у сфері авторського права, належать такі Закони України: «Про авторське право і суміжні права», «Про розповсюдження примірників аудіовізуальних творів і фонограм», «Про бібліотеки і бібліотечну справу» (авторське право бібліотек визначене в ст. 22), «Про видавничу справу» (дотримання норм авторського права визначено як обов'язок видавця).

Міжнародні договори встановлюють взаємні права та обов'язки країн-учасниць і є основною правовою формою розвитку міжнародного співробітництва в галузі авторського права. Особливу групу джерел сучасного авторського права становлять міжнародні договори: Бернська конвенція з охорони літературних і художніх творів, яка неодноразово доповнювалася і змінювалася, Всесвітня (Женевська) конвенція про авторське право, Міжнародна конвенція про охорону інтересів виконавців, виробників фонограм і організацій мовлення, Угода про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності, Договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ) про авторське право, Женевська конвенція про охорону інтересів виробників фонограм від незаконного відтворення фонограм, Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності.

Основні положення національного законодавства щодо авторського та суміжних прав відповідають нормам актів та договорів ВОІВ, тому вимоги, передбачені міжнародним законодавством, є актуальними для діяльності бібліотек України. Згідно з основними положеннями законодавства з авторського права можна виділити такі основні напрями охорони інтелектуальної власності в діяльності бібліотек: можливості бібліотек у вільному використанні документів, що входять до їх ресурсів (тиражування та репродукція); створення і функціонування електронних бібліотек; віднесення до об'єктів авторського права підготовлених у бібліотеках інформаційних та інших документів; визнання авторами співробітників бібліотек та укладання договорів. Дотримуючись вимог бібліотечного законодавства і правових актів з інтелектуальної власності бібліотеки своєю діяльністю забезпечують реалізацію прав громадян на бібліотечне обслуговування та доступ до інформації.

Бібліотеки в своїй діяльності виконують функцію посередника між авторами та їхніми творами, які є об'єктами інтелектуальної власності. Саме тому бібліотеки орієнтуються на інформаційні потреби користувачів та права авторів, видавців, які створюють інтелектуальну продукцію. Таким чином, діяльність бібліотек безпосередньо пов'язана з виконанням

вимог законодавства з авторського права та суміжних прав у таких аспектах:

- отримання або придбання різних видів документів, інформаційних ресурсів та умови їх використання;
- відтворення та розповсюдження текстових документів в електронній формі чи мультимедіа-інформації в процесі бібліотечно-інформаційного обслуговування;
- створення власних інформаційних ресурсів, веб-сайтів (об'єктів інтелектуальної власності).

Важливим є розуміння того, що законодавство з інтелектуальної власності створене, в першу чергу, з метою захисту інтересів авторів, творців, правовласників і розраховане на отримання ними прибутку, як стимулу для творчої, інтелектуальної діяльності. Тому під час комплектування бібліотечним працівникам необхідно бути впевненими, що автори документів з часом не будуть вимагати вилучення своїх творів через порушення майнових прав правовласників.

При використанні документів у бібліотечній діяльності можливі такі випадки вільного використання творів (стаття 21 Закону України «Про авторське право і суміжні права»):

1. використання цитат (коротких уривків) з опублікованих творів в обсязі, виправданому поставленою метою, зокрема: цитування статей з газет і журналів у формі оглядів преси, якщо воно зумовлено критичним, полемічним, науковим або інформаційним характером твору, до якого цитати включаються;
2. вільне використання цитат у формі коротких уривків з виступів і творів, включених до фонограми (відеограми) або програми мовлення;
3. відтворення з метою висвітлення поточних подій у засобах масової інформації, публічне сповіщення або інше публічне повідомлення творів, побачених або почутих під час перебігу таких подій, в обсязі, виправданому інформаційною метою;
4. відтворення з інформаційною метою у газетах та інших періодичних виданнях, передача в ефір або інше публічне сповіщення публічно виголошених промов, звернень, доповідей та інших подібних творів у обсязі, виправданому поставленою метою.

Вільно без виплати авторської винагороди можуть використовуватися твори, які стали суспільним надбанням (стаття 30 Закону України «Про авторське право і суміжні права»). У випадках вільного використання творів обов’язковим є дотримання особистих

немайнових прав автора, передбачених статтею 14 Закону України «Про авторське право і суміжні права», а саме: зазначення імені автора і джерела запозичення. Обмеження майнових прав, встановлені статтями 21–25 зазначеного закону, здійснюються за умови, що вони не завдаватимуть шкоди використанню твору і не обмежуватимуть безпідставно законні інтереси автора.

Разом з тим, обмеження вільного використання об’єктів інтелектуальної власності, що зберігаються в документних фондах, електронних ресурсах бібліотек і архівів, підриває розвиток науки, освіти, культури, уповільнює розвиток інноваційних технологій. Враховуючи це, законодавством встановлене обмеження і винятки щодо використання об'єктів авторського права в бібліотеках, архівах, наукових та освітніх установах, що закладено до норм Закону України «Про авторське право і суміжні права».

Для реалізації своїх завдань бібліотеки України використовують винятки й обмеження в авторському праві щодо репродукування творів. Так, стаття 22 Закону допускає, що бібліотеки та архіви, діяльність яких не спрямована прямо або опосередковано на одержання прибутку, можуть без згоди автора або іншої особи, яка якій надане авторське право, здійснювати репрографічне відтворення одного примірника твору, за таких умов:

1. у разі, коли відтворюваним твором є окрема опублікована стаття та інші невеликі за обсягом твори чи уривки з письмових творів (за винятком комп'ютерних програм і баз даних), з ілюстраціями чи без них, і коли це відтворення здійснюється за запитами фізичних осіб за умови, що:

а) бібліотека та архів мають достатньо підстав вважати, що такий примірник використовуватиметься з метою освіти, навчання і приватного дослідження;

б) відтворення твору є поодиноким випадком і не має систематичного характеру;

2. у разі, коли відтворення здійснюється для збереження або заміни загубленого, пошкодженого та непридатного примірника цієї бібліотеки чи архіву або для відновлення загубленого, пошкодженого, або непридатного примірника з фонду аналогічної бібліотеки чи архіву, а одержання такого примірника іншим шляхом неможливе, а також коли відтворення твору є поодиноким випадком і не є систематичним. Разом з тим, стаття 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права» визначає, що репрографічне відтворення (репродукування) – факсимільне відтворення у

будь-якому розмірі (у т. ч. збільшеному або зменшеному) оригіналу письмового чи іншого графічного твору або його примірника шляхом фотокопіювання, або іншими подібними способами, крім запису в електронній (у т. ч. цифровій), оптичній чи іншій формі, яку зчитує комп'ютер. Виходячи з цього, бібліотеки не мають права створювати цифрові копії з метою створення повнотекстових електронних архівів та надавати доступ до них навіть у межах своїх приміщень. З метою забезпечення збереження фондів бібліотекам має бути наданий дозвіл на копіювання опублікованих і неопублікованих документів з їх фондів. Загальні винятки, які стосуються безоплатного користування і сумісні з практикою справедливого користування, забезпечують ефективність бібліотечного обслуговування. Надсилання електронних копій за електронною доставкою документів має здійснюватися в межах норм на копіювання документів.

Обмеження та винятки міжнародного законодавства з інтелектуальної власності для бібліотек та архівів постійно знаходяться в полі зору міжнародних бібліотечних організацій та ВОІВ. Зокрема, на початку травня 2017 р. відбулася 34 сесія Постійного комітету з авторського права та суміжних прав ВОІВ (м. Женева, Швейцарія), де обговорювалися обмеження та винятки до міжнародних актів авторського права для бібліотек та архівів, освітніх, наукових установ, а також для осіб з обмеженими можливостями. Важливим є те, що в обговорюваних документах, враховувалася діяльність бібліотек з цифровими інформаційними ресурсами.

Обмеження в законодавстві з авторського права для бібліотек України, що стосуються їх функціонування у цифровому середовищі, це надзвичайно складна проблема, яка не вирішена навіть на міжнародному рівні. Виходячи з цього, бібліотекам і архівам треба вносити власні пропозиції щодо розширення обмежень та вилучень у законодавстві з питань авторського права, а також здійснювати їх апробацію в функціонуванні бібліотечно-інформаційних систем у цифровому середовищі.

УДК 347.78:341.24(100:494-25)«1886»

БЕРНСЬКА КОНВЕНЦІЯ 1886 РОКУ І СУЧАСНІ МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ОХОРОНИ АВТОРСЬКОГО ПРАВА

Древаль Юрій Дмитрович,
професор кафедри охорони праці та
техногенно-екологічної безпеки Національного
університету цивільного захисту України,
доктор наук з державного управління,
Лобойченко Валентина Михайлівна,
доцент кафедри охорони праці та техногенно-
екологічної безпеки, старший науковий співробітник
Національного університету цивільного
захисту України, канд. хім. наук,
Україна, Харків

Анотація. *Аналізується проблематика становлення та розвитку міжнародного захисту авторського права та деяких суміжних прав. Наголошується на тому, що положення Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів є надійною основою захисту авторського права на міжнародному рівні. Доведено, що в різних редакціях цього документа зберігаються та творчо удосконалюються основоположні принципи та положення права у сфері авторського права.*

Ключові слова: *авторське право, міжнародне авторське право, країни-учасниці, принцип національного режиму, принцип автоматичної охорони, принцип незалежності охорони, принцип ретроактивної охорони.*

Аннотация. *Анализируется проблематика становления и развития международной защиты авторского права и некоторых смежных прав. Отмечается, что положения Бернской конвенции об охране литературных и художественных произведений являются надежной защитой авторского права на международном уровне. Доказано, что в разных редакциях этого документа хранятся и творчески совершенствуются основополагающие принципы и положения права в сфере авторского права.*

Ключевые слова: *авторское право, международное авторское право, страны-участницы, принцип национального режима, принцип автоматической охраны, принцип независимости охраны, принцип ретроактивной охраны.*

Annotation. *The problems of formation and development of international protection of copyright and some related rights are analyzed. It is noted that the provisions of the Berne Convention on the Protection of Literary and Artistic Works constitute a reliable basis for the*

protection of copyright at the international level. It is proved that in different editions of this document the fundamental principles and rights in the field of copyright are stored and creatively improved.

Key words: *copyright, international copyright, participating countries, the principle of the national regime, the principle of automatic protection, the principle of independence of protection, the principle of retroactive protection.*

Особливістю відносин у сфері міжнародного авторського права є те, що вони значною мірою залежать від розвитку науки і техніки. Внаслідок цього виникають нові унікальні проблеми, які потребують креативного вирішення з боку світової спільноти та національної влади окремих країн. Науково-технічний прогрес став однією з основних причин виникнення міжнародного авторського права і продовжує бути основною рушійною силою його розвитку та удосконалення. Сьогодні проблема вдосконалення міжнародних аспектів авторського права значно загострилася. Це пов'язано з особливостями розвитку інформаційного суспільства, зокрема, інтенсивним поширенням мережевих комунікацій та гострою необхідністю вдосконалення ефективності міжнародної охорони авторського права у сфері комп'ютерних технологій. Властивий сьогоденню розвиток економічних і суспільних відносин значно випереджає рівень правових інструментів, за допомогою яких можна забезпечити ефективний захист авторського права в усіх проявах та врегулювати всі елементи правовідносин у цифровому середовищі.

Проблема врегулювання питання про захист прав авторів на міжнародному рівні постала в середині XIX ст. Процес визнання та охорона прав іноземних авторів розпочався у другій половині XIX ст., що пов'язано з системними змінами в соціально-економічних відносинах та інтенсивним розповсюдженням засобів комунікації. Саме в цей час інтенсивно розроблялися прогресивні та ефективні методи відтворення літературних та технічних виробів, масово засновувалися університети та бібліотеки. Розпочиналося інтенсивне вивчення іноземних мов, створювалися додаткові можливості для міграції та подорожування між європейськими країнами. Був винайдений телеграф, що дозволило доволі легко переміщувати та копіювати об'єкти авторського права. При цьому права авторів в інших державах залишалися абсолютно незахищеними, що й стимулювало представників багатьох країн до пошуку шляхів та створення механізмів врегулювання міжнародних аспектів авторського права.

Наполеглива робота зі створення міжнародно-правового інструменту з охорони авторського права розпочалася у 1858 р. і пов'язана з проведенням у Брюсселі конгресу авторів творів літератури та мистецтва. Така робота продовжувалася протягом 1860–1870 років на інших подібних форумах (Антверпен – 1861 р. і 1877 р., Париж – 1878 р.).

Нарешті у 1886 р. було укладено текст міжнародної угоди, яка за місцем проведення форуму отримала назву Бернської конвенції про охорону літературних та художніх творів (далі – Бернська конвенція, Конвенція). Угоду було підписано представниками Бельгії, Великої Британії, Німеччини, Іспанії, Італії, Ліберії, Гаїті, Тунісу, Франції та Швейцарії. У вересні 1887 р. делегати цих країн (за винятком Ліберії) обмінялися ратифікаційними грамотами, і через три місяці відповідно до ст. 20 Конвенція набула чинності, тобто 5 грудня 1887 р.

З метою розв'язання колізій між законодавством різних країн при реалізації положень цієї Конвенції мали застосовуватися два взаємопов'язані принципи: асиміляції (або національного режиму) та мінімального обсягу охорони.

Принцип асиміляції чи національного режиму полягав у наданні іноземцеві – громадянину країни-учасниці Конвенції – в інших країнах-учасницях прав у тому обсягові, який визначався для власних громадян (ст. 5, п. 1). При цьому носієві авторського права надавалась можливість не дотримуватися різнобічних формальностей в країні, де надається охорона, якщо він вже здійснив відповідні процедури у власній країні. Під такими «формальностями», за оцінкою Ю. Г. Матвєєва, розумілося виконання певних дій, а саме: реєстрація, виплата мита, внесення застави, депонування примірників, публікація оголошень у спеціальних виданнях та інше – як умови для визнання авторського права [1, с. 197]. Відтак, наприклад, твори французького автора мали охоронятися у всіх країнах Бернського союзу незалежно від місця його першої публікації. Водночас Бернською конвенцією встановлювався мінімальний рівень прав автора (що містив прямі матеріальні норми).

Бернська конвенція переглядалася декілька разів (Париж – 1896 р., Берлін – 1908 р., Рим – 1928 р., Брюссель – 1948 р., Стокгольм – 1967 р., Париж – 1971 р., зі змінами 1979 р.). При цьому конвенція діє для країн-учасниць у редакції, до якої вони приєдналися. Тобто на наш час діє декілька редакцій Бернської конвенції. У разі, якщо країни-учасниці приєдналися до різних редакцій, то у відносинах між ними діє більш ранній текст конвенції. Наприклад, у відносинах між Україною (паризька

редакція) і Ліваном (римська редакція) буде застосовуватися римська редакція. Проте для більшості країн-учасниць Бернська конвенція діє саме в паризькій редакції.

На сьогодні учасниками конвенції є 164 країни, які утворюють Бернський союз, що має власні адміністративні органи. Основою Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів у сучасній редакції визначено сукупність наступних найбільш важливих принципів:

1. Принцип національного режиму означає, що твори, країною походження яких є одна з держав Бернського союзу, користуються в усіх державах союзу тією ж охороною, яка надається творам їхніх власних громадян.

2. Принцип автоматичної охорони означає, що охорона не обумовлюється виконанням будь-яких формальностей.

3. Принцип незалежності охорони гарантує охорону незалежно від наявності охорони в країні походження твору.

4. Принцип ретроактивної охорони гарантує охорону творів, термін охорони яких не закінчився в будь-якій країні Бернського союзу [2, с. 21–22].

Водночас слід зазначити, що Бернська конвенція встановлює досить детальне регулювання багатьох питань та застосовує принципи, які не були відразу схвалені деякими країнами. Зокрема, країни, що розвиваються, вважали, що Конвенція обмежує їх доступ до об'єктів авторського права. Для вирішення цього питання, під час Стокгольмської конференції у 1967 р., був прийнятий окремий Протокол відносно зазначених країн, який не набув чинності. Певний пільговий режим для цих країн був наданий пізніше, у 1971 р., на Паризьких дипломатичних конференціях з одночасним переглядом Бернської і Всесвітньої конвенцій з авторського права.

У Конвенції термін «літературні і художні твори» розповсюджено на всі твори в галузі літератури, науки і мистецтва, яким би способом і в якій би формі вони не були виражені, як-то: книги, брошури та інші письмові твори, лекції, звертання, проповіді та інші подібного роду твори; драматичні і музично-драматичні твори; хореографічні твори і пантоміми, музичні твори з текстом або без тексту; кінематографічні твори, до яких прирівнюються твори, виражені способом, аналогічним кінематографії; малюнки, твори живопису, архітектури, скульптури, графіки і літографії; фотографічні твори, до яких прирівнюються твори, виражені способом, аналогічним фотографії; твори прикладного мистецтва; ілюстрації,

географічні карти, плани, ескізи і пластичні твори, що відносяться до географії, топографії, архітектурі або інших наук.

Конвенцією також визначено термін «випущені у світ твори», під якими слід розуміти твори, випущені за згодою їхніх авторів, який би не був спосіб виготовлення примірників, за умови, якщо ці примірники випущені в обіг у кількості, здатній задовольнити розумні потреби публіки, беручи до увагу характер твору. Окремо зазначено, що не є випуском у світ представлення драматичного, музично-драматичного або кінематографічного твору, виконання музичного твору, публічне читання літературного твору, повідомлення по проводах або передача в ефір літературних або художніх творів, демонстрація твору мистецтва і спорудження твору архітектури [3].

Отже, Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів містить сукупність принципів і наднаціональних правових норм, що складають надійну основу захисту авторського права на міжнародному рівні. Причому у різних редакціях виразно спостерігається спадкоємність та творчий розвиток окремих принципів та положень у сфері авторського права. До того ж, положення Бернської конвенції надають надійне підґрунтя для створення ефективної національної системи правової охорони авторського права в багатьох країнах світу, а також гармонізації національного законодавства з міжнародними вимогами захисту літературних і художніх творів. Це повною мірою стосується і українського законодавства у сфері цивільного права та захисту авторського права

Список бібліографічних посилань

1. Матвеев Ю. Г. Международные конвенции по авторскому праву. 2-е изд., перераб. и доп. Москва, 1978. 176 с.

2. Авторське право в міжнародно-правовому аспекті. Харків, 2010. 126 с.

3. Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів. Паризький Акт від 24 липня 1971 року, змінений 2 жовтня 1979 року [Електронний ресурс]. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_051.

УДК 347.78:004.738.5WWW(091)

ЗАЩИТА ОБЪЕКТОВ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ В СЕТИ ИНТЕРНЕТ

Из истории создания Всемирной паутины World Wide Web

Стогний Евгений Степанович,
патентный поверенный Украины,
директор патентно-правовой фирмы «Інвента»,
библиотекарь ХГНБ им. В. Г. Короленко,
Украина, Харьков

Анотація. *Порушується питання про необхідність розробки спеціального законодавства для регулювання прав інтелектуальної власності в Інтернеті.*

Ключові слова: *інтелектуальна власність, мережа Інтернет, доменні імена, авторські права.*

Аннотация. *Поднимается вопрос о необходимости разработки специального законодательства для регулирования прав интеллектуальной собственности в Интернете.*

***Ключевые слова*:** *интеллектуальная собственность, сеть Интернет, доменные имена, авторские права.*

Annotation. *Raises the issue of the need to develop special legislation for the regulation of intellectual property rights in the Internet.*

Key words: *intellectual property, Internet, domain names, copyrights.*

На протяжении последних двух десятилетий в мире происходят революционные преобразования в связи с появленим сети Интернет. Человечество вступило в новую информационную фазу развития и по своему значению возникновение всемирной паутины, как часто называют Интернет, можно приравнять к появлению электричества. Значение этих изменений трудно пока осмыслить и оценить в полной мере. Тем более сложно прогнозировать дальнейшее развитие Интернета и его влияние на мировое сообщество.

Современный Интернет является отдельной частью объективной реальности. Доступный каждому, он представляет собой бесконечное информационное поле, в котором представлена самая разнообразная информация – легальная и нелегальная, моральная и аморальная, социальная, политическая, экономическая, правовая, компьютерная,

медицинская, религиозная и иная, загруженная в это поле человеком с помощью компьютера. Всего 50 лет назад Интернет мог бы быть темой для фантастических романов. Сегодня это реальный, отдельный, созданный человеком мир, в котором можно оказаться с помощью компьютера. В этом мире существуют вещи, осуществляются действия, происходят разнообразные события и даже, по утверждению некоторых, живет свой Бог [2].

Без преувеличения можно сказать, что появление Интернета является одним из основних достижений «холодной войны», причем, как выяснилось позже, наиболее аполитичным [3]. В 1959 г. по инициативе Пентагона было создано Агентство перспективних исследовательских проектов Министерства обороны США – **ARPA** (Advanced Research Projects Agency). Эта организация занималась исследованием и разработкой передовых идей и технологий, которые выходили за рамки текущих потребностей. Одной из задач Агентства являлось создание системы управления военными базами Пентагона, которая была бы устойчивой к нанесению ядерного удара предполагаемым противником. В итоге наибольшим успехом этой организации стало создание сети Интернет.

Над созданием Интернета работали такие американские ученые и исследователи, как Джозеф Ликлайдер, Леонард Клейнрок, Лоренс Дж. Робертс, Боб Кан и другие. Их разработки привели к созданию в 1969 г. первой компьютерной сети **ARPANET**, которая послужила прообразом сети Интернет.

Дальнейший импульс развитию сети Интернет дал размещенный в Швейцарии Центр европейской организации ядерных исследовавний (ЦЕРН). Молодой английский программист Тим Бернерс-Ли работал в ЦЕРНе над системой управления информацией, ее текст может содержать ссылки на другие источники информации, на которые читатель может легко перейти непосредственно из текста читаемой статьи. Он создал программу для такого перехода, которую назвал **World Wide Web** (WWW – Всемирная паутина).

13 апреля 1993 г. ЦЕРН выпустил исходный код **WorldWideWeb** в общее пользование, что означало, что каждый может им пользоваться без ограничений и безвозмездно. Еще в 1989 г. Бернерс-Ли разработал язык программирования, получивший название HTML, который стал основным языком веб-сайтов. В 1994 г. Тим Бернерс-Ли, заручившись поддержкой ЦЕРНа, ARPA и Европейской комиссии, основал в Массачусетском

технологическом институте Консорциум Всемирной паутины, целью которого было максимально упростить процедуру создания сайта и сделать ее доступной для пользователей всего мира.

Интернет быстро набирал обороты: в 1996 г. количество подключенных к сети пользователей составляло 150 тыс., а в 2011 г. их число превысило 1 млрд [4]. Частные лица и организации создавали персональные «домашние страницы», где публиковали все, что угодно. Сначало эти публикации не имели коммерческой цели и были написаны для развлечения, но затем Интернет стал использоваться как для рекламы товаров и услуг, так и для их продажи. Ежедневно растет количество посетителей веб-сайтов, пользователей электронной почты, участников социальных сетей. По статистике, уже более половины населения Украины пользуется Интернетом и число его пользователей неуклонно возрастает. В Европе, например, уже более 76% населения пользуются всемирной сетью. Если в 2012 г. в социальных сетях ежедневно общались 11,8 млн украинцев, то в 2018 г. их количество, по прогнозам аналитиков, возрастет вдвое.

Традиционные средства массовой информации утрачивают свое прежнее влияние. Потребители все больше ориентированы на Интернет. Например, исследования, проведенные в Украине компанией «On Board» (Великобритания) для разных потребителей, в частности по таким отраслям, как бытовая техника, продукты питания, финансовые услуги, показывают, что около половины жителей городов Украины больше доверяют информации, полученной через Интернет, чем информации, поступающей из других источников.

Все большее количество людей используют социальные сети. Так в отчете Nielson Online (Швеция) говорится, что социальные сети и блоги сейчас более популярны, чем электронная почта. В социальных сетях представлены наиболее динамичные и платежеспособные члены общества. В Украине это прежде всего жители Киева и городов-миллионников. По статистике около 84% интернет-аудитории Украины пользуются социальными медиа, 55% из них делают это ежедневно [5]. Социальные медиа, а именно социальные сети, веб-сайты и блоги, дают новые возможности компаниям для распространения информации о себе, своих товарах и услугах. Также социальные медиа способствуют росту объема продаж через Интернет.

Все это привело к возникновению совершенно новых проблем в области охраны прав интеллектуальной собственности (далее – права ИС).

Прежде всего, они обусловлены виртуальной сущностью Интернета, отсутствием территориальных границ и его непрерывной изменчивостью. Отношения в сети Интернет имеют глобальный характер, поэтому при их правовом регулировании сложно применять национальные законодательства, имеющие территориальный характер.

Доменные имена и их правовая защита

Ввиду постоянно возрастающего значения Интернета в коммерции и торговле ведущие компании давно поняли, что сходство доменного имени с наименованием компании или ее продукции стало важным подтверждением ее присутствия в сети Интернет. Единым органом управления Интернетом является международная организация ICANN (The Internet Corporation for Assigned Names and Numbers), которая с ноября 2016 г. вышла из-под правительственного контроля США. Регистрацией родовых доменов второго уровня занимаются аккредитованные ICANN организации, список которых можно найти на ее сайте.

Для получения доменного имени необходимо подать заявку в соответствующий регистрационный орган. В Украине такой организацией, а именно администратором домена верхнего уровня**. UA**, является созданное в 2001 г. ООО «Хостмастер» (www.hostmaster.net.ua). Однако нередко бывает и так, что желаемое доменное имя, соответствующее наименованию компании, уже занято. В этом случае ей остается либо избрать другое доменное имя, либо вступить в борьбу за то имя, которое ей действительно необходимо, что может оказаться непростой задачей, учитывая, что в настоящее время в домене **.UA** насчитывается более **20 тыс.** регистраций, а общее количество доменных имен в сегменте **UA** составляет более **550 тыс.** [6].

Подобные коллизии называются спорами о доменных именах. Обычно стороны апеллируют в таких спорах к своим правам на товарные знаки, поскольку в большинстве случаев доменное имя идентично товарному знаку компании.

Широкое распространение получило такое явление, как **киберсквоттинг**, смысл которого состоит в том, что какая-либо компания регистрирует для себя в качестве доменного имени известный бренд, принадлежащий другому лицу, с целью продать его истинному владельцу. Так канадская фирма Alberto Hot Rods зарегистрировала доменное имя DevidDuchovny.com еще в 1996 г. и только в 2017 г. Девид Духовны (исполнитель главной роли в сериале «Секретные материалы») обжаловал эту регистрацию и добился регистрации этого доменного имени на себя.

Также указанная компания Alberto Hot Rods обладала доменными именами с указанием таких звезд Голливуда, как Памела Андерсон, Том Круз и других, которые были аннулированы на основании жалоб, рассмотренных ICANN.

Товарные знаки, на основании которых регистрируются доменные имена, являются важным элементом коммерческой деятельности и широко используются в электронной торговле, осуществляемой через Интернет. Использование товарного знака в наименовании домена создает у потребителя ассоциативную связь между предлагаемым товаром или услугой и доменным именем. Однако, в отличие от товарного знака, право на доменное имя возникает одновременно с подключением пользователя к сети Интернет. При этом никакой экспертизы, подобной той, что осуществляется в патентном ведомстве при регистрации товарных знаков, относительно наименования доменов не проводится. Доменные имена раздаются по принципу «*Кто первый пришел – тот и получил*». В то же время их коммерческая ценность очень высока, поскольку владельцы доменов получают право на их использование, во многом аналогичное исключительному праву на использование товарного знака, но без территориальных ограничений.

Как показывает обзор ведущих мировых аукционов, продажа доменных имен является весьма прибыльным делом. Вторичному рынку доменов известны следующие рекорды уступки доменных имен: Sex.com – $ 12 млн (2006 г.), Business.com – $ 7,5 млн (1999 г.), Korea.com – $ 5 млн (2000 г.), AltaVista.com – $ 3,3 млн (1998 г.), CreditCards.com – $ 2,75 млн (2004 г.), VIP.com – $ 1,4 млн (2005 г.), Men.com – $ 1,3 млн (2003 г.), Fish.com – $ 1 млн (2005 г.). В последние годы продолжается рост цен на доменные имена. Например, в 2005 г. компания Google приобрела два домена в китайской доменной зоне – Google.com.cn и Google.cn за рекордную для Китая сумму в $ 1 млн, хотя ей и без того принадлежит более 30 тыс. доменов по всему миру [5], из них 45 доменов верхнего уровня. В 2017 г. права на три новых общих домена верхнего уровня **.INC**, **.LLC** і **.LLP** были проданы на аукционе за общую сумму более $ 20 млн.

Если учесть, что в мире уже зарегистрировано около **330 млн** доменных имен, то можно с уверенностью утверждать, что на сегодняшний день десятки тысяч доменных имен нарушают права на товарные знаки. Чтобы воспрепятствовать этому, владельцы знаков должны регулярно отслеживать их использование в той стране, где они зарегистрированы, чтобы предотвратить нарушение принадлежащих им

прав. Для принятия мер против несанкционированного использования товарного знака владелец знака должен быть уверен в нарушении его прав. Чтобы обнаружить правонарушение, как правило, обращаются к известной компании, оказывающей услуги по поиску товарных знаков и поручают ей установить факт коммерческого использования знака в определенной стране.

Защита прав авторов в сети Интернет

Сфера Интернет достаточно сложна с точки зрения использования исключительных прав. Так, анализ действующего законодательства в области авторского права и смежных прав показывает его ограниченность в вопросе регулирования и защиты исключительных прав в сети Интернет. Проблема нарушения авторских прав в Интернете является одной из наиболее острых и актуальных. Сущность указанных нарушений такая же, как и вне сферы Сети. Основное отличие состоит в том, что простота копирования и нематериальная сущность объектов авторского права в Интернете не позволяет так же просто доказать нарушение авторских прав, как при наличии материальных объектов, являющихся носителями контрафактной информации.

В Законе Украины «Об авторском праве и смежных правах основные положения сформулированы законодателем, исходя из представления о том, что авторские произведения, как правило, распространяются издателем путем опубликования тем или иным способом, определенным тиражом и на бумажном носителе. В этом случае издатель как посредник в отношениях между автором и читателем-пользователем играет существенную роль. В то же время в сети Интернет информация и авторские произведения существуют исключительно в форме электронных документов, при этом материальный носитель, на котором записан машинный код, не воспринимается человеком и предназначен для считывания машиной. Таким образом, можно утверждать, что материальные носители информации и нематериальные имеют разную природу. Поэтому законы, которые регулируют отношения в материальном мире не вполне пригодны для регулирования отношений в мире виртуальном. А поскольку Интернет представляет собой виртуальное пространство, заполненное авторскими произведениями и объектами смежных прав, то закономерно возникает проблема регулирования отношений в вопросах охраны прав интеллектуальной собственности в сфере Интернет.

Рассматривая указанную проблему, можно выделить три этапа в использовании авторского произведении в сети Интернет. Каждый из этих этапов имеет свои особенности. Первый этап – это этап записи в той форме, в которой она далее используется на сервере, на сайте или в памяти компьютера. Такая запись в память компьютера, в соответствии со ст. 15 Закона Украины «Об авторском праве и смежных правах» (далее – Закон), является воспроизведением авторского творения, а следовательно, связана с нарушением принадлежащего автору права на использование произведения [1].

Второй этап использования авторского произведения связан с возможностью предоставления доступа к записанному произведению третьим лицам. То есть, если размещается на сайте информация об этом произведении, либо его полный текст, либо фрагменты этого произведения без согласия автора, то это также является нарушением авторских прав. При этом не имеет значения за деньги или бесплатно осуществляется доступ к информации, размещенной на сайте. Таким образом, размещение объектов авторского права в Сети является нарушением прав автора. Лица, осуществившие подобные действия, признаются нарушителями авторского права и (или) смежных прав. К ним, в частности, могут быть отнесены владельцы сайтов, на которых были размещены контрафактные произведения или объекты смежных прав.

Примечательно, что в США интернет-провайдеры, предоставляющие услуги как на коммерческой, так и на некоммерческой основе, стараются следить за тем, чтобы требования авторского законодательства неукоснительно соблюдались. Так, при заключении договора с владельцами сайтов провайдеры обязательно включают в него пункт о том, что обязательно должен быть указан источник распространения той или иной информации, затрагивающий авторские права, чтобы предотвратить их нарушение и возложить ответственность за размешение этой информации на владельца сайта. В случае нарушения указаного требования провайдер может расторгнуть в одностороннем порядке договор на осуществление услуг с последующим запретом на восстановление отношений на определенный срок.

Третий этап использования авторского произведения состоит в «скачивании» (загрузке) охраняемого авторским правом объекта в собственный компьютер и его воспроизведение на экране монитора «конечного потребителя» [7]. При этом конечный потребитель, как правило, не является нарушителем авторских прав, если он не использует

данное произведение для демонстрации третьим лицам и не извлекает из факта его наличия в своем компьютере коммерческой либо какой-то иной выгоды.

При использовании произведения непосредственно на сайте, когда оно становится доступным неограниченному кругу посетителей этого сайта, произведение уже находится в памяти компьютера, который осуществляет предоставление доступа к нему других лиц. При этом пользователь данного компьютера больше не создает дополнительных экземпляров произведения. Загрузка копий произведений или фонограмм не является нарушением авторского права, поскольку в соответствии со ст. 25 Закона такая загрузка допускается без согласия автора и без выплаты ему вознаграждения, если она осуществляется исключительно в личных целях или для круга семьи, а произведение было ранее правомерно раскрыто. Фактически в этом случае пользователь сам изготавливает и записывает в память своего компьютера экземпляр произведения исключительно в личных целях. Однако свободное использование авторского произведения не касается таких объектов, как компьютерные программы, а также не распространяется на репродуцирование книг, нотных текстов и объектов изобразительного искусства.

Вместе с тем, использование авторских произведений в личных целях вызывает много вопросов. Например, возникает вопрос, на законном ли основании размещено произведение в Сети? Если произведение размещено законно, т. е. правомерно раскрыто с согласия автора, то его скачивание для личных целей также является законным. Если же оно было незаконно доведено до всеобщего сведения, то экземпляры произведений или объектов смежных прав являются контрафактными. Однако в реальной жизни считается нормальной практика копирования в личных целях произведений заведомо незаконно размещенных для свободного обозрения на сайтах. Такие действия, являющиеся нарушением законодательства, носят массовый характер, нарушители не несут никакой ответственности, и более того, ни у одного правообладателя, как правило, не возникает предмета спора о нарушении авторских прав, пока его произведение используется в личных целях [8].

Из-за сложности контроля за копированием и использованием произведений в сети Интернет, а также нематериальной сущности объектов авторского права, практически невозможно установить личность нарушителя, поместившего произведение в Сети, трудно привлечь к ответственности виновное лицо и доказать факт нарушения авторского и

смежных прав. В заключение можно констатировать, что развитие сети Интернет, как инфраструктуры для движения товаров и услуг, а также для передачи литературных произведений, музыки, видео и совершения иных общественных, социальных и экономических трансакций, происходит настолько быстро, что законодатель не в силах объективно и оперативно реагировать на те изменения, которые связаны с появлением новой виртуальной реальности.

Современный Интернет является частью объективной реальности. Он представляет собой бесконечное информационное поле, в котором представлена самая разнообразная информация – легальная и нелегальная, моральная и аморальная, социальная, политическая, экономическая, правовая, компьютерная, медицинская, религиозная и иная, загруженная в это поле человеком с помощью компьютера. Сфера Интернет является сложным объектом для регулирования прав интеллектуальной собственности. В нем присутствуют как объекты промышленной собственности, в частности доменные имена и товарные знаки, так и объекты авторского права и смежных прав. Анализ действующего законодательства в области авторского права и смежных прав показывает его ограниченность в вопросе регулирования и защиты прав интеллектуальной собственности в сети Интернет.

Список библиографических ссылок

1. Закон України «Про авторське право і суміжні права № 3792-XII від 23.12.1993 р. [Электронный ресурс]. URL: search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ed.../T379200.html.

2. Бог Интернета. Онлайн-портал для связи с Богом [Электронный ресурс]. URL: http://greati.net.

3. Войниканис Е. А. Информация. Собственность. Интернет : традиция и новеллы в соврем. праве. Москва, 2004. 176 с.

4. Спасибо И. А. Относительно истории возникновения глобальной сети Интернет // «Наука і інновації». 2015. № 6. С. 15–25.

5. Коньк Д. Расставьте сети: как использовать Интернет в бизнесе. Киев, 2011. 136 с.

6. Открытые страницы сайта [Электронный ресурс]. URL: www.hostmaster.net.ua

7. Серго А. Домены: цифры и факты // Интеллектуальная собственность. Авторское право и смежные права. 2006. № 7. С. 68–69.

8. Зятицкий С., Терлецкий В., Леонтьев, К. Авторское право в Интернете: три стадии одного процесса. // «Интеллектуальная собственность. Авторское право и смежные права». 2001. № 8. С. 7–9.

9. Лебедева Н. Особенности правового регулирования интеллектуальной собственности в Интернете // Интеллектуальная собственность. Авторское право и смежные права. 2007. № 5. С. 12–19.

УДК 024:002(088.8)]:027.021(477.54)ХДНБ

ВИКОРИСТАННЯ ЗАГАЛЬНОДОСТУПНИХ ДЖЕРЕЛ ПАТЕНТНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ПІД ЧАС ОБСЛУГОВУВАННЯ ЧИТАЧІВ ХАРКІВСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ імені В. Г. КОРОЛЕНКА

Торно Ірина Володимирівна
бібліотекар І категорії
ХДНБ ім. В. Г. Короленка,
Україна, Харків

Анотація. *Розглянуто загальнодоступні джерела патентної інформації та їх використання для задоволення інформаційних потреб користувачів бібліотеки. Наведено їх стислу порівняльну характеристику за пошуковими можливостями та особливостями користування.*

Ключові слова: *промислова власність, бази даних, інформаційний пошук, патентне відомство, заявки на винаходи.*

Аннотация. *Рассмотрены общедоступные источники патентной информации и их использование для удовлетворения информационных потребностей пользователей библиотеки. Приведена их краткая сравнительная характеристика по поисковым возможностям и особенностям использования.*

Ключевые слова: *промышленная собственность, базы данных, информационный поиск, патентное ведомство, заявки на изобретения.*

Annotation. *The article is devoted to the freely available sources of patent information and their exploiting to satisfy the information needs of library users. Also were made short comparative analysis of search tools and features of databases.*

Key words: *industrial property, databases, information search, national patent office, application of inventions.*

Одним із ключових завдань відділу науково-інформаційного забезпечення інноваційних процесів Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка є задоволення інформаційних потреб читачів документами з питань промислової власності. Фонд патентів налічує понад 1.5 млн одиниць зберігання описів винаходів та має

розгалужений довідково-пошуковий апарат до нього. Крім того, для задоволення потреб у найновіших патентних документах під час обслуговування читачів активно використовуються бази даних (БД) національних та міжнародних патентних відомств. Тим самим забезпечується безперешкодний доступ до інформації з питань інтелектуальної власності зі всього світу, а також підвищується рівень культури користування цією інформацією.

Існуючі джерела патентної інформації з безкоштовним доступом діляться на дві групи – БД національних патентних відомств та БД міжнародних організацій з інтелектуальної власності. Наявність та оперативне оновлення власної БД стала неодмінним атрибутом діяльності національних патентних відомств, у т. ч. такий інформаційний ресурс представлено на сайті Українського інституту промислової власності. Відомості, представлені на сайті – це БД та інформаційно-довідкові системи. БД акумулюють інформацію про винаходи (корисні моделі), знаки для товарів і послуг, промислові зразки, походження товару, крім того, до послуг відвідувачів сайта – електронна версія офіційного бюлетеня «Промислова власність». Проте традиційно найбільш затребуваною є **спеціалізована БД «Винаходи (корисні моделі) в Україні».** Вільний доступ до неї забезпечено у 2007 р. У БД представлено повні відомості про зареєстровані патенти (деклараційні патенти) та заявки на винаходи (корисні моделі). Пошук інформації здійснюється за допомогою пошукової системи, яка складається з 24 полів, що дозволяють виконувати тематичний, іменний, нумераційний та інші види пошуку. Цифрове позначення поряд з назвою поля – код ІНІД – міжнародно погоджений номер для ідентифікації бібліографічних даних, встановлений стандартом ST.9. Зображення двох квадратів дозволяє переглянути словник певного поля, тобто всі варіанти пошукових критеріїв, що були внесені раніше. Праворуч від пошукового поля наведено зразок формулювання пошукового запиту. Крім того, на сторінці представлений блок логічних операторів. У результаті пошуку за запитом користувача формується тимчасова веб-сторінка, яка містить перелік знайдених патентних документів. Користувач має можливість переглянути як бібліографічні дані обраного патентного документа, так і повний опис винаходу.

Надзвичайно цінними для користувачів є джерела міжнародних патентних відомств. Їх пошукові масиви є численними, а пошукові можливості розвиненими. Пошукова система Європейського патентного

відомства **Espacenet** забезпечує доступ до БД відповідного відомства та до відомостей Всесвітньої організації з інтелектуальної власності (ВОІВ). Сервіс доступний для широкого кола користувачів в Інтернеті з 1998 р. Робочими мовами є англійська, німецька та французька. З 2006 р. є можливість користуватися російськомовним інтерфейсом сервісу Espacenet. До БД Espacenet включено крім патентних документів країн, що входять до мінімуму РСТ (Договір про патентну кооперацію), документи з 72 країн, а це понад 75 млн патентів. Espacenet – реферативна база, пошук в якій здійснюється за основними бібліографічними даними, що розміщені на титульних сторінках патентних документів. Проте існує можливість здійснювати повнотекстовий пошук, що, безперечно, є більш бажаним для користувача. У такому разі необхідно на першому етапі пошуку обрати БД опублікованих англомовних заявок Worldwide EN, і відповідно при здійсненні пошуку використовувати виключно ключові слова англійською мовою.

Система дозволяє здійснювати три види пошуку з використання низки пошукових критеріїв – Advanced Search, Classification Search та Smart search.

У режимі пошуку Advanced Search користувач може провести пошук за ключовими словами, датою подачі, іменем винахідника, індексами Міжнародної патентної класифікації. Для проведення систематичного патентного пошуку в системі створено окремий режим пошуку Classification Search, проте, пошук буде здійснюватися виключно за індексами Спільної патентної класифікації (CPC). Абревіатура CPC – відносно новий термін, що незнайомий широкому загалу користувачів патентної інформації в нашій державі. В Україні традиційно ключову роль відіграє Міжнародна патентна класифікація (МПК). Тоді як CPC створювалася на базі класифікації Європейського патентного відомства – ECLA й активно використовується нині Європейським патентним відомством та Патентним відомством Сполучених Штатів Америки. Ця тенденція знайшла відображення й у міжнародних патентних БД. Режим пошуку Smart search (розумний пошук) є оптимальним варіантом для найдосвідченіших користувачів, дає можливість комбінувати різні пошукові критерії та повноцінно використовувати пошуковий синтаксис (логічні оператори, підстановочні знаки та ін.). Відповідно результати такого пошуку є максимально релевантними, проте, опанувати його особливості новачку може бути вкрай важко.

Результати пошуку надаються або стисло (перелік заголовків патентних документів), або розгорнуто, із зазначенням заявника, винахідника, індексів МПК та СРС, дати публікації та номера документа. Варто зазначити, що до переліку знайдених документів включається не більше 500 документів. Бібліографічні дані кожного патентного документа в цьому переліку представлені відповідно до стандарту ВОІВ ST.9 (визначає мінімум бібліографічних даних для однозначної ідентифікації патентних документів), зокрема, наведено: двобуквений код країни або організації, номер публікації, код виду документа, дату публікації документа.

Для того щоб перейти до детального перегляду патентного документа, достатньо натиснути на його заголовок. У центральній частині сторінки зображено бібліографічні дані документа та реферат з можливістю машинного перекладу. З лівого боку знаходиться панель навігації різними частинами документа, наприклад: опис винаходу, формула або повний текст оригінального документа у форматі PDF, який можна безкоштовно завантажити на комп'ютер.

Дуже цікавими з точки зору функціоналу і перспективності є інформаційний продукт корпорації Google – **Google Patent**. Сервіс було введено в дію 14 грудня 2006 р. На першому етапі існування Google Patent надавав доступ до патентів США. З 2012 р. розміщується контент Європейського патентного відомства. У 2013 р. пошуковий масив Google Patent поповнився відомостями Всесвітньої організації інтелектуальної власності, а також німецького, канадського та китайського патентних відомств. 2015 рік відзначився введенням в дію нового інтерфейсу та інтеграцією Google Patent з Google Scholar. З 2016 р. користувачам надаються патентні документи, видані відомствами Японії, Південної Кореї, Великої Британії, Іспанії, Франції, РФ, Голландії, Фінляндії, Данії, Бельгії та Люксембургу. Станом на вересень 2017 р. пошукова база Google Patent налічує понад 45 млн патентів та більше 48 млн заявок.

Стартовий інтерфейс типовий для Google, під логотипом міститься пошукове поле, до якого може бути внесений будь-який пошуковий параметр. На цьому етапі може бути включена опція пошуку непатентної літератури з використанням наукової бази Google Scholar – популярного інструменту пошуку наукової літератури. Google Scholar індексує інформацію з тисяч журналів, книг, дисертацій тощо, яка за оцінками фахівців, містить понад 160 млн непатентних документів. Цим документам на основі машинного аналізу надано індекси СРС, що дозволяє

здійснювати пошук таких документів паралельно з пошуком патентів. Безумовно, це є унікальною перевагою Google Patent. Ще однією важливою перевагою сервісу є можливість проведення повнотекстового патентного пошуку не лише в англомовних, а й в азійських патентах. При цьому використовується технологія машинного перекладу.

Також користувач може обрати режим пошуку Advanced Search, і ввести в пошукову форму стандартні пошукові параметри (ключові слова, класифікаційний індекс, ім'я заявника, дата публікації тощо). Варто зазначити, що класифікаційний пошук відбувається виключно за індексами CPC. Результати пошуку представлено як десять коротких уривків з іконками зображень найбільш релевантних патентних документів.

Обравши патент, користувач переходить до повного опису патентного документа. Особливістю Google Patent є відображення незалежних пунктів формули винаходу жирним шрифтом, а залежних – світлим. Праворуч від іконок креслень знаходяться бібліографічні дані патенту та кнопка для завантаження документа у форматі PDF.

Patentscope – патентно-інформаційний сервіс Всесвітньої організації інтелектуальної власності, що дає можливість ознайомитися з інформацією про подані міжнародні заявки на винаходи згідно з Договором про патентну кооперацію (PCT) і патенти. Пошуковий масив налічує понад 3 млн міжнародних заявок, поданих за процедурою PCT, та понад 60 млн документів національних патентних відомств. Інтерфейс сервісу представлено вісьмома мовами, у т. ч. англійською та російською, також розроблено інтерфейс для перегляду через мобільний телефон. Існує чотири режими пошуку: Simple Search, Field Combination, Advanced Search, Cross-Lingual Information Retrieval.

Пошук за замовчуванням у Patentscope – це Simple Search (простий пошук). Являє собою лише одне поле, в яке відповідно може бути внесений лише один пошуковий критерій. Саме на цьому етапі користувач може самостійно визначити, чи буде пошук повнотекстовим, чи обмежиться бібліографічними даними та рефератом. Режим пошуку Field Combination дозволяє проводити пошук за декількома параметрами одночасно, при цьому параметри поєднуються за допомогою логічних операторів AND та OR. Пошукові поля розділені відповідно до типу даних (класифікаційний індекс, дата, номер публікації, ім'я винахідника). Режим пошуку Advanced Search дозволяє створювати складні пошукові запити і являє собою одне пошукове поле, в яке може бути внесено необмежену кількість пошукових критеріїв, поєднаних логічними операторами.

Результат такого пошуку зазвичай є більш релевантним. Варто зазначити, що під час формування запиту випадає перелік полів, синтаксичних операторів, є можливість для покрокового визначення класифікаційного індексу, що значно зменшує кількість помилок на цьому етапі.

Режим пошуку Cross-Lingual Information Retrieval дозволяє шукати ключове слова або фразу кількома мовами одночасно, що є унікальною можливістю для користувачів, які не мають ґрунтовних знань з іноземних мов. Після вводу ключового слова у пошукове поле слід обрати мову запиту та мову, якою буде здійснюватися переклад, частину патентного документа, в якій буде проводитися пошук, відстань між пошуковими словами та можливість шукати основу слова без суфікса та закінчення.

Результат не залежить від режиму пошуку і являє собою перелік бібліографічних даних патентних документів з виділеним пошуковим параметром. Після натискання на номер публікації відкривається вкладка з бібліографічними даними заявки, наступна вкладка висвітлює опис, наступна – формулу. Знайдені документи можна відсортувати за релевантністю, датою подання та датою публікації. Також на етапі перегляду результатів у сервісі Patentscope можна побачити статистичні дані про подання заявок у галузі, до якої належать відібрані результати. Цю статистику можна переглянути у формі таблиці або ж у графічному вигляді. Клацнувши на кнопку «Машинний переклад», можна перекласти перелік результатів іншою мовою. Можливість завантажити документ безкоштовно відсутня.

Патентний пошук належить до числа найскладніших видів пошуку інформації. Його успішність напряму залежить від попередніх навичок пошуку, ступеню володіння інформаційними сервісами та принаймні мінімальних знань у сфері охорони промислової власності. Тому послуги бібліотекарів відділу науково-інформаційного забезпечення інноваційних процесів є затребуваними. Адже під час такого обслуговування користувач знайомиться з базовими принципами патентного пошуку (наприклад, визначенням класифікаційного індексу) та має можливість проконсультуватися у досвідчених бібліотекарів у разі виникнення труднощів.

Важливу роль у процесі обслуговування користувачів відділу відіграє патентний повірений України Євген Степанович Стогній. Окрім індивідуальних консультацій, він систематично проводить групові семінари/тренінги з методології патентного пошуку для студентів вишів Харкова. У спеціалізованому фонді відділу накопичено понад 1,5 млн

патентних документів, що дозволяє здійснювати пошук будь-якої глибини ретроспективи. До послуг читачів також розгалужений довідково-пошуковий апарат на паперових носіях, система каталогів та картотек, що дозволяє ефективно добирати документи. Для користувачів, які бажають глибше познайомитись з процесом створення та захисту інновацій, у підсобному фонді відділу зібрано найрізноманітнішу літературу, від наукових монографій до навчальних посібників. Запорукою успішності патентного пошуку є комплексний підхід до його проведення, від знайомства з методологією до аналізу отриманих результатів.

УДК 027.021(477.54)ХДНБ:[[025.7/.9:[347.77:002(088.8)]:004](091)

ІСТОРІЯ ФОНДУ ПАТЕНТІВ ХДНБ ім. В. Г. КОРОЛЕНКА ТА ЙОГО ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ В ЕЛЕКТРОННОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Прохорова Віра Григорівна,
завідуюча відділом
ХДНБ ім. В. Г. Короленка,
Прохорова Ганна Валеріївна,
головний бібліотекар
ХДНБ ім. В. Г. Короленка,
Україна, Харків

Анотація. *Висвітлено історію створення фонду патентів, названі наявні у бібліотеці стародавні попередники патентів, розглядаються приклади популяризації фонду в соціальних мережах, на сайті бібліотеки, через інтерактивні заходи, віртуальні виставки тощо.*

Ключові слова: *привілеї на винаходи, торгові марки, керамічні клейма, патентна інформація, бази даних, соціальні мережі, віртуальні виставки, інтерактивні заходи.*

Аннотация. *Освещена история создания фонда патентов, названы имеющиеся в библиотеке древние предшественники патентов, рассматриваются примеры популяризации фонда в социальных сетях, на сайте библиотеки, путем проведения интерактивных мероприятий, создания виртуальных выставок и т.д.*

Ключевые слова: *привилегии на изобретения, торговые марки, керамические клейма, патентная информация, базы данных, социальные сети, виртуальные выставки, интерактивные мероприятия.*

Annotation. *The article briefly covers the history of the creation of the patent fund, the ancient predecessors of patents, which are available in the Korolenko State Scientific Library, as well as examples of the popularization of the fund in social networks, on the library's website, through interactive events, the creation of virtual exhibitions etc.*
Key words: *privileges for inventions, trademarks, ceramic stamps, patent information, databases, social networks, virtual exhibitions, interactive events.*

Значна роль в інформаційному забезпеченні науково-технічної та інноваційної діяльності підприємств та організацій Харкова й області належить відділу науково-інформаційного забезпечення інноваційних процесів (ВІП) Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка (ХДНБ), яка володіє великими інформаційними ресурсами, унікальним і розгалуженим фондом патентів та обслуговує фахівців науково-технічної сфери регіону.

Інформаційні ресурси ХДНБ ім. В. Г. Короленка являють собою комплекс науково-технічних документів, призначений для забезпечення інформаційних потреб фахівців на всіх етапах інноваційної діяльності: від формування ідеї до створення та впровадження нової науково-технічної продукції. Фонд патентних документів ХДНБ – частина державного ресурсу науково-технічної інформації, призначена для інформаційного забезпечення державної політики в галузі охорони промислової власності. Серед унікальних фондів ХДНБ патентні документи на паперових носіях нараховують понад 1,5 млн примірників і складають майже чверть загального фонду бібліотеки.

Склад фонду патентних документів вельми різноманітний: це і царські привілеї на винаходи, і керамічні клейма (попередники торгової марки) – різновид товарного знаку. Колекцію давньогрецьких керамічних клейм IV–II ст. до н.е. подарував бібліотеці професор Науково-технічного університету «ХПІ» Олексій Васильович Горілий – син колишнього заступника директора ХДНБ В. О. Горілого, одного з організаторів роботи з формування колекцій пам'яток писемності та друку в 1930-х роках, коли з його ініціативи до фондів бібліотеки надійшли інкунабули та палеотипи, багато інших стародруків, а також цінні архівні документи XVII–XIX ст.

Керамічні клейма (1403 пам'ятки) походять з Давньої Греції та заснованих греками колоній – міст-держав Причорномор'я. Клеймами позначені амфори, виготовлені на островах Родос, Кос і Фасос в Егейському морі, у місті Аканф і на Афоні, у містах Гераклея та Сінопа на азійському узбережжі Понта Евксінського – Чорного моря, дорійському місті Кнід у Малій Азії, на черепиці у Босфорі Кіммерійському, Сінопі та

інших центрах. Амфорні клейма – це торгові марки приватних фабрик (гончарних майстерень). Майстри намагалися виготовити клеймо так, щоб неможливо було його підробити. Але і в той час підробки мали місто. Дослідник М. Дебідур налічив 61 випадок схожих штемпелів і тільки детальний аналіз, наприклад: порівняння відстані між елементами емблеми і літерами надпису показав, що початкові матриці були різними. Художні достоїнства та пізнавальні цінності амфорних клейм колекції документних пам'яток підвищують наукову, історико-культурну цінність бібліотечних фондів та є золотим художнім фондом людської цивілізації [3].

На тематичних екскурсіях у Школі молодого винахідника (ШМВ) працівники відділу науково-інформаційного забезпечення інноваційних процесів (ВІП) розповідають про це студентам та знайомлять їх з виданням про пам'ятки античної культури. У фонді патентів ВІП зберігаються хронологічні, предметні, алфавітні покажчики привілеїв, що видані в Росії у 1814–1883 рр., та 1884–1887 рр. Ці покажчики містять всі привілеї, видані Міністерством фінансів за розпорядженням Департаменту торгівлі та мануфактур, за винятком привілеїв на сільськогосподарські винаходи, які видавалися Министерством государственных имуществ Росії. Повні тексти привілеїв на винаходи представлені в журналі «Записки Русскаго Техническаго Общества и свод привилегий, выдаваемых по департаменту торговли и мануфактур». Примірники журналу за 1969–1917 рр. зберігаються у фонді.

Від музею правової охорони інтелектуальної власності відділ отримав у подарунок копію першого патенту незалежної України 1918 р. та гравюру реєстраційного свідоцтва з печатками Міністерства торгу і промисловості Української держави і відділу винаходів, виготовлену до 90-річчя правової охорони промислової власності в Україні. 27 червня 1918 р. в Українській державі було видане «Регістраційне свідоцтво № 1, як охоронне до видачі патенту на винахід «дерев'яна подошва, яка заміняє калоші» інженерам Павлу Івановичу Прюнталю і Леону Броніславовичу Антошевському. Судячи з оголошень відділу винаходів у «Державному віснику», таких свідоцтв було видано не менше 80. Але започаткована в Україні 1918 р. державна система правової охорони промислової власності фактично на старті і виключно через політичні причині припинила свою діяльність. Патенти на зареєстровані винаходи так і не були видані заявникам. [9]

Значні позитивні зміни у винахідницькій діяльності відбулися після 1917 року. Нова влада по-новому ставила питання про використання

винаходів. Було введено нову форму охорони авторських прав, що відповідала громадським відношенням, що склалися. Всього з лютого 1918 р. по вересень 1924 р. до Комітету зі справ винаходів було подано 6467 заявок. Але публікація виданих по ним заявочних свідоцтв Комітетом не була передбачена. І тільки після прийняття 12 вересня 1924 р. Закону «О патентах на изобретения» була передбачена публікація патентів у бюлетені «Вестник Комитета по делам изобретений», перший номер якого вийшов у листопаді 1924 р. Це видання у зміненому вигляді та з іншою назвою (що змінювалася неодноразово) у фонді й досі.

Повні тексти описів винаходів з 1924 р. почали публікуватися у «Сводах патентов на изобретения, выданных в СССР». Тут опубліковано перший у Радянському Союзі опис винаходу, виданий А. М. Настюкову та К. І. Настюкову на «Печь для непрерывного получения сернистого натрия с наклонным подом». Цим описом винаходу до авторського свідоцтва покладено початок створенню фонду патентів у ХДНБ. «Своды патентов на изобретения, выданные в СССР» та «Вестник Комитета по делам изобретений» надходили до бібліотеки як безкоштовний обов'язковий примірник. Фонд патентної документації зберігався в основному книгосховищі поряд з іншими видами літератури та видавався читачам на загальних умовах [2].

Для поширення патентної інформації серед широких кіл технічної інтелігенції, винахідників і раціоналізаторів в 100 державних бібліотеках Радянського Союзу були створені патентні відділи. У ХДНБ також, відповідно до наказу Міністерства культури УРСР № 849, в листопаді 1956 р. був створений відділ патентів. До нового відділу з основного книгосховища були передані описи винаходів до авторських свідоцтв і патентів СРСР, а також довідкова, методична, правова література з винахідництва та патентознавства [1].

На початку роботи відділу його фонд складався з 75 тис. примірників. Сьогодні – це понад 1 млн 700 тис. примірників документів на паперових та електронних носіях. З 1997 р. у відділі розпочато комплектування описів винаходів на CD-ROM, а кожен диск вміщує повнотекстову інформацію приблизно 3 тис. патентів. Сьогодні фонд патентів ХДНБ – це не тільки історичні документи, це стратегічний ресурс держави, головний ланцюг системи збереження інтелектуального надбання нації.

Нове покоління патентних документів – бази даних (БД). У ВІП зосереджені БД «Винаходи в Україні», «Патенти Росії», «Товарні знаки

Росії», «Промислові зразки Росії» та «Патенти СНД». «Бюлетень євразійського патентного відомства» та бюлетень «Патентна власність» представлені в електронному вигляді. Користувачам надається безкоштовний доступ до великих обсягів патентної інформації за допомогою Інтернету. Найчастіше відвідуваними є web-сайти патентних відомств України, РФ, США, Європейської патентної організації, Всесвітньої організації інтелектуальної власності.

Надання прямого доступу до відкритих БД патентної документації провідних країн світу, що містять описи винаходів і реферативну інформацію про них різними мовами, безперечно, сприяє популяризації патентної інформації та розширенню аудиторії її користувачів. Використання інформації, що міститься в описах винаходів, корисних моделей і промислових зразків, дозволяє економити значні кошти на проведення науково-дослідних робіт, оскільки необхідне технічне рішення може міститися в патентних документах.

Патентно-інформаційні ресурси можуть бути використані для вивчення ринків реалізації нових товарів, перевірки продукції на патентну чистоту, вивчення діяльності конкурентів. Тому ці документи мають попит серед науковців, фахівців виробництва та студентів, особливо тих, які вивчають дисципліну «Інтелектуальну власність». Заходи у Школі молодого винахідника (ШМВ), що організують працівники центру інформаційної підтримки винахідництва, допомагають студентам не тільки під час підготовки до складання заліку, але й викликають зацікавленість питаннями технічної творчості, бажання власного інтелектуального розвитку.

Використання патентно-інформаційних ресурсів у поєднанні з можливостями сучасних інформаційних технологій набуває нових перспектив розвитку у XXI ст. Зростає популярність використання бібліотечних ресурсів, тому необхідно розвивати та вдосконалювати методичну базу, пов’язану з пошуком та аналізом патентної інформації як у фондах наукових бібліотек, так і в Інтернеті.

Створена у ХДНБ система обслуговування користувачів відповідає сучасному рівню патентно-інформаційних запитів. У бібліотеці функціонує спеціалізований читальний зал, де надається вільний доступ до фонду патентної документації. Віддаленим споживачам патентної інформації надаються інформаційні продукти і послуги відповідно до договору про інформаційне забезпечення та шляхом електронної доставки

документів через МБА. Відвідуваність читального залу відділу становить понад 20 тисяч на рік.

Читальний зал ВІП оснащений обладнанням з урахуванням різних носіїв інформації. Для роботи з БД патентів у читальному залі ВІП встановлено три ПК, об'єднаних в локальну бібліотечну мережу, принтери, сканер. Головним завданням системи обслуговування є підвищення оперативності обслуговування читачів і безвідмовне задоволення їх інформаційних потреб.

Для надання довідково-бібліографічної допомоги віддаленим користувачам у ХДНБ працює віртуальна довідка, основним завданням якої є максимально оперативне і повне задоволення інформаційних запитів користувачів. Крім того, фахівці ВІП проводять екскурсії фондом, практичні заняття, тренінги та надають консультації з роботи з патентними документами і методики патентного пошуку. Це дозволяє отримати уявлення про патентно-інформаційні ресурси, якими володіє бібліотека, й отримати первинні навички роботі з патентною документацією.

Працівники ВІП надають методичну консультативну допомогу науково-технічним бібліотекам, інформаційним і патентним службам установ Харкова. Це виражається в організації науково-практичних семінарів, днів патентознавця, конференцій, круглих столів, тренінгів, комплексному обслуговуванні на договірній основі, виданні довідкових посібників «Патентні фонди ХДНБ», «Нормативно-технічні документи зі стандартизації у фонді ХДНБ ім. В. Г. Короленка на допомогу інформаційній діяльності, бібліотечній та видавничій справі». Функціонує постійно діюча виставка «Нові надходження до фонду ВІП», постійно оновлюються тематичні виставки патентних документів.

Виставка у бібліотеці – одна з найпопулярніших форм роботи з читачами, з нею пов'язані всі існуючі бібліотечні ресурси, канали і процеси, тому слідом за самою бібліотекою вона повинна змінюватися. У час цифрових технологій виник новий тип бібліотечної експозиції як нової форми бібліотечних комунікацій, як найбільш раціональний спосіб обміну інформацією у відкритому інформаційному просторі з використанням телекомунікаційних і комп'ютерних технологій. Йдеться про віртуальну або електронну виставку, її ще називають унікальним мультимедійним продуктом. Виставка є традиційною формою розкриття та популяризації багатства фонду, призначеною стимулювати потреби та інтереси користувачів, акцентувати їхню увагу на видатних історичних та політичних подіях, ювілейних та пам'ятних датах, гострих соціальних

проблемах, надавати користувачеві інформаційне забезпечення при підготовці до навчальної та професійної діяльності.

Віртуальна виставка – це сполука книги і комп'ютерних технологій, що дозволяє розширити коло відвідувачів, не обмежуючись місцем і часом. Такі виставки надають додаткові можливості і переваги (зокрема, вони не мають обмежень доступу за часом існування експозиції у бібліотеці, а також доступні цілодобово для користувачів). Комп'ютерні технології допомагають зробити віртуальну виставку живою і динамічною. Однією з перших віртуальних виставок, підготовлених ВІП, була виставка «Час розкручувати бренди», яка адресувалася студентам-маркетологам, патентознавцям, підприємцям, фахівцям з реклами, і розкривала тему створення торгових марок. У межах циклу «Видатні події та постаті в історії науки та техніки» готуються дві постійно діючі виставки **«З історії винахідництва: видатні вчені та винахідники Харківщини»**, що знайомить з творчою спадщиною науковців та винахідників зі світовим ім'ям, доля яких пов'язана з Харковом. У 2017 р. започатковано новий цикл віртуальних виставок **«Зроблено в Україні»**, присвячений славетним винаходам та їх авторам-українцям. Перша віртуальна виставка цього циклу розкриває історію створення електричного трамвая та розповідає про деякі сторінки життя його винахідника Федора Аполлоновича Піроцького [5], друга – присвячена винахідницькому генію нашого земляка, чудового механіка, який наприкінці XIX ст. випередив і Едісона, і братів Люм'єр у створенні кіноапарату, а нині практично забутого, Йосипа Андрійовича Тимченка [6]; третя – приурочена до 175-річчя від дня народження винахідника дугового електрозварювання Миколи Миколайовича Бенардоса [7]. На сайті бібліотеки представлено інформаційний проект «Винахідники Харкова – читачі ХДНБ ім. В. Г. Короленка», підготовлений для популяризації винаходів користувачів-винахідників, які присвятили своє життя науково-технічному прогресу, а також інтерактивний проект «Імена науковців на карті Харківщини», підготовлений до Фестивалю науки. Розкриттю фонду патентів, його популяризації сприяла виставка «З історії патентного фонду», яка висвітлила історію еволюції від перших привілеїв на винаходи до електронних баз даних.

Бібліотеки були і є авангардом цивілізації. Саме тут користувачі мають можливість отримувати знання і сайт бібліотеки – величезна допомога користувачам. Он-лайн замовлення за електронним каталогом, електронна доставка документів, віртуальні довідки, консультації

патентного повіреного, виставки нових надходжень на сайті, анонси просвітницьких заходів та хроніка подій, блоґ «Фестиваль науки», видавничі проекти, рекламні ролики та багато іншої інформації надає користувачам сайт бібліотеки.

Слід відмітити таку тенденцію: коли зменшуються традиційні бібліотечні показники, зростають показники відвідування сайтів, блогів та масових просвітницьких заходів. Реклама просвітницьких заходів завжди поширюється у соціальних мережах. На початку 2000-х років бібліотеки стрімко увійшли в електронне середовище. Соціальні медіа – це чудова можливість миттєво повідомити величезній аудиторії про інформаційні ресурси, послуги, конкурси, просвітницькі заходи тощо. У 2014 р. ВІП створені власні сторінки у Facebook та ВКонтакті з метою залучення нових користувачів, партнерів, друзів. Знаходячись у мережі, користувачі можуть швидко переходити на сайт бібліотеки, використовуючи посилання, та мати можливість одержувати низку інформаційних та довідкових послуг. Згодом замість сторінки ВКонтакті у мережі Facebook була створена відкрита група «Бібліотеки: Схід-Захід» – це інформаційно-комунікативна платформа для позитивного діалогу, обміну цікавим досвідом та ідеями, спільного вирішення проблем. Платформа активно використовувалася для поширення інформації про фестиваль винахідницького мистецтва «Ukr.tech.fest». Це був краудсорсинговий проект, автором якого є молодий винахідник, науковець, керівник громадської організації «Регіональний центр науково-технічного розвитку» (ГО РЦеНТР) Іван Валерійович Бондаренко [4].

Пошук кращих інноваційних проектів проходив в Інтернеті, а фінальний етап міжрегіональної виставки-конференції був організований у ХДНБ. Серед переможців були представники харківських організацій, а саме: ТОВ «Інмайстерс», ТОВ «Делмед», Національного наукового центру Харківського фізико-технічного інституту, Харківського національного технічного університету сільського господарства імені П. Василенка, Харківського національного технічного університету будівництва і архітектури, а також із віддалених міст – Луганська, Києва, Мелітополя, Львова. Виступи двох учасників були заслухані в режимі відеоконференції. Пролунали доповіді інженера ТОВ «Інтегрейтед Текнікал Віжн ЛТД» Ю. Г. Скоромця (м. Чернігів) та повідомлення доцента кафедри радіофізики та електроніки, кандидата фізико-математичних наук Д. О. Полетаєва Таврійської академії Кримського федерального університету імені В. І. Вернадського. На завершення заходу відбулася

церемонія нагородження фіналістів дипломами та цінними подарунками, що були надані спонсорами. Інформація про захід висвітлювалася у новинах обласного радіо, в репортажі програми «Факти» на каналі ICTV та у програмі «Наука. Технологія. Суспільство» на каналі «Оріон», а також у газетах «День», «Вечірній Харків», «Харьковские известия».

Не менш резонансною та креативною була інтерактивна науково-практична конференція «Космонавтика: історія досягнень та крок у майбутнє» до Всесвітнього дня авіації і космонавтики. З нагоди 80-річчя від дня народження Ю. О. Гагаріна та 100-річчя В. Г. Сергєєва, підготовлена спільно з Дніпропетровською обласною універсальною науковою бібліотекою ім. Первоучителів слов'янських Кирила та Мефодія. Інформація про конференцію та інтерв'ю з учасниками були висвітлені на каналах ОТБ і Simon.

За останні п'ять років у відділі організовано багато інтерактивних круглих столів, засідання яких відбувалося в режимі відеотрансляції – інтернет-користувачі мали можливість дивитись їх он-лайн, ставити запитання та отримувати відповіді у чаті. Вперше круглий стіл «Вплив наукових досліджень та винаходів на життя людини» був організований у 2013 р. до Дня науки; у 2014 р. цей захід проводився за назвою «Інтеграція наукових та соціальних рішень в інноваційному розвитку економіки України», у 2016 р. – «Фінансова та соціальна ефективність в практиці розвитку інновацій та євроінтеграційних процесів». Відео про ці заходи можна переглянути на YouTube.

У 2017 р. була проведена Всеукраїнська науково-практична конференція «Екологічна безпека України: сучасні проблеми та перспективи» в межах проекту «Innovation – 482». Автор проекту та ініціатор і організатор конференції – молодий вчений-винахідник, еколог, громадський діяч. Захід організований у співпраці за угодою з громадською організацією «Регіональний центр науково-технічного розвитку» (РЦеНТР). Протягом кількох місяців міжрегіональна команда та понад 100 провідних українських учених, висококваліфікованих фахівців, дослідників і представників найавторитетніших вишів та науково-дослідних установ країни проводила віртуальне незалежне загальнонаціональне дослідження сучасного екологічного стану, пропонуючи новітні вітчизняні науково-технічні рішення конкретних екологічних проблем. На конференції відбулася презентація 15 кращих вітчизняних наукових досліджень та науково-технічних розробок від провідних учених з усієї країни. У червні виданий перший том матеріалів

конференції, представлений на сайті (http://korolenko.kharkov.com/vydannia-biblioteky/konferencii.html#anchor262). Використання нетрадиційних засобів інформаційних комунікацій сприяє зростанню престижу бібліотеки в інформаційному просторі.

Список бібліографічних посилань

1. Прохорова В. Г. Шлях у 110 років відділу технічної літератури Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка (1901–2012 рр.) [Текст] / В. Г. Прохорова // Збірник наукових праць / Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка. Харків, 2012. Вип. 7. С. 38–64 : табл. Бібліогр.: с. 63–64. Електрон. аналог: URL: http://korolenko.kharkov.com/vydav/zbinik_7.pdf.

2. З історії патентних фондів [Електронний ресурс] / Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка ; Харків, 2010. URL: http://korolenko.kharkov.com/virtual_vistavki/istory_izobreteny/istiriy_izobreteniy.html

3. Пам'ятки античної культури у фондах ХДНБ імені В. Г. Короленка. Давньогрецькі керамічні клейма IV–II ст. до н. е. : колекція О. В. Горілого [Текст] : [нариси, альбом] / Харків, 2015. 119 с. : іл. Рез.: укр., англ. Бібліогр.: с. 13, 19.

4. Прохорова Г. В. Краудсорсинг у бібліотечній сфері (напрацювання ХДНБ ім. В. Г. Короленка) [Текст] // Короленківські читання 2016. «Бібліотеки, архіви, музеї: інтеграція до світового наукового та історико-культурного простору» : матеріали XIX Міжнар. наук.-практ. конф. Харків, 12 жовт. 2016 р. Харків, 2017. Ч. 1. С. 168–176 : рис. Бібліогр. наприкінці ст. Електрон. аналог: URL : http://bit.ly/2f8PMMf.

5. Памяті Ф. А Піроцького, винахідника електричного трамвая (з серії «Зроблено в Україні») [Електронний ресурс]. Харків, 2017. URL: https://ru.calameo.com/read/0049985039a6b1454e24d

6. Й. А.Тимченко – винахідник першого кіноапарату (з серії «Зроблено в Україні») [Електронний ресурс]. Харків, 2017. URL: https://ru.calameo.com/read/0049985039e9f0d1d7378 (дата звернення: 20.10.2017).

7. Володар вогню та металу (з серії «Зроблено в Україні») [Електронний ресурс]. Харків, 2017. URL : https://ru.calameo.com/read/004998503cc788b7c9b28

8. Прохорова, В. Г. Просвітницька та іміджева діяльність відділу науково-інформаційного забезпечення інноваційних процесів у дзеркалі медіа-простору регіону [Електронний ресурс] // Короленківські читання 2013. «Бібліотеки, музеї, архіви у медіа-просторі регіону». Харків, 2014. С. 136–141. Електрон. аналог: URL: http://ru.calameo.com/read/000632945139bc3780af6).

9. Ферчук А. На шляху до українського патенту // Інтелектуальна власність. 2008. № 4. С. 56–67.

СЕКЦІЯ 2 «АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РОБОТИ З БІБЛІОТЕЧНИМИ, АРХІВНИМИ ТА МУЗЕЙНИМИ КОЛЕКЦІЯМИ ДОКУМЕНТНИХ ПАМ'ЯТОК»

УДК 930.253(477.46):821.161.2(091)Шевченко

АРХІВНА ШЕВЧЕНКІАНА: ЗА ДОКУМЕНТАЛЬНИМИ МАТЕРІАЛАМИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Клименко Тетяна Анатоліївна,
директор Державного архіву Черкаської
області, канд. іст. наук, доцент,
Україна, Черкаси

Анотація. *Висвітлюються маловідомі сторінки життя і діяльності видатного українського поета Т. Г. Шевченка, зібрані дослідниками його життя та творчості. На підставі архівних документів розглянуто окремі аспекти творчості і громадського життя поета.*

Ключові слова: *Т. Г. Шевченко, Черкаська область, архівні фонди, видання «Кобзаря», персональні архівні фонди.*

Аннотация. *Освещаются малоизвестные страницы жизни и деятельности выдающегося украинского поэта Т. Г. Шевченко, собранные исследователями его жизни и творчества. На основе архивных документов рассмотрены отдельные аспекты творчества и общественной жизни поэта.*

Ключевые слова: *Т. Г. Шевченко, Черкасская область, архивные фонды, издание «Кобзаря», персональные архивные фонды.*

Annotation.*The article describes the life and activity of a famous Ukrainian poet T. G. Shevchenko. Using the archival materials and documents the author considers the question of work and civil life of T. G. Shevchenko on the basis of materials gathered by scientist and researchers of his life.*

Key words: *T. G. Shevchenko, Cherkasy region, archives fonds, «Kobzar», personals archives fonds.*

Історія мого життя становить
частину історії моєї батьківщини.
Т. Г. Шевченко

Тарас Григорович Шевченко – унікальне явище у світовій літературі та мистецтві, що не має аналогів. Кріпак, без належної освіти, сам не

підозрюючи, став символом непокірності, досягнувши тим самим вершин світової слави [1].

Черкаські шевченкознавці схильні вважати, що джерелознавчі дослідження життя і творчості неперевершеного борця за волю українського народу набувають все більшого значення завдяки залученню нових видів документів – особових архівних фондів, які формуються із творчих напрацювань і документальних краєзнавчих розвідок. Серед них слід особливо вирізнити архівні документи із фондів істориків і краєзнавців, які за своїм покликанням виявили зацікавленість біографією Великого Кобзаря.

Поміж черкаських краєзнавців помітними фігурами були у XIX ст. родини меценатів Симиренків і Яхненків, у XX ст. – С. С. Нехорошев, Г. Ю. Храбан, М. Ф. Комарницький, Ю. В. Смолянський. Достойними продовжувачами цієї благородної справи стали М. Ф. Пономаренко, І. С. Городинець, В. А. Гончаренко. Цінними для дослідників є документи родини Симиренків – купців І-ї гільдії, спадкових почесних громадян Одеси, промисловців, видатних учених-помологів та соціологів, меценатів. Після повернення із заслання, навесні 1859 р., Т. Г. Шевченко здійснив свою давню мрію – відвідав рідну землю. Наприкінці травня він завітав до цукрового заводу фірми Яхненків і Симиренків та до родинного маєтку Симиренків у Млієві, де його гостинно зустріли. Платон Федорович Симиренко глибоко поважав Т. Шевченка і захоплювався його творчістю, тому невипадково запропонував поету фінансову підтримку у виданні «Кобзаря», який у 1860 р. вийшов його коштом. Згодом він профінансував друкування Шевченкового «Букваря» для сільських шкіл. У фонді зберігаються копії листів Т. Г. Шевченка до П. Ф. Симиренка, в яких він висловлює високу повагу до їхньої родини й описує свої позитивні враження від організації сімейного бізнесу.

Т. Шевченко багато чому дивувався і захоплювався від побаченого. На той час справи фірми Яхненків і Симиренків були у розквіті. Розвинуте цукрове виробництво та величезна зразкова механічна майстерня були добре відомі в усій Росії. Турбота господарів про добробут працівників і службовців була взірцевою: зручні помешкання, парові бані, велика лікарня з аптекою, церква, бібліотека, училище на 150 учнів, в якому викладали сім учителів з університетською освітою за програмою технічних училищ [2]. Після огляду училища Т. Шевченко обійняв К. М. Яхненка, поцілував його і з почуттям виголосив: *«Батьку! Що ти тут наробив!»* [3]. Згодом з цього приводу він написав такі рядки*: «Якось*

недавно довелось мені заїхать в Україну. І я, заплакавши, назад поїхав знову на чужину» [4].

Серед листування родин Яхненків і Симиренків цікавим є лист (копія) 1907 р. членів комісії з видання «Кобзаря» до В. Ф. Симиренка, в якому висловлювалася щира вдячність за фінансову підтримку, за допомогою якої *«…усі його поеми і дрібніші вірші змогли бути видрукованими для українського народу»* [5]. Цей лист підписали видатні науковці, громадські та політичні діячі Ф. К. Вовк (антрополог, етнограф і археолог), Ю. С. Грибінюк (лікар-епідеміолог), С. О.Єфремов (публіцист, літературний критик, історик української літератури, заступник голови Української Центральної ради), О. Г. Лотоцький (письменник, публіцист, голова Української Національної Ради в Петрограді, генеральний писар у Генеральному Секретаріаті Української Центральної Ради, засновник і директор Українського наукового інституту у Варшаві), О. О. Русов (земський статистик, етнограф, фольклорист, активний член Старої громади, який під час перебування в Празі 1875–1876 рр. видрукував перше повне видання «Кобзаря» Т. Г. Шевченка, у двох томах, з якого російська цензура пропустила тільки перший том), П. М. Саладилов (полковник Генерального штабу, високий урядовець Міністерства внутрішніх справ Російської імперії, член Товариства імені Т. Г. Шевченка, співзасновник, разом з О. Лотоцьким і П. Стебницьким українського товариства «Громада» в Петербурзі), за допомогою якого було отримано дозвіл цензури на видання українського перекладу Євангелія і «Кобзаря»), П. Я. Стебницький (письменник і публіцист, керівний діяч товариства «Громада» в Петербурзі, голова благодійного Товариства з видання загальнокорисних і дешевих книг, співредактор видання «Кобзаря» Т. Г. Шевченка, голова Української Національної Ради в Петербурзі) [6].

Темі опублікування повного «Кобзаря» Т. Г. Шевченка присвятив спогади Олександр Лотоцький. Він детально описав складні етапи отримання дозволу у цензури та збору коштів. Для проведення роботи з редагування поезій Т. Шевченка було створено комісію, до якої увійшли Ф. К. Вовк, М. М. Дубяга, Я. П. Забіло, П. М. Саладилов, С. І. Афанасіїв, О. О. Русов, П. Я. Стебницький та О. Г. Лотоцький. Редакційну колегію очолив В. М. Доманицький, який цілком розумів відповідальність покладеного на нього завдання, і за виконання його взявся з усією гарячою пильністю своєї вдачі. *«Промине ще 5 літ,* – писав В. М. Доманицький, – *і поетичний скарб поета стане вільним добром кожного громадянина:*

кожен матиме право друкувати чи цілого «Кобзаря», чи частину його, яку-небудь, по своїй охоті, не питаючись дозволу нічийного, і друкуватиме на підставі тих некритичних, неперевірених, значно неповних, а часом поплутаних редакцій текстів, які стрічаємо ми зараз по всяких російських та заграничних виданнях, – на підставі того цілком вільного, дуже непевного, дуже неправдивого хронологічного розпорядку поезій, який мають усі видання «Кобзаря». Тому на українському громадянстві лежить обов'язок, за короткий час до скінчення терміну авторської власності, подбати про усталення найпоправнішого тексту творів Шевченкових» [7].

Заслуговують на особливу увагу документи з фонду знаного Черкаського краєзнавця і фольклориста Степана Степановича Нехорошева, який зібрав за своє життя справжнє багатство – величезну кількість розповідей, приказок і прислів'їв сучасників І. Франка, М. Некрасова, В. Короленка, М. Чернишевського, М. Добролюбова, Г. Сковороди та легенди про Б. Хмельницького, У. Кармелюка, І. Мазепу. Більша частина записів усної народної творчості зберігається в Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії імені М. Т. Рильського Академії наук України, Державному літературному музеї в Москві, Інституті російської літератури (Пушкінський дім), Музеї історії релігії в Санкт-Петербурзі, Центральному державному архіві літератури і мистецтв Російської Федерації, Лохвицькому краєзнавчому музеї імені Г. С. Сковороди, Державному літературно-меморіальному музеї І. Франка у Львові, музеї-квартирі М. Некрасова в Санкт-Петербурзі, Науково-дослідному музеї Академії мистецтв Російської Федерації в Санкт-Петербурзі, Центральному державному історичному архіві України в Києві [8].

Інтерес до життя і творчості Т. Шевченка виник у С. С. Нехорошева невипадково. Прадід, дід, бабця та інші його родичі особисто зустрічалися з Тарасом Шевченком, коли він у 1859 р. приїздив до Черкас під час останньої подорожі в Україну, а також були присутні на похоронах на Смоленському кладовищі у Петербурзі та перевезенні і похованні тіла поета в Каневі на Чернечій горі. С. С. Нехорошев досить рано захопився збиранням фольклору. Десятилітнім хлопчиком під керівництвом вчительки і, як він її сам називав, «названої матері», засновниці першого в Черкасах жіночого училища та хрещениці В. І. Даля В. Ф. Бубликівської, він почав робити перші записи усної народної творчості, занотовуючи бувальщину, прислів'я, приказки, казки, народні перекази. Після

відвідання у 1907 р. його дідом Данилом Львовичем Щепанським (відомим у Черкасах кравцем), матір'ю Варварою Данилівною та В. Ф. Бубликівською могили Т. Г. Шевченка «названа мати» подарувала хлопчику записну книжку, на обкладинці якої каліграфічно вивела вензелі «Т. Г. Ш.» і порадила записувати все, що він почує «про заступника народного», а його дід у цій книжці зробив перший запис: *«Слава тобі великий поет Шевченко – Кобзар за те, що ти все своє життя ніс у собі вогонь незгасимої любові до всіх бідних і знедолених»* [9]. З тих пір із щоденником С. С. Нехорошев не розлучався ніколи. До 1920 р. у пошуках живого слова він разом з В. Ф. Бубликівською відвідав всі місця, пов'язані з останнім перебуванням Т. Шевченка в Україні. У пошуках живого слова про поета об'їздив близько тисячі населених пунктів, переважно на рідній Черкащині – Прохорівку, Мліїв, Кирилівку, Межиріч, Городище, Канів, Пекарі, Корсунь та ін. [10]. Його великий архів зібрано завдяки наполегливим пошукам. Учені Ленінграда, Москви, Києва за працю, гідну пошани, називали його «легендарним фольклористом, єдиним на Україні». Збираючи розповіді С. С. Нехорошев записав спогади близьких поету людей в Каневі – родини Садових, в Мошнах і Черкасах – родин Цибульських, Щепанських, Ярових, Мусієнків, Слісаренків, Ягницьких, зібрав копії листів до великого поета та легенди і бувальщини про нього. Уваги заслуговують тексти промов (некрологи) М. К. Чалого, М. Лєскова, П. О. Куліша, В. М. Білозерського, М. І. Костомарова, В. Ю. Хорошевського, плачу плакальниці Якилини над гробом поета. Не менш цікавими є спогади про наречену Т. Г. Шевченка Л. І. Полусмакову, яка померла у 1917 р. в Канівській богадільні, а також історія хрестів, що встановлювалися на могилі поета у Каневі в різні часи.

Підсумовуючи свій життєвий та творчий шлях, С. С. Нехорошев писав: *«Кажуть, що щасливі народжуються в сорочці. Я щасливий тому, що залишаю науці, майбутнім поколінням 80 тис. записів фольклору, з них 4 тис. про Т. Г. Шевченка. Я єдиний і останній, хто спілкувався і жив із сучасниками, живими свідками перебування Т. Г. Шевченка в Черкасах в 1859 р. Я щасливий і тому, що при моєму житті мої праці високо оцінені вченими Ленінграда, Москви, Києва і охороняються державою, як національне надбання»* [11].

Помітною постаттю серед дослідників Черкаського краю був Г. Ю. Храбан. У його особовому фонді зберігаються матеріали про розкриття теми гайдамаччини в творах Т. Г. Шевченка. Дослідник наголошував, що поема «Гайдамаки» – не історична розвідка, а поетичний

твір, в основу якого, покладено розповіді рідного діда Т. Г. Шевченка та очевидців подій. Тому Г. Храбан досліджував історизм поеми. Дослідник зібрав багатий особистий архів, у складі якого – витяги з архівних документів і періодичних видань, газетні публікації, листування, рукописні статті та науково-історична література. Заслуговують на увагу тематична добірка газети «Літературна Україна», присвячена святкуванню 150-річниці з дня народження великого поета, виписки з творів світових класиків про значення творчості Кобзаря. Окрему групу документів становлять творчі матеріали Г. Ю. Храбана про життєвий шлях Т. Г. Шевченка, зокрема: про його дитячі роки [12] та про перебування Шевченка в Україні у 1843–1845 рр. [13], історичні довідки із згадками про містечка Черкащини у творах поета [14].

Один з найавторитетніших у Черкаській області краєзнавець, заслужений вчитель України М. Ф. Пономаренко, багато років присвятив дослідженню історії рідного краю. Він виявляв документи у десятках архівів, бібліотек, музеїв, записав низку спогадів-свідчень. Серед зібраних ним матеріалів значне місце посідають документи про українського громадського діяча, публіциста та товариша Т. Г. Шевченка, покровителя його родичів – Михайла Адамовича Кречмера, який особливо опікувався долею племінниці Т. Шевченка – Ярини Микитівни Ковтун. Він дбав не тільки про матеріальну забезпеченість, а й підтримував морально. Серед приятелів Великого Кобзаря М. А. Кречмер посідає скромне, але почесне місце. Адже минуле залишило мало слідів про цю фігуру, гідну подиву і захоплення. Навіть провідні шевченкознавці сприймали його напівлегендарною особою. Насправді кожне прибуття Кречмера до Кирилівки і Моринців було подією для тамтешньої людності. На одному з обідів, улаштованих з нагоди його відвідин, селяни прохали Михайла Адамовича осісти в них назавжди, пропонували йому безкоштовно надати садибу. Справді, піклування Кречмера про деяких Шевченкових родичів мали успіх. Поетова небога Ярина Ковтун – дружина сліпого і мати дев'ятьох дітей, які осліпли від дев'ятирічного віку, отримала довічну пенсію (300 крб на рік), 3 десятини землі і нову хату, а деяких її дітей Кречмер лікував у Харківського окуліста-філантропа професора Гіршмана [15]. За сприяння професора М. Ф. Сумцова Кречмер помістив до Харківської богадільні безпритульного родича Т. Г. Шевченка – відставного солдата Леонтія Шевченка. Зробивши в своєму житті багато добра, сам він помер у злиднях [16].

В особовому фонді відомого в Шевченковому краї краєзнавця, заслуженого вчителя України І. С. Городинця, зберігається цікава стаття видатного художника Івана Падалки про творчість Шевченка-художника та вплив на нього К. Брюллова. З огляду на протилежність натури раціоналіста Брюллова і романтика Шевченка, вплив художника-естета на «геніального мужика» був лише формальним і не міг глибоко пройняти Шевченкову натуру. Брюллов був душею і богом Академії мистецтв – геніальним виразником художніх ідеалів сучасності, переважна більшість художників намагалися наслідувати йому. Т. Шевченко, як студент академії і учень К. Брюллова, успішно проходив цю високу науку, одержавши дві срібні медалі за навчання. Незважаючи на відкритість характеру, разом з тим, Брюллов був зневірений раціоналіст, відірваний від живого ґрунту життя, скептик, який ні в що не вірив і ні про що не мріяв, а Т. Шевченко за складом характеру був лірик і мрійник, який з головою пірнув у дійсність. Завдячуючи тому, що К. Брюллов і Т. Шевченко були зовсім різні натури, вплив його на «геніального мужика» був лише формальним і не міг глибоко пройняти Тараса. Під час навчання Т. Шевченко працював самостійно. По вибраних ним темах, що втілені в майстерні офорти та портрети, видно, що він дуже далеко зайшов від багатьох своїх сучасників, взявши теми з народного побуту – як-от: «Судня рада», «Старости», краєвиди «Біля Київа», «Видубицький монастир». За словами І. Падалки: *«…вибором тем Шевченко далеко опередив тогочасне російське мистецтво і дивно, як не могла цього помітити тогочасна російська художня критика. Шевченкові роботи пройняті справжньою життєвою правдою побутового реалізму. Вони ріднять Шевченка з кращими майстрами заходу, що працювали над цим жанром. Його пейзажі, справжня природа, а не героїчні та романтичні пейзажі того часу з безглуздим накопиченням розмаїтих форм. Портрети ж його нічим не уступають кращим портретам того часу. Його гравюри і до цього часу можуть бути зразками гравірувального мистецтва. Така гравюра була тоді не в багатьох майстрів і не дарма дістав за їх Шевченко звання «академіка на міді». В своїх олійних працях він відбив впливи з одного боку Брюлова, в певній різкості фарб і в пристрасті до червоних кольорів, в освітленні дещо взято від Рембрандта»* [17].

Певний інтерес для шевченкознавців становлять матеріали про Т. Г. Шевченка, зібрані уманським краєзнавцем М. Ф. Комарницьким, який зробив значний внесок у розвиток краєзнавства на Черкащині. Серед зібраних ним документів на увагу заслуговують витяги з друкованих

видань, періодичної преси, архівних документів, власні роздуми [18] про життя і творчість Т. Г. Шевченка, організацію у 1914 р. святкування 100-річного ювілею Великого Кобзаря, відкриття у 1923 р. на його могилі першого пам’ятника, організацію охорони могили, перейменування в Умані вулиці на його честь, доповідна записка цензора О. Смирнова Петербурзькому цензурному комітетові про вилучення окремих місць з «Кобзаря», написана у 1867 р., про подарунок брата Т. Г. Шевченка Варфоломія Григоровича Каневу ділянки землі, розташованої на Чернечій горі, на якій похований академік Імператорської академії мистецтв Т. Г. Шевченко, влаштування шевченківських вечорів, витяги з творів Т. Г. Шевченка про населені пункти Черкащини, першу реставрацію могили у 1883 р. Зокрема, в циркулярі попечителя Київського учбового округу начальникам середніх навчальних закладів і директорам народних шкіл вказувалося про заборону «…будь-якої участі шкіл у святкуванні 100-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка». Проте, на засіданні Уманської думи від 28 січня 1914 р. було прийняте рішення *«...про перейменування одної з вулиць міста іменем поета, встановити стипендію його імені в народних училищах міста, підготувати літературно-музичний вечір в міському театрі за участю української трупи Садовського та поставити в міському сквері бюст поетові»* [19].

У різноманітному за складом архіві режисера, артиста-читця, лауреата Черкаської обласної літературно-мистецької премії імені Василя Симоненка Ю. В. Смолянського, переданому на зберігання до Держархіву Черкаської області його вдовою, є важливий для шанувальників творчості видатного українського поета Василя Симоненка, розроблений у співавторстві з поетом Миколою Єременком, сценарій вистави, присвяченої 100-річчю з дня смерті Т. Г. Шевченка. В основу вистави покладено життєвий шлях Великого Кобзаря через призму його творів.

Протягом багатьох років поет, фольклорист, краєзнавець та журналіст В. А. Гончаренко займався збиранням матеріалів до біографії Т. Г. Шевченка. Результатом його наполегливої праці став упорядкований путівник «Кобзареві шляхи», до складу якого увійшли історичні розвідки про населені пункти, де перебував Шевченко, вислови про нього М. Г. Чернишевського, І. Я. Франка, Панаса Мирного, П. А. Грабовського, Лесі Українки, П. Г. Тичини та інших; переліки пам’ятників, бюстів, пам’ятних знаків, встановлених на честь Т. Г. Шевченка на Черкащині; музеїв, населених пунктів, господарств, названих його ім’ям, список осіб, мешканців Черкаського краю, з якими поет зустрічався і приятелював,

словничок місць та перелік дат перебування Шевченка в рідному краї [20]. В. А. Гончаренко підготував та видав «Словник прислів'їв та приказок про Т. Г. Шевченка», до якого включено понад 300 мудрих народних легенд, переказів, бувальщин, афоризмів про Т. Г. Шевченка, прислів'їв та приказок, зібраних автором на Черкащині, що є великою духовною цінністю українського народу [21].

Черкащина дала світу багато талантів, на чолі яких – безсмертний геній Тарас Григорович Шевченко. Зібране і збережене невтомними шукачами документальних джерел у фондах Держархіву Черкаської області додає нових штрихів до Шевченкового слова.

Список бібліографічних посилань

1. Державний архів Черкаської області. Ф. Р-5791. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 6.
2. Там само. Ф. Р-5799. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 6.
3. Киевская старина. 1889. № 4. С. 461.
4. Державний архів Черкаської області. Ф. Р-5799. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 19.
5. Там само. Ф. Р-5799. Оп. 1. Спр. 33. Арк. 1.
6. Там само. Ф. Р- 5799. Оп. 1. Спр. 33. Арк. 2 – 5.
7. Там само. Ф. Р-5799. Оп. 1. Спр. 33. Арк. 38.
8. Там само. Ф. Р-5585. Оп. 1. Спр. 66. Арк. 4, 7,11, 18, 19, 23, 31.
9. Там само. Ф. Р-5585. Оп. 1. Спр. 63. Арк. 3.
10. Там само. Ф. Р-5585. Оп. 1. Спр. 68. Арк. 5.
11. Там само. Ф. Р-5585. Оп. 1. Спр. 63. Арк. 1.
12. Там само. Ф. Р-5624. Оп. 1. Спр. 65. Арк. 1–52.
13. Там само. Ф. Р-5624. Оп. 1. Спр. 67. Арк. 1–14; Ф. Р-5624. Оп. 1. Спр.63. Арк. 1–26.
14. Там само. Ф. Р-5624. Оп. 1. Спр. 66. Арк. 1.
15. Там само. Ф. Р-5428. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 1, 2.
16. Там само. Ф. Р-5428. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 12, 20.
17. Там само. Ф. Р-5950. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 3.
18. Там само. Ф. Р-3990. Оп. 2. Спр. 107. Арк.1 – 73; Ф. Р-3990. Оп. 2. Спр. 191. Арк. 1 – 76.
19. Там само. Ф. Р-3990. Оп. 2, спр. 106. Арк. 1 – 41.
20. Там само. Ф. Р-5791. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 1 – 144.
21. Там само. Ф. Р-5791. Оп. 2. Спр. 4. Арк. 1 – 9.

УДК 930.253(477.46):821.161.2(091)Шевченко

ТЕОРЕТИЧНІ КОНЦЕПЦІЇ З КНИГОЗНАВСТВА НА СТОРІНКАХ ФАХОВОЇ ПЕРІОДИКИ

Шатрова Марина Борисівна,
доцент кафедри документальних комунікацій
та бібліотечної справи Рівненського
державного гуманітарного університету,
канд. іст. наук,
Україна, Рівне

Анотація. *Розглядаються основні публікації, присвячені теорії книгознавства в Україні, розміщені на сторінках «Вісника Книжкової палати» за останні п'ять років (кінець 2011–2017 рр.).*

Ключові слова: *теоретичне книгознавство, бібліологія, історіографія книгознавства.*

Аннотация. *Рассматриваются основные публикации в области теории книговедения в Украине, размещенные на страницах «Вісника Книжкової палати» за последние пять лет (конец 2011–2017 гг.).*

Ключевые слова: *теоретическое книговедение, библиология, историография книговедения.*

Annotation. *The article deals with the main publications devoted to the theory of book science in Ukraine, published on the pages of the «Book Chamber Herald» over the last five years (the end of 2011–2017).*

Key words: *tertiary bibliology, bibliology, historiography of bibliology.*

Розвиток сучасного українського книгознавства пов'язаний з активним обговоренням науковою спільнотою на початку XXI ст. основних категорій наук соціально-комунікативного змісту, історії, теорії, методики й організації наукових знань. Зокрема, часопис «Вісник Книжкової палати» став одним з небагатьох періодичних видань, де зосереджено значну кількість публікацій з теорії книгознавства, яка сьогодні набуває новітнього прочитання, змісту і форм існування як наукової та навчальної спеціальності.

Метою повідомлення є висвітлення змісту публікацій із сучасного теоретичного книгознавства, розміщених на сторінках «Вісника Книжкової палати» наприкінці 2011–2017 рр. Хронологічні межі дослідження

визначено таким чином, щоб продовжити історіографічний екскурс, опублікований на сторінках часопису визначним вченим-книгознавцем України Галиною Іванівною Ковальчук [3] та ознайомити наукову спільноту з книгознавчими концепціями українських дослідників останніх п'яти років.

Одним з основних завдань, поставлених у межах дослідження «Книгознавство в системі наук соціокомунікативного змісту», є з'ясування ролі книгознавчої періодики, зокрема «Вісника Книжкової палати» як засобу наукової комунікації галузевого рівня. Сьогодні журнал має логічну структуру та ґрунтовне наукове змістове наповнення завдяки головному редакторові та генеральному директору Книжкової палати України – Миколі Івановичу Сенченку. Саме йому належить низка публікацій, що стосуються актуальних проблем галузі, зокрема: «Читання, соціальна нерівність, електронна книга» (2012, № 1), «Як відвернути від України негативне інформаційне поле» (2012, № 6), «Проблеми Книжкової палати України і вітчизняного книговидання» (2013, № 1), «Великі книги і як їх визначити – технологія Мортімера Адлера» (2015, № 6, 8), «Книга як засіб покращення іміджу України в умовах інформаційних війн» (2016, № 9) та інші.

У публікації «Книга як засіб покращення іміджу України в умовах інформаційних війн» М. Сенченко доводить, що *«...книга – головний інструмент формування іміджу держави»* [10, с. 5]. Ця теза стає особливо актуальною в умовах розвитку сучасного українського суспільства. Микола Іванович пропонує пропагувати досягнення українських письменників за двома напрямками. За першим – створити багатотомну бібліографічну працю, в якій буде відображено літературний та історико-культурний процес в Україні за 100 років (1917–2017 рр.). За другим напрямком передбачається створення цифрової бібліотеки творів українських письменників різними мовами за 100 років. М. Сенченко наполягає: *«Реалізація цього етапу тісно пов'язана з першим, оскільки з бібліографічного проекту формуватиметься колекція українських творів, які підлягають оцифруванню. Насамперед це видання, які потрапили до спеціального фонду і маловідомі широкому загалу. Їх введення в науковий обіг не лише сприятиме популяризації українського письменства, а й працюватиме на створення позитивного іміджу держави»* [10, с. 7]. На нашу думку, проект заслуговує на увагу наукової спільноти й органів, що забезпечують державну підтримку українського книговидання.

Сьогодні набуває актуальності проблема історіографічного осмислення досягнень у вивченні української книги, де накопичено достатньо знань, що свідчать про зрілість та високий рівень розвитку української науки та культури. Найрезультативнішими рубриками з висвітлення питань теоретичного книгознавства на сторінках «Вісника Книжкової палати» «Книгознавство. Видавнича справа» та «Політика. Культура. Мистецтво».

У рубриці «Книгознавство. Видавнича справа» на особливу увагу заслуговують публікації результатів поточної статистики книговидання України, підготовлені завідувачем відділу статистичного моніторингу та аналізу друку Книжкової палати України С. Буряк і першим заступником Голови Державного комітету телебачення і радіомовлення України А. Мураховським: «Аналітичний огляд випуску друкованої продукції в ... році», «Аналітичний огляд випуску книжкових видань за ... півріччя ... року», «Поточна статистика випуску книг і брошур в Україні у … році» та «Поточна статистика книговидання: ... півріччя … року», спільна стаття Анатолія Мураховського і Світлани Буряк «Книговидавнича діяльність в Україні: аналітичний огляд за підсумками 2014 року» (2015, № 3). Зацікавлення викликають статті Анатолія Мураховського «Формування стратегії розвитку книжкової індустрії» (2015, № 1) і «Державне регулювання у сфері видавничої справи» (2015, № 2). А. Мураховський розглянув питання організації, функціонування та управління книговидавничою галуззю як сферою державної політики в умовах інтенсивного розвитку інформаційного суспільства.

Питанням теоретичного розвитку едиціології як складової книгознавчого знання присвячена публікація С. Фіялки «Різноманіття та можливості наукових методів у дослідженнях із теорії та історії видавничої справи й редагування» [11]. У ній розглянуто можливі напрями застосування наукових методів едиціології, окрему увагу приділено спеціальним методам – редакторському аналізу та контент-аналізу.

З погляду теорії книгознавства на увагу заслуговують публікації професора Рівненського державного гуманітарного університету Г. М. Швецової-Водки. У статті «Тісна співпраця з Книжковою палатою – надійний вектор поступального руху книгознавчої науки» [15] автор розглянула співпрацю викладачів та аспірантів кафедри бібліотекознавства та бібліографії (зараз – кафедра документальних комунікацій і бібліотечної справи) Рівненського державного гуманітарного університету з журналом «Вісник Книжкової палати» та колективом Державної наукової установи

«Книжкова палата України імені Івана Федорова» впродовж 1996–2011 рр. Галина Миколаївна відзначила вплив журналу на розвиток наукових досліджень кафедри.

Наступна публікація Г. М. Швецової-Водки присвячена теоретичним питанням розвитку науки – «Розвиток теорії книгознавства у другій половині ХХ – на початку XXI століття» [14]. У ній розглянуто історію формування книгознавства як комплексної науки про книгу та книжкову справу під час теоретичних дискусій 60-х років ХХ ст.; докладно проаналізовано системні концепції щодо структури книгознавства 70–80-х років ХХ та початку XXI ст.

Логічним продовженням цієї публікації стала наступна стаття цього автора «Актуальні проблеми бібліології» [13], де визначені теоретичні проблеми бібліології та бібліософії. Термін «книгознавство» Г. М. Швецова-Водка пропонує замінити на «бібліологію», який давно використовується в європейському науковому співтоваристві, а «бібліософію» використовувати у значенні загальної теорії бібліології. Вона називає першочергові проблеми теорії бібліології, які потребують системного дослідження та вирішення для подальшого розвитку науки про книгу та книжкову справу. Серед них *«...визначення книги як головної бібліологічної категорії, статусу електронної книги, термінологічних проблем, назв як деяких бібліологічних дисциплін, так і їх комплексу; місця бібліології в системі наукового знання, зокрема її співвідношення з документологією»* [13, с. 41].

Статті професора Харківської державної академії культури, відомого книгознавця-теоретика В. Маркової також займають вагоме місце серед публікацій «Вісника Книжкової палати» та заслуговують на увагу. У статті «Дискусійні проблеми сучасного книгознавства» [6] здійснено огляд дискусії дослідників книги та книжкової справи щодо складу та структури книгознавства. Автор дійшла висновку, що сучасне книгознавство перебуває у кризовому стані і *«...головна причина полягає у хибній методології, яка змушує книгознавців підпорядковувати собі всі інші дисципліни комплексу, не маючи жодних на це підстав»* [6, с. 3]. Вона зазначає, що і в Україні, і в Росії книжкова галузь має однакові проблеми – дегуманізація, дигіталізація, дисфункція читання. Подолання проблем, пов'язаних з означеними факторами, можливе за умов консолідації наукового співтовариства в дослідженні книжкової комунікації як цілісного явища.

Серед теоретичних публікацій В. Маркової, розміщених на сторінках «Вісника Книжкової палати», особливе місце посідає стаття «Методологічні засади вивчення книжкової комунікації» [8]. Автор пропонує визначити методологію дослідження книжкової комунікації як вагомого чинника цивілізаційного процесу, духовного та інтелектуального розвитку суспільства. Вона зазначає: «*В межах категорії "соціальні комунікації" книгознавство вважається соціально-комунікаційною наукою, оскільки вивчає ті аспекти комунікаційної діяльності, що пов'язані з функціонуванням книги в суспільстві*» [8, с. 42]. А також пропонує визначити компонентну структуру книжкової комунікації із застосуванням соціально-комунікативного підходу таким чином: реальний світ – автор; автор – власна суб'єктивність; текст – культурно-історичний контекст; комунікативні посередники (інститут книговидання) – текст; книга – культурно-історичний контекст; комунікативні посередники (інститут книгорозповсюдження і книгозберігання) – книга; книга – читач; автор – читач; читач – соціальна пам'ять; читач – власна суб'єктивність [8, с. 44]. В. А. Маркова пояснює: *«Книжкову комунікацію можна визначити як системну взаємодію основних суб'єктів та об'єктів, що забезпечує рух смислів від автора до читача у соціальному часі і просторі з використанням семантичного повідомлення, зафіксованого у знаковій формі на стабільному матеріальному носієві* [8, с. 44]. У публікації порушуються важливі питання методології, які потребують докладного розгляду кожного з рівнів структури книжкової комунікації.

Проблемам теоретичного книгознавства присвячена стаття М. Б. Шатрової «Теорія книгознавства на початку XXI століття» [12], розміщена на сторінках «Вісника Книжкової палати». Автором розглянуті основні тенденції розвитку теорії книгознавства в Україні на початку XXI ст. Представлено сучасну структуру цієї дисципліни та основні напрями розвитку науки про книгу та книжкову справу. Автором публікації визначені межі книгознавства та едиціології.

Проблеми теоретичного книгознавства є актуальними на сьогодні і потребують вирішення. Свідченням активного обговорення вищезгаданих питань стала IV міжнародна наукова конференція «Берковские чтения 2017. Книжная культура в контексте международных контактов», що відбулася у м. Полоцьку (Білорусь) 24–25 травня 2017 р. Зокрема, білоруський дослідник Ю. В. Нестерович у публікації «Современное состояние и перспективы развития науки о книге как комплексной научной дисциплине в ракурсе соотнесения книговедения и эдициоведения» [9]

аналізує сучасний стан книгознавства та його розвиток у зв'язку із формуванням едиціології. Дослідник гостро ставить питання про інтеграцію книгознавства з едиціологією. Визнаючи пріоритет М. Шатрової у введенні терміна і поняття «едиціологія» в бібліологічну науку, Ю. В. Нестерович, на відміну від М. Шатрової, використовує термін «эдициоведение» (в українському перекладі «едиціознавство»), поєднуючи таким чином дві різномовні складові. Використання латинської складової «-логія», що позначає наукове знання, у таких термінах, як «бібліологія», «едиціологія», вважаємо більш аргументованим. Цікавою є дискусійна публікація С. Н. Лютова «Наука о книге в современных «метатеориях» и футурологических концепциях» [4], де розглядаються теоретичні проблеми документології та дисциплін соціокомунікативного циклу з погляду науки про книгу.

На сторінках збірника матеріалів вищезгаданої конференції виступили й українські дослідники-книгознавці. Зокрема, В. А. Маркова розглянула книгу як суб'єкт комунікації, спираючись на теоретичні положення відомого науковця 1920-х років М. М. Куфаєва [7]. Досить актуальними є публікації, присвячені електронній книзі як об'єкту книгознавства, а саме: О. В. Дінер «Актуальные направления исследования электронной книги» [2], Ю. М. Галковської «Электронные книги и электронные издания в системе распространения общественно значимой информации: взаимосвязь понятий» [1] та ін.

Отже, теоретичні проблеми сучасного книгознавства активно обговорюються на сторінках фахових видань та на щорічних наукових конференціях, семінарах як в Україні, так і за кордоном. Тому дослідження історії книгознавства виступає важливою умовою успішного розв'язання головних теоретичних і практичних проблем розвитку науки, дозволяє виявити основні тенденції та напрями еволюції, спрогнозувати їх розвиток у майбутньому. Ці завдання успішно виконує фахове періодичне видання в галузі соціальних комунікацій «Вісник Книжкової палати», який вже більше 20 років залишається головною трибуною для висвітлення наукових досягнень спеціальності.

Список бібліографічних посилань

1. Галковская Ю. Н. Электронные книги и электронные издания в системе распространения общественно значимой информации: взаимосвязь понятий // Берковские чтения – 2017. Книжная культура в контексте международных контактов :

материалы IV Междунар. науч. конф. (Полоцк, 24—25 мая 2017 г.). Минск ; Москва, 2017. С. 68–73.

2. Динер Е. В. Актуальные направления исследования электронной книги // Берковские чтения – 2017. Книжная культура в контексте международных контактов : материалы IV Междунар. науч. конф. (Полоцк, 24–25 мая 2017 г.). Минск ; Москва, 2017. С. 97–102.

3. Ковальчук Г. Теорія книгознавства та історія книги на сторінках «Вісника Книжкової палати» // Вісник Книжкової палати. 2011. № 8. С. 7–11.

4. Лютов С. Н. Наука о книге в современных «метатеориях» и футурологических концепциях // Берковские чтения – 2017. Книжная культура в контексте международных контактов : материалы IV Междунар. науч. конф. (Полоцк, 24–25 мая 2017 г.). Минск ; Москва, 2017. С. 202–206.

5. Маркова В. Від автора і читача до користувача // Вісник Книжкової палати. 2012. № 3. С. 9–11.

6. Маркова В. Дискусійні проблеми сучасного книгознавства // Вісник Книжкової палати. 2014. № 10. С. 38–40.

7. Маркова В. А. Книга как субъект коммуникации в интерпретации М. Н. Куфаева // Берковские чтения – 2017. Книжная культура в контексте международных контактов : материалы IV Междунар. науч. конф. (Полоцк, 24–25 мая 2017 г.). Минск ; Москва, 2017. С. 206–210.

8. Маркова В. Методологічні засади вивчення книжкової комунікації // Вісник Книжкової палати. 2014. № 2. С. 42–44.

9. Нестерович Ю. В. Современное состояние и перспективы развития науки о книге как комплексной научной дисциплине в ракурсе соотнесения книговедения и эдициоведения // Берковские чтения – 2017. Книжная культура в контексте международных контактов : материалы IV Междунар. науч. конф. (Полоцк, 24–25 мая 2017 г.). Минск ; Москва, 2017. С. 266–270.

10. Сенченко М. Книга як засіб покращення іміджу України в умовах інформаційних війн // Вісник Книжкової палати. 2016. № 9. С. 3–8.

11. Фіялка С. Різноманіття та можливості наукових методів у дослідженнях із теорії та історії видавничої справи та редагування // Вісник Книжкової палати. 2015. № 4. С. 9–11.

12. Шатрова М. Теорія книгознавства на початку XXI століття // Вісник Книжкової палати. 2017. № 1. С. 3–5.

13. Швецова-Водка Г. Актуальні проблеми бібліології // Вісник Книжкової палати. 2013. № 9. С. 40–41.

УДК 025.171:027.7(477.81)

ЗІБРАННЯ РІДКІСНИХ І ЦІННИХ ВИДАНЬ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ РІВНЕНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Грипич Світлана Никанорівна,
директор наукової бібліотеки Рівненського державного гуманітарного університету, доцент,
Семенюк Галина Потапівна,
заступник директора з наукової роботи наукової бібліотеки Рівненського державного гуманітарного університету,
Україна, Рівне

Анотація. *Висвітлено основні напрями наукової діяльності, спрямовані на розкриття фонду рідкісних і цінних видань наукової бібліотеки Рівненського державного гуманітарного університету: аналітико-синтетичне опрацювання, паспортизація книжкових колекцій та окремих видань, випуск бібліографічних посібників.*

Ключові слова: *наукова бібліотека РДГУ, колекція, рідкісні і цінні видання, наукова діяльність.*

Аннотация. *Освещены основные направления научной деяльности, нацеленные на раскрытие фонда редких и ценных изданий научной библиотеки Ровенского государственного гуманитарного университета: аналитико-синтетическая обработка, паспортизация книжных коллекций и отдельных изданий, выпуск библиографических пособий.*

Ключевые слова: *научная библиотека РДГУ, коллекция, редкие и ценные издания, научная деятельность.*

Annotation. *The article is notes directions of scientific activity, which aimed at the opening of fund of rare and valuable editions of scientific library of Rivne State Humanitarian University, are reflected: analytic-synthetic work, certification of book collections and individual editions, publication of bibliographic manuals.*

Key words: *scientific library of RSHU, collection, rare and valuable editions, scientific activity.*

З метою розкриття багатства фонду рідкісних і цінних видань наукової бібліотеки Рівненського державного гуманітарного університету

(НБ РДГУ), висвітлено багатоаспектну науково-дослідну роботу з фондом для розкриття та наближення до користувачів та ефективного використання в науковому та навчальному процесах.

Значущість книги у розвитку людства, історії, науки, культури є беззаперечною. І світова спільнота одностайна в тому, що серед багатьох культурних надбань цивілізації книгу необхідно зберегти для майбутніх поколінь. З цією метою було розроблено та впроваджено державні та міжнародні законодавчі, нормативно-правові та інструктивні документи. Отож, перед бібліотеками постало завдання здійснення відбору окремих видань, зібрань і колекцій, джерелознавчого, книгознавчого аналізу їх складу, змісту та інших технологічних процесів, пов'язаних з науковим опрацюванням.

Питання дослідження книжкових пам'яток, формування фондів рідкісних і цінних видань у бібліотеках України розглядалися у наукових працях Д. Багалія, В. Іваницького, С. Маслова, Б. Зданевича, Я. Ісаєвича, М. Шамрая, Л. Дубровіної, Г. Ковальчук, Л. Мухи, І. Ціборовської-Римарович та інших. Проте ці питання і надалі залишаються в центрі уваги науковців провідних бібліотек України, зокрема і бібліотек вузів.

Дослідження історико-культурних фондів та введення їх у науковий обіг тісно пов'язане з багатьма історичними, книгознавчими, бібліотекознавчими науками. Знання історії та складу таких фондів, що створювалися і зберігалися, значно збагачують історію культури та бібліотечної справи і стають джерельною базою для подальших досліджень. Отож, їх вивчення та збереження є важливим завданням, що стоїть перед усіма бібліотеками нашої країни. Активізувати діяльність за цим напрямком спонукало затвердження «Інструкції про порядок відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань з бібліотечних фондів до Державного реєстру національного культурного надбання» (Наказ Міністерства культури і мистецтв України від 20.11.2001 р. № 708), зі змінами та доповненнями від 14.06.2016 р. №437. Ґрунтовне вивчення НБ РДГУ інших відповідних чинних законодавчих та інструктивно-методичних документів, фахової літератури з теми, досвід інших бібліотек сприяли виробленню власного розуміння культурних пам'яток з обов'язковим врахуванням загальних тенденцій, розроблених вченими та практиками відносно таких фондів. Організація роботи зі збереження та інформаційного розкриття фондів рідкісних і цінних видань у НБ РДГУ передбачала розв'язання цілого комплексу проблем, а саме: відбір видань із загального фонду, здійснення реконструкції окремих видань, зібрань і

колекцій, джерелознавчого, книгознавчого аналізу їх складу, змісту, внеску інституцій чи окремих осіб у формування фонду, а також багато інших технологічних процесів, пов'язаних з їх науковим опрацюванням, створенням довідково-пошукового апарату тощо.

Першочерговим завданням було розроблення «Інструкції з формування фондів рідкісних і цінних видань наукової бібліотеки РДГУ». З урахуванням положень інструкції був сформований цей фонд. Як колекції, так і окремі видання можна охарактеризувати за різними принципами: типами, географією, мовною ознакою, тематикою тощо. Серед джерел надходжень до фонду рідкісних і цінних видань слід назвати дарунки від бібліотек Харківського та Одеського університетів, саме ці колекції і стали його основою. Згодом фонд поповнився виданнями української діаспори. А нещодавно бібліотека отримала в дарунок понад 100 примірників книг з різних галузей знання, значна частина яких була видана у XIX ст.

У фонді НБ РДГУ представлені видання друкарень Парижа, Варшави, Праги, Берліна, Лейпцига, Риги, Одеси, Києва, Санкт-Петербурга, Гомеля та ін. Можна стверджувати, що у фонді рідкісних і цінних видань НБ РДГУ домінують книги періоду XIX – I половини XX ст. На багатьох з них є особливі відзнаки – записи власників, штампи, печатки, екслібриси, маргінальні контекстові записи, вставні гравюри, портрети, фотографії тощо.

Велику зацікавленість у користувачів НБ РДГУ викликають прижиттєві видання творів письменників, науковців, зокрема: *«Кулиш П. Записки о Южной Руси. Т. 1–2. Санкт-Петербург, 1856–1857 », «Франко І. З вершин і низин. 2-е вид., 1893», «Федькович Ю. Повісти й оповіданя. 1-е пов. вид. Львів, 1902 », «Короленко В. Полное собрание сочинений. Петербург, 1914»* та інші. Орім книг, до послуг користувачів – періодичні видання, які теж нині є пам'яткою культури. Зокрема, це колекція часописів XIX – початку XX ст. На сторінках журналу «Кіевская Старина» опубліковано багато наукових, науково-популярних, освітніх статей із різних галузей знання, а також художні твори. Дописувачами журналу були видатні українські письменники, історики, етнографи, науковці, освітяни. На жаль, журналів небагато, лише розрізнені номери за 1889 та 1896 рр., але вони викликають значний інтерес науковців як безцінне джерело відомостей про багато історичних подій, літературних здобутків, наукових розвідок. Адже протягом 1917–1920 рр. знищення багатьох монастирських, церковних та приватних бібліотек стало причиною того,

що література, видана до 1917 р., переведена з розряду просто старовинної у розряд рідкісної [6].

Пам'яткою культури та предметом мистецтва також може бути і сучасна книга, насамперед вичерпні науково обґрунтовані видання повних зібрань та зібрань творів видатних учених, письменників тощо. Наприклад: *«Зібрання творів І. Франка. В 50 т. Київ, 1976–1986»*. Підготовку цього видання було доручено Інституту літератури ім. Т. Шевченка АН УРСР. В упорядкуванні окремих томів взяли участь працівники Інститутів економіки, історії, філософії АН УРСР, Львівського державного університету імені І. Франка та Інституту суспільних наук АН УРСР у Львові. Видання містить художні твори, літературно-критичні праці, наукові розвідки, епістолярну спадщину та три додаткові томи. Коментарі, додатки та інші матеріали теж скрупульозно вивірені та упорядковані. Випуск першого тому зібрання творів було присвячено 120-й річниці з дня народження І. Франка, а останнього – 130-й. Сьогодні це видання – одне з найкращих зразків зібрань творів [6].

Велику історико-культурну цінність становлять видання з фонду «Україніка» (частина бібліотечного фонду, до якого відносять літературу про країну, що видана в ній самій та за кордоном). Важливу частину фонду культурних пам'яток «Україніки» з фонду НБ РДГУ становлять видання української діаспори. Ці книги стали невід'ємною частиною громадського життя української етнічної спільноти і залишаються засобом передачі етнічної інформації, одним із каналів збереження ідентичності українців. Серед них видання Українського вільного університету, який відновив свою діяльність у Мюнхені у 1945 р.

Так, із патріотичних мотивів у 1990 р. Український вільний університет вперше в історії НБ РДГУ надіслав книги, що допомогли наблизитися до нашої призабутої спадщини, – це: *«Мацьків Т. Гетьман Іван Мазепа в західноєвропейських джерелах, 1687–1709. Мюнхен, 1988»*, автор – відомий історик, який ґрунтовно досліджував життєвий шлях славетного гетьмана; *«Єфремов С. Історія українського письменства. В 2 т. Мюнхен, 1989)»*, автор книги був знищений більшовиками, а його праці на довгі роки були заборонені; *«Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. Мюнхен, 1983)»*, автор – професор Гарвардського (США) та Гейдельберзького (Німеччина) університетів, якого теж довгий час в радянській Україні вважали ворогом народу.

Українці діаспори зібрали й зберегли ті унікальні видання, яких в Україні, що на той час перебувала у складі СРСР, не було. І серед них,

безумовно, цінними для нас є і видання з колекції, що надійшла в дарунок від Інституту дослідів Волині і товариства «Волинь» (м. Вінніпег, Канада), яке було засноване у 1949 р. у Вінніпезі представниками української діаспори, вихідцями з Волині. Згодом, у 1951 р. створено Інститут дослідів Волині, що став спадкоємцем товариства «Волинь». Уперше НБ РДГУ отримала літературу від них у 2003 р., в наступні роки надходили окремі видання. Сьогодні ця колекція нараховує 42 назви, 60 томів, що вийшли друком упродовж 1952–1999 рр. Це випуски науково-популярного збірника «Літопис Волині», а також твори таких визначних діячів української науки, як професор І. Огієнко (митрополит Іларіон – учений, історик церкви, педагог, мовознавець, культуролог), Улас Самчук (письменник, журналіст, публіцист), Степан Килимник (історик, етнограф, педагог) та інші. У цій колекції також представлені видання: *«Гай-Головко О. Українські письменники в Канаді : літ.-крит. нариси. Т. 1. Вінніпег, 1980», «Дубилко І. Почаївський монастир в історії нашого народу. Вінніпег, 1986», «Іларіон Розп'ятий Мазепа : іст. драма на п'ять дій. Вінніпег, 1961», «Самчук У. Планета Ді-Пі : нотатки й листи. Вінніпег, 1979», «Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся : краєзнав. слов. – від найдавн. часів до 1914 р. Вінніпег, 1984»* та інші.

Важливим чинником у визначенні цінності літератури української діаспори у фонді рідкісних і цінних видань НБ стали книги конкретних видавців. Зокрема, у 2003–2004 рр. Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника подарувала НБ РДГУ книги з «окремої колекції». Більшість – видання, що побачили світ завдяки меценату, видавцю, громадському діячу Маріяну Коцю, який народився в Україні, а проживав у США, неподалік Нью-Йорка. У його видавництві друкувалася література різноманітного змісту. Було подаровано 6 томів «Українських народних мелодій», «Релігійні твори О. Кошиця», українського хорового диригента, композитора, етнографа, письменника-мемуариста, твори О. Бердника, українського письменника-фантаста, члена-засновника Української Гельсінської групи, В. Витвицького, українського музикознавця, композитора, громадського діяча, Г. Журби, письменниці української діаспори та ін.

Простежуючи історію створення фонду рідкісних і цінних видань, необхідно назвати іще одну інституцію, яка долучилася до співпраці з НБ – це Британська Рада в Україні. Саме вона визначила 30 університетських і 30 національних бібліотек, публічних бібліотек всієї України, що отримали комплекти книг серії «Бібліотека тисячоліття». Серед них була і НБ РДГУ,

якій впродовж 1999–2002 рр. за проектом фонду «Британської Ради в Україні» (м. Львів) було подаровано колекцію книг цієї серії. 250-томне видання «Бібліотека тисячоліття» – це чудові взірці класичної світової літератури в перекладах англійською мовою. Видання супроводжується різноманітним додатковим матеріалом, насамперед, історико-літературними коментарями, відомостями з теорії літератури, біографій письменників, хронологією та бібліографією, словником незрозумілих слів. Запропоновані твори відображають літературну панораму тисячоліття.

Наслідуючи досвід інших бібліотек, до фонду рідкісних та цінних видань віднесено факсимільні та репринтні копії, передруковані переважно з видань, надрукованих до 1917 р., що становлять специфічний тип книг через своє особливе цільове та читацьке призначення. Наприклад: «Остромирово Євангеліє» (факсимільне видання книжкової пам’ятки XI ст.), випуск якого в 1988 р. здійснило тодішнє Ленінградське видавництво «Аврора» [6].

Не меншу цінність у фонді рідкісних і цінних видань НБ РДГУ становлять видання, які, окрім своєї змістовної значущості, є ще й прекрасним взірцем поліграфічного мистецтва, зокрема: «Україна – козацька держава : ілюстрована історія українського козацтва в 5175 фотосвітлинах. (Київ, 2004)», автор-упорядник якої у 2006 р. отримав Національну премію України ім. Т. Шевченка.

Складовою частиною фонду рідкісних і цінних видань наукової бібліотеки є унікальні книги нетрадиційних форматів як дуже великих, так і найменших, мініатюрних. Мета їх виготовлення – продемонструвати ступінь досконалості, до якого дійшло книгодрукування [6].

Упродовж всієї історії створення фонду НБ виявлялися яскраві приклади доброї традиції меценатства та дарування книг від державних, громадських установ та окремих осіб. Завдяки науковій, історичній та культурній значущості, частину подарованої літератури віднесено саме до фонду рідкісних і цінних видань. Працівники бібліотеки постійно відслідковують зміст книжкової продукції, визначають її необхідність та користь не тільки для поточного навчального та наукового процесів, але і значущість для наступних поколінь студентів та науковців. Ця робота продовжуватиметься і надалі, адже видання, які, з огляду на їх зміст, є цінними, з часом можуть стати рідкісними й унікальними. У роботі з такими фондами всі традиційні бібліотечні процеси – комплектування, збереження, використання – набувають особливої значущості.

Отже, в НБ РДГУ на початковому етапі роботи з фондом рідкісних і цінних видань пріоритетним завданням була організація, впорядкування бібліографічних записів та їх відображення в довідково-пошуковому апараті бібліотеки, зокрема: в генеральному абетковому та систематичному каталогах, картотеці рідкісних та цінних видань, електронному каталозі. Своєрідним підсумком цього етапу роботи став випуск бібліографічного покажчика «Каталог рідкісних видань із фондів бібліотеки РДГУ (1814–1844)», джерельною базою якого стала картотека рідкісних і цінних видань. Одним із основних мотивів створення цього друкованого каталогу було максимальне розкриття і популяризація фонду рідкісних і цінних видань, наближення його до читацької аудиторії науковців, викладачів, аспірантів, бібліотечних працівників, студентів, та користувачів інших категорій.

На основі картотеки рідкісних і цінних видань створено абетковий та систематичний каталоги книг і журналів із цього фонду, розпочато роботу з введення їх в електронний каталог. Цей процес включає детальне опрацювання видань de visu, введення бібліографічних записів з використанням найновіших словників, додання до опису кожного документа ключових слів «рідкісні і цінні видання».

Задля введення колекційних фондів до наукового обігу нині здійснюється паспортизація колекції, тобто виявлення основних інформаційних відомостей визначеного колекційного фонду, з метою їх відображення в паспорті. Робота зі створення паспорта є найвідповідальнішою та найскладнішою, від неї залежить якість науково-довідкового апарату, а також введення колекційних фондів до наукового обігу. У паспорті колекцій виділені такі розділи: повна офіційна назва видання, хронологічні межі колекції, фондозасновник, дата формування колекції та її кількісний склад, історична довідка про фондоутворювача видання, склад і зміст фонду, довідково-пошуковий апарат колекції, форми та обставини надходження до наукової бібліотеки РДГУ, інформація про втрачені або передані документи, сучасне місце перебування, умови зберігання та спосіб розстановки книг, стан фізичного збереження колекції, дата заповнення паспорта та його виконавці.

Працівники НБ підготували паспорти всіх наявних у бібліотеці цінних колекцій, а саме: «Бібліотеки тисячоліття», дарунок українсько-американського доброчинного фонду «Сейбр-Світло», дарунок Інституту дослідів Волині і товариства «Волинь» (м. Вінніпег) та ін. Продовжується створення паспортів до кожного рідкісного видання фонду. Вони містять

мінімум необхідних бібліографічних відомостей про книги та часописи. Заповнений паспорт приклеюється на форзац книги [3]. По-перше, він дозволяє простежити стан документа за весь час його зберігання та, особливо, використання. При видачі документа користувачу та при його поверненні спрощується контроль за фізичним станом видання. По-друге, паспорт дає можливість здійснювати моніторинг у процесі довготривалого зберігання документа в книгосховищі. Так у ньому проставляються відповідні позначки про можливі фізичні зміни документа (деформація аркушів, старіння паперу тощо). По-третє, наявність паспорта дає можливість при планових перевірках фонду робити у ньому позначки про документ. Від усіх цих чинників залежить якість науково-довідкового апарату фонду рідкісних і цінних видань бібліотеки університету, їх подальше введення до наукового обігу як цінного історичного джерелознавчого матеріалу.

Безумовно, для фонду рідкісних і цінних видань створюються відповідні умови зберігання. Але слід зазначити, що багато видань потрапили до бібліотеки університету вже надзвичайно зношеними внаслідок того, що не всі видавці друкували їх на якісному папері, а палітурки та обгортки під впливом часу втратили естетичний вигляд. І не кожна книга чи журнал підлягають простій реставрації. Тому, з метою фізичного збереження оригіналів видань, для задоволення наукових, інформаційних, культурних потреб користувачів та у контексті завдань зі створення і накопичення електронних інформаційних ресурсів, в своїх подальших планах бібліотека вбачає виготовлення цифрових копій видань для подальшого використання науковцями та іншими користувачами замість оригіналів, які потребують консервації і відповідних умов зберігання.

Формування фондів рідкісних і цінних видань, їх бібліографічне відтворення, подальше наукове дослідження дає можливість для удосконалення роботи бібліотек за цим напрямком, а також допоможе вирішити проблему єдиного підходу до реєстрації в масштабах країни книжкових пам’яток у «Державному реєстрі національного культурного надбання».

Список бібліографічних посилань

1. Ковальчук Г. Книжкові пам’ятки (рідкісні та цінні книжки) в бібліотечних фондах : монографія. Київ, 2004. 644 с.

2. Ковальчук Г. Рідкісні українські книги в бібліотечних фондах : пам'яткознав. аспект // Бібліотечний вісник. 2007. № 5. С. 29–36.

3. Купрунець В. П. Паспортизація книжкових колекцій та зібрань рідкісних і цінних видань як фактор збереження та інформаційного розкриття фондів наукової бібліотеки РДГУ // Наукова бібліотека Рівненського державного гуманітарного університету: стан і перспективи розвитку : зб. матеріалів VI наук.-практ. конф. Рівне, 2012. С. 42–46.

4. Лазарєва О., Ніколенко Л. Паспортизація стародруків, рідкісних і цінних видань як один із шляхів розв'язання проблеми їхнього збереження // Бібліотечна планета. 2006. № 3. С. 17–18.

5. Муха Л. В. Бібліотечні книжкові колекції та зібрання: походження, історія, реконструкція. Київ, 1997. 52 с.

6. Наукова бібліотека Рівненського державного гуманітарного університету (1940–2015) : монографія. Рівне, 2015. 472 с.

УДК 025.2:004.9

ОЦИФРУВАННЯ ДОКУМЕНТІВ – ОСНОВА ТЕХНОЛОГІЧНОГО ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЗБЕРІГАННЯ БІБЛІОТЕЧНИХ ФОНДІВ

Петрович Валентина Василівна,
доцент кафедри документознавства
і музейної справи Східноєвропейського
національного університету
імені Лесі Українки, канд. іст. наук,
Україна, Луцьк

Анотація. *Розглянуто питання зберігання бібліотечних фондів України в умовах інформатизації. Проаналізовано процес оцифрування об'єктів бібліотечного зберігання. Встановлено, що метою оцифрування є забезпечення збереження рідкісних документів, оперативного доступу до них одночасно багатьом користувачам, підвищення якості обслуговування користувачів.*

Ключові слова: *бібліотечний фонд, інформаційні технології, оцифрування, цифрова фотокамера, цифрова копія.*

Аннотация. *Рассматривается вопрос о хранения библиотечных фондов Украины в условиях информатизации. Проанализирован процесс оцифровывания объектов библиотечного сбережения. Установлено, что оцифровывание предназначено для обеспечения хранения редких документов, оперативного доступа к ним одновременно многим пользователям, улучшения качества обслуживания пользователя.*

Ключевые слова: *библиотечный фонд, информационные технологии, оцифровывание, цифровая фотокамера, цифровая копия.*

Annotation. *The article highlights issues if the storing of the library collections of Ukraine in times of information systems development. The author characterized the process of digitalization of the objects of the library collections storing. It was determined that the aim of the digitalization is organization of the storing of the unique documents, provision of the opportunities for many users to access them simultaneously as well as improvement of quality of the services rendered to the users.*
Key words: *library collection, information technologies, digitalization, digital camera, digital copy.*

Проблема зберігання бібліотечних фондів особливо актуалізується в умовах процесів інформатизації, які відбуваються в Україні і в світі. Аргументом на користь цього є стрімке збільшення нової інформації, постійний розвиток та вдосконалення новітніх інформаційних технологій (ІТ), зміна соціальної структури суспільства. Інформатизація суспільства є не тільки проявом, але й умовою науково-технічного прогресу, адже вимагає сучасних заходів та застосування новітніх технологій для вирішення проблеми зберігання документних фондів бібліотек. Сучасну бібліотеку неможливо уявити без застосування інформаційних технологій та наявності електронних ресурсів.

Формування фондів електронних документів у бібліотеках пов'язано з необхідністю пошуку нових рішень для вдосконалення організації роботи цих закладів за умов впровадження інформаційних систем (ІС). Одним із основних технологічних засобів збереження бібліотечних фондів є оцифрування документів підвищеного попиту, що здійснюється, насамперед, з метою зберігання інформації, а також дає можливість зберегти друковані видання від руйнування й ушкодження шляхом вилучення з використання [4].

Оцифрування – спосіб одержання і зберігання зображень у цифровій формі. Одержані дані зберігаються на магнітних або оптичних дисках. З метою збереженості фондів у бібліотеках виділяються такі категорії документів на традиційних носіях, які переводяться в електронний формат: рідкісні, особливо цінні, ветхі видання (1 категорія); архівні примірники (2 категорія); видання підвищеного попиту (3 категорія); видання, наявні в бібліотеці в обмеженій кількості (4 категорія); електронні копії, створені за запитами користувачів (5 категорія). Оцифрування видань 1 та 2 категорій дозволяє припинити чи обмежити використання оригіналів користувачами.

Видання 3 категорії зношуються у процесі використання швидше ніж інші, це призводить до необхідності їх постійної реставрації. Переведення документів у електронний варіант дозволяє уникнути реставрації [2, с. 19].

Щоб перетворити зображення і текст, які є на паперовому носії, на цифровий код, використовують сканер або цифрову фотокамеру, а також спеціальні програми оптичного розпізнавання знаків коду. Такі програми перетворюють оцифрований документ на текст, в який можна вносити правки за допомогою програми обробки текстів. Залежно від способу оцифрування для сканування видань використовуються планшетні, планетарні та ручні сканери. Планшетні – найпоширеніший вид сканерів, оскільки забезпечують максимальну зручність для користувача – високу якість і прийнятну швидкість сканування. Такий сканер являє собою планшет, усередині якого під прозорим склом розташовано механізм сканування. На планшетному сканері можна оцифровувати копії негативів, плоскі паперові документи в задовільному стані. Документи повинні мати стійкі засоби нанесення тексту та зображень і розкриватися на 180° [2, с. 21].

Планетарними називають сканери, сканувальний елемент яких розташований зверху. Це дає можливість оцифровувати рідкісні і цінні видання безконтактним способом. Планетарні сканери застосовуються для сканування книг або документів, що легко ушкоджуються [8]. До цього класу належать книжкові сканери, які найчастіше використовуються при скануванні великої кількості книг або інших документів, розшивання яких не передбачається. Вони дають змогу розміщувати книгу розкритою сторінками уверх, що забезпечує можливість перегортання сторінок у процесі сканування. Планетарні сканери вважаються найвдалішим вибором для бібліотек, які мають багаті фонди стародруків.

У ручних сканерів відсутній двигун, отже, об'єкт доводиться сканувати користувачеві вручну, єдиним його плюсом є дешевизна й мобільність, при цьому він має масу недоліків – низька роздільна здатність, мала швидкість роботи, вузька смуга сканування, можливі перекоси зображення, оскільки користувачеві буде важко переміщати сканер з постійною швидкістю.

За допомогою цифрової фотокамери доцільно оцифровувати книги, фотографії, образотворчі видання та видання на крейдованому папері, документи, які неможливо безпечно притиснути або перегортати. Великоформатні документи, розмір яких більший за планшетний сканер, необхідно оцифровувати на спеціальних широкоформатних сканерах.

Документи, що розкриваються менше, ніж на 90°, не рекомендується оцифровувати у такий спосіб.

Сканування і цифрове фотографування потрібно здійснювати у великому чистому приміщенні зі столами, в шість разів більшими за документи, що оцифровуються. Усі лампи повинні мати UV-фільтри або мінімальне випромінювання ультрафіолету. Місце сканування необхідно обладнати системами охолодження і вентиляції. Результатом сканування може бути як растрове зображення, так і файли, в яких зображення суміщено з текстом, що дає змогу здійснювати текстовий пошук (технологія оптичного розпізнавання літер OCR) разом зі збереженим оригінальним виглядом документа. За допомогою сканера або цифрової фотокамери текст і зображення на паперовому носії перетворюється на подвійний цифровий код. Одержані дані зберігаються на магнітних або оптичних дисках. Потім, за допомогою спеціальної програми оптичного розпізнавання символів, оцифрований документ перетворюється на текст, який можна редагувати за допомогою програм оброблення текстів (текстових редакторів). При оцифруванні документів слід домагатися високої якості електронних копій для запобігання необхідності виготовляти повторну копію [2, с. 22].

Основні формати, які застосовують для збереження відсканованих зображень – це TIFF, PDF, DjVu та PNG. Для оцифрування фондів бібліотек найкраще використовувати формати TIFF та PDF. Зображення, збережені у форматі TIFF, мають високу якість і за їх допомогою можна передати максимально вичерпну інформацію про оформлення книги [7, с. 3]. Формат PDF (Portable Document Format) необхідний для створення файла, який відповідатиме одному виданню, і міститиме зображення сторінок у послідовності їх розташування в друкованому оригіналі [1, с. 28; 3, с. 26].

Створення цифрових електронних копій матеріалів бібліотек має ряд переваг. Зокрема, менше ушкоджуються оригінали, оскільки оцифрування здійснюється один раз і надалі користувачі використовують цифрові копії. Завдяки створенню цифрових копій стає можливим доступ користувачів до тих об’єктів зберігання, оригінали яких знаходяться в незадовільному стані і не видаються. Першочерговим завданням є розробка і затвердження нової Національної програми збереження бібліотечних фондів [6]. Застосування передових інформаційних технологій дозволить бібліотекам України надавати користувачам інформаційні продукти і послуги високої якості,

що вноситиме вагомий внесок у підвищення ефективності функціонування різних сфер життя українського суспільства [5].

Отже, питання збереження бібліотечних фондів є актуальними і потребують постійного вивчення та вдосконалення. Оцифрування – це один із способів збереження культурної спадщину країни, зокрема, книжкових пам’яток, що мають важливе культурне та історичне значення.

Список бібліографічних посилань

1. Білоус Н. Деякі питання теорії та практики збереження документних ресурсів (на прикладі Книжкової палати України) // Вісник Книжкової палати. 2010. № 1. С. 28–32.
2. Використання у бібліотеках сучасних технологій копіювання документів : метод. рекомендації [Електронний ресурс]. Харків, 2014. 27 с. URL: http://ru.calameo.com/read/000632945de73ada27a95.
3. Гуцол Г. Депозитарна цифрова бібліотека – перспективний проект інформатизації Книжкової палати України // Вісник Книжкової палати. 2008. № 9. С. 25–29.
4. Задорожнюк М. М. Збереження документів у публічних бібліотеках Східної України [Електронний ресурс]. Харків, 2007. 116 с. URL: http://korolenko.kharkov.com/40.htm..
5. Про схвалення Стратегії розвитку бібліотечної справи на період до 2025 року «Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України» : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 р. № 219-р [Електронний ресурс]. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/219-2016-%D1%80.
6. Проект Концепції державної програми збереження бібліотечних фондів на період до 2020 року [Електронний ресурс]. URL: http://u.to/ncefAg.
7. Сенченко М. Депозитарна цифрова бібліотека – як єдина можливість вирішення проблеми книгосховищ // Вісник Книжкової палати. 2008. № 2. С. 3–7.
8. Техніка для оцифрування книг : від планшетів до роботів [Електронний ресурс]. URL : http://www.chytomo.com/news/texnika-dlya-ocifruvannya-knig-vid-planshetiv-do-robotiv.

УДК 0.25.171: 027.021 (477.54)ХДНБ

КОЛЕКЦІЇ РІДКІСНИХ ТА ЦІННИХ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ У ФОНДАХ ХДНБ ім. В. Г. КОРОЛЕНКА

Лосієвський Ігор Якович,
завідувач науково-дослідного відділу
документознавства, колекцій рідкісних
видань і рукописів ХДНБ ім. В. Г. Короленка,
професор кафедри інформаційної, бібліотечної
та архівної справи ХДАК, доктор філологічних наук,
Україна, Харків

Анотація. *Про колекції пам'яток вітчизняного та іноземного періодичного друку, особливо рідкісні та цінні періодичні видання у фондах ХДНБ ім. В. Г. Короленка.*

Ключові слова: *рідкісне, цінне періодичне видання, журнал, газета, колекція, пам'ятка друку.*

Аннотация. *О коллекциях памятников отечественной и иностранной печати, особо редких и ценных периодических изданиях в фондах ХГНБ им. В. Г. Короленко.*

Ключевые слова: *редкое, ценное периодическое издание, журнал, газета, коллекция, памятник печати.*

Annotation. *Collections of monuments of national and foreign periodical press, especially rare and valuable periodicals in the book stocks of Kharkiv Korolenko State Scientific Library are described.*

Key words: *rare, valuable periodical, journal, magazine, newspaper, collection, monument of printing.*

Як свідчать друковані каталоги Харківської громадської бібліотеки (далі – ХГБ) кінця XIX – початку XX ст., у її фондах уже на той час було накопичено чимало періодичних видань, частина яких і тоді оцінювалася бібліографами й істориками культури як бібліографічні рідкості, пам'ятки друку.

Джерелами надходжень пресодруків були, насамперед, приватні зібрання, власники яких – утворювачі бібліотек або їхні нащадки – передавали до нової книгозбірні річні комплекти й окремі примірники рідкісних та цінних газет і журналів. Характерно, що вже у друкованому систематичному каталозі ХГБ 1887 р., у розділі «Періодичні видання»

знаходимо, крім сучасної періодики, і кілька журналів першої половини і середини XIX ст. [13].

Дарувальниками були представники місцевої інтелігенції – діячі науки та освіти, літератори, журналісти, громадські діячі, зокрема члени Правління і члени ХГБ. Одним з перших надійшов комплекс цінних періодичних видань від ученого-економіста, професора Харківського університету Г. М. Цехановецького [18, с. 10–12]. Рідкісні журнали зі своєї бібліотеки передав й інший університетський професор – учений-славіст М. Г. Халанський. Особливо цінні газети і журнали надійшли до ХГБ у 1890-х роках у складі колекції видань та архівних документів відомого письменника Г. П. Данилевського, згідно з останньою волею власника (див. далі).

Зрозуміло, що основи майбутнього бібліотечного зібрання раритетних періодичних друків закладалися протягом кінця XIX – перших десятиліть XX ст. і завдяки поточному комплектуванню за передплатою, адже певна кількість журналів і газет, що друкувалися і надходили до бібліотеки в ті часи, згодом набули значення друкованих пам’яток. Відомо, що станом на 1895 р. у ХГБ зберігалося понад 15,5 тис. одиниць періодичних видань [18, с. 18]. Поступово збільшувався постійний розділ «Періодичні видання» у друкованих каталогах ХГБ [4].

Є підстави припускати, що деякі журнали як особливо рідкісні і цінні вже наприкінці 1900-х і у 1910-х роках зберігалися в окремих шафах, поряд з книжковими раритетами [8, с. 62], однак, жодної колекції пам’яток періодичного друку тоді не було структуровано. До того ж на початку 1920-х років бібліотека відмовилася й від спеціалізованого зберігання бібліотечних раритетів (було поновлено лише у 1930-х роках).

За наслідками системних більшовицьких акцій експропріації, в 1920-х роках, до фондів бібліотеки надійшли великі комплекси видань, зокрема періодичних, з приватних зібрань. Це були, насамперед, книгозбірні російського дворянства, у т. ч. представників відомих українських шляхетських родів. Не лише книги і брошури, але й комплекти журналів, інших періодичних видань, надійшли також з бібліотек розформованих радянською владою або реорганізованих, перепрофільованих установ, навчальних закладів, зокрема місцевих гімназій і духовної семінарії, серед цих надходжень були журнали і газети XVIII – першої половини XIX ст.

Першу, універсальну за складом колекцію пам’яток періодичного друку було створено у ХДНБ у наступний період. Звіти бібліотеки зберегли точну дату – 1935 р., коли цю колекцію було виділено у

фондосховищі і складено відповідну робочу картотеку, а у 1936 р. ще одну картотеку – матеріалів з історії харківської періодики [18, с. 20, 21]. Таким був один з напрямків роботи книгознавчої групи під керівництвом ученого-літературознавця і бібліографа Маргарити Орестівни Габель (1893–1981). Цей невеликий колектив (2–3 особи) у 1940 р. було реорганізовано у відділ стародруків і рідкісних видань [6].

Періодичні друки відбиралися з фондів основного зберігання за принципом історизму, з урахуванням ступеня їх наукового, історико-культурного значення, за змістовими ознаками, наявністю високохудожнього ілюстративного матеріалу, оздоблення. Зрозуміло, що в умовах тоталітарного режиму аксіологічні підходи до пам'яток культури загалом і бібліотечна практика експертної оцінки – при відборі друків до колекцій пам'яток – були тенденційними, вкрай ідеологізованими і значною мірою не відповідали системі культурних цінностей сучасної цивілізації. Спостерігалися ідеологічні аномалії і при формуванні колекції рідкісних і цінних періодичних друків у ХДНБ: особлива увага приділялася більшовицьким і взагалі «історико-революційним» виданням, а велику кількість газет і журналів, що нині визначаються як пам'ятки періодичного друку, було віднесено до «реакційної дворянської і буржуазної» преси, і десятиліттями ці видання залишалися поза межами колекції, потрапляли в спецхран або до фондів спецслужб, знищувалися. Разом з тим, деякі пам'ятки періодичного друку бібліотека втратила під час Другої світової війни.

У післявоєнний період розширення колекції продовжувалося й за рахунок купівлі комплектів газет і журналів, а також окремих частин і номерів рідкісних та цінних періодичних друків у власників, що формально здійснювалося через букіністичні магазини; такі видання надходили і як дарунки, а також із державних бібліотек, з бібліотечних колекцій різних установ і організацій. У 1950 р. було створено першу спеціалізовану колекцію пресодруків за змістовою та хронологічною ознаками, а саме: сатиричних періодичних видань 1905–1910 рр. [18, с. 21].

Основний корпус бібліографічних описів у алфавітно-хронологічній картотеці рідкісних та цінних періодичних друків у фондах ХДНБ було складено і відредаговано у 1950–1970 рр. О. І. Черкашиним, завідувачем відділу в 1949–1980 рр. У пошукових заходах брали активну участь співробітниці відділу І. В. Знаменська та Л. І. Цикіна. Подальша робота з колекцією, зокрема бібліографічна, здійснювалася співробітницею НДВК

С. Б. Шоломовою, а нині продовжується завідувачкою сектору цього відділу О. Я. Ісаєнко.

На початку 1990-х років, після набуття Україною незалежності, вперше з'явилася можливість деідеологізації бібліотечної роботи, зокрема фондової, колекційної. Структуру основної, універсальної за змістом колекції рідкісних та цінних періодичних видань, що зберігається у фонді документних пам'яток, було оптимізовано, насамперед, шляхом подолання вказаної вище диспропорції. Реорганізація та розширення колекції здійснювалися на підставі національних і світових історико-культурних пріоритетів, шляхом якомога об'єктивного, незалежного від ідеологічних настанов визначення ступеня цінності кожного періодичного видання, що й забезпечувало аргументовану мотивацію для включення пам'ятки до колекції.

Час триває, і вже на початку XXI ст. виникла потреба певного корегування і подальшого удосконалення аксіологічного підґрунтя роботи бібліотечних комплектаторів-експертів – утворювачів колекцій друкованих пам'яток. До колекції рідкісних і цінних періодичних видань нині надходять авторитетні, змістовні, популярні, видатні за поліграфічним виконанням газети і журнали XIX– XX ст. з фондів основного зберігання ХДНБ – друки, що є підстави вважати пам'ятками культури, періодичними виданнями особливого наукового, історико-культурного значення.

Згідно з програмою докомплектування фонду документних пам'яток, що тепер реалізується, колекцію рідкісних і цінних періодичних видань до 2020 р. – у порівнянні з 2000 р. – буде збільшено майже у сім разів. Загальний обсяг колекції досягне 25 тис. одиниць зберігання, за назвами – до 520-ти.

Мовами пам'яток періодичного друку з колекції ХДНБ є українська, російська, французька, польська, німецька, англійська і латинська. За видами це – газети, журнали, бюлетені, листки, календарі різної періодичності. За структурою та складом колекція наближається до зібрань друків цього виду в найбільших і найстаріших бібліотеках України, особливо Центральної і Лівобережної України, а відмінності пов'язані, головним чином, із регіональними особливостями історії української періодики, історії вітчизняних бібліотек і приватних зібрань.

У колекції ХДНБ репрезентовані літературно-художні, мистецькі, наукові, науково-популярні, популярні, громадсько-політичні, церковні, військові та інші пресодруки. Переважна більшість пам'яток – приватні видання. Представлено пам'ятки періодичного друку таких груп, як-от:

періодичні видання українською та іншими мовами, що надруковані у XIX–XX ст. на теренах, сучасної України, та видання українською на теренах колишніх держав – Російської імперії і Австро-Угорщини, до складу яких входили українські землі (перша група); україномовні та іншомовні видання XIX–XX ст. українських осередків зарубіжжя – еміграційних, діаспорних (друга група); інша періодика, переважно російськомовна, що надрукована у XVIII–XX ст. у межах колишніх Російської імперії та СРСР (третя група). Є також іноземні газети та журнали XVIII–XIX ст. (четверта група), вітчизняні та іноземні ілюстровані пресодруки – поліграфічні шедеври XX – початку XXI ст. (п'ята група).

Щодо першої групи (див. також [14–16]), передусім відзначимо первістки періодики Лівобережжя – найрідкісніші двомовні – російською й українською – харківські журнали *Украинский вестник* (1816–1819)[1] *Харьковский Демокрит* (1816) та *Украинский журнал* (1824).

Преса, що друкувалася у XIX–XX ст. на теренах сучасної України, є своєрідною і невід'ємною складовою національного та світового культурного процесу [5; 9], *«...важливим, інколи єдиним джерелом при вивченні проблем, пов'язаних із різнобічними проявами українського життя»* [5, с. 138].

У колекції ХДНБ знаходимо найвидатніші періодичні видання XIX – початку XX ст., що друкувалися на українських землях українською і російською, а також за межами України українською, – *Основа* (1861–1862), *Киевская старина* (1882–1906) та її продовження українською мовою *Україна* (1907); *Батьківщина* (1892–1893) та *Рідний край* (1907–1914); славнозвісні часописи Івана Франка *Житє і слово* (1895–1896) та *Літературно-науковий вісник* (1898–1914, 1917); *Записки Наукового товариства імені Шевченка* (Львів, 1892–1915, 1917) та його секцій; *Записки Українського наукового товариства у Києві* (1908–1914) і педагогічний журнал *Світоч* (1911–1914), *Ілюстрована Україна* (1913–1914); літературно-науковий та «артистичний» журнал *Дзвін* і літературно-мистецький журнал *Сяйво* (обидва – 1913–1914), ілюстрований щотижневик *Вісник культури і життя* (1913), журнали *Шляхи* (1915–1917) і *Промінь* (1916–1917), часопис для дітей *Молода Україна* (1908–1914) та багато інших. Серед російськомовних періодичних видань –

[1] Тут і надалі – роки наявних у ХДНБ річних комплектів або окремих частин, номерів.

одеський *Юг* (1882) та київське *Искусство южной России: живопись, графика, художественная печать* (1911–1913).

Як і можна очікувати, у колекції є чимало рідкісних та цінних регіональних пам'яток – харківських періодичних видань, наукових та науково-популярних, релігійних, літературно-художніх, популярних, а також офіційних, що відображують діяльність місцевої влади, органів самоврядування та поточні події. Відзначимо хоча б деякі періодичні пам'ятки другої половини XIX – початку XX ст. : *Духовный вестник* (1862–1867), *Благовест* (1883–1884), *Вера и разум* (1884–1916); ілюстрований щотижневик *Театр и искусство* (1899–1915), *Известия Харьковской городской думы* (1909–1917), *Тяжелее воздуха. Орган воздухоплавательного отдела Харьковского отделения Русского технологического общества* (1911), *Бюллетени Харьковского общества любителей природы* (1912) та *Вестник Южных железных дорог* (1911–1917), *Литературные вечера* (1912–1914), *Вестник Харьковского историко-филологического общества* (1911–1914). Один із найзначніших журналів українською – *Сніп. Український часопис для інтелігенції* (1912), що видавав у Харкові Микола Міхновський.

Очікуваною особливістю колекції є і наявність в її складі особливо рідкісних харківських журналів другої половини 1910 – початку 1920-х років, у числі яких педагогічний журнал *Сириус* (1916), ілюстровані щотижневики *Колосья* (1918), *Театральный журнал* (1918) та *Музы* (1919); *Театральные известия* (1920–1922), *Шляхи мистецтва* (1921–1923), *Художественная мысль* (1922), *Календарь искусств* (1923) та інші надзвичайно рідкісні пресодруки. Не можна не згадати й найвідоміші літературно-художні, мистецькі і громадсько-політичні часописи 1920 – початку 1930 років – нетривалої доби *«українського відродження»*: *Червоний шлях, Вапліте, Літературний ярмарок, Плуг, Плужанин, Україна* та ін. Зауважимо, що серед журналів 1920-х років у фондах ХДНБ є комплекти і номери з письменницьких бібліотек, зокрема з власницькими автографами Остапа Вишні й Антона Крушельницького.

До колекції увійшли цінні наукові, інформаційно-бібліографічні періодичні видання України, зокрема *Книжковий вісник* (1919), *Бібліологічні вісті* (1923–1930), що видавалися Українським науковим інститутом книгознавства у Києві, *Літературний архів* (1930–1931) – видання академічного Інституту ім. Т. Шевченка у Харкові.

Вітчизняні інформаційно-бібліографічні пресодруки та продовжувані видання XIX–XX ст., поряд із згаданими вище провідними українськими

журналами, що містять бібліографічні розділи, мають велике наукове, історико-культурне значення і як джерела інформації про книговидання в Україні, й з погляду на їх особливу роль як чинника з формування національних видавничих стратегій та читацьких орієнтирів, що було одним з важливих вимірів формування та розвитку національної самосвідомості [17].

Відзначимо пам'яткові періодичні видання другої групи – з колекції екстеріорики відділу «Україніка» імені Т. Г. Шевченка [3; 11, с. 5–6]. Це – пресодруки XX ст., переважно українською, а також англійською й іншими мовами, що побачили світ в українських осередках Канади, США, Німеччини, Великої Британії, Франції, Австралії, Аргентини. Одна з найдавніших пам'яток у колекції – нью-йоркська *Просвіта* (1914–1916). Репрезентовані наукові, науково-популярні, літературно-художні, зокрема ілюстровані сатиричні журнали, інші ілюстровані популярні видання, журнали для дітей тощо. Всього у колекції екстеріорики понад 4,5 тис. одиниць зберігання періодичних видань, представлено журнали – 180 назв, у т. ч. такі видання, що друкувалися протягом нетривалого терміну, малим накладом, на правах рукопису.

Перейдемо до характеристики пам'яток третьої групи. Найдавніше періодичне видання у фондах ХДНБ – петербурзькі *Ежемесячные сочинения к пользе и увеселению служащие* (1755–1757) – один з первістків російської періодики. У наступні роки цей науково-літературний часопис виходив за назвами *Сочинения и переводы, к пользе и увеселению служащие* (1758–1762) та *Ежемесячные сочинения и известия о ученых делах* (1763–1764), ці річні комплекти також є в колекції фонду документних пам'яток. Цікаво, що деякі з них зберігалися у харківських бібліотеках ще з XVIII ст., про що свідчить, наприклад, запис на підшивці *Ежемесячных сочинений* (1756, № 7–12): *«Подарок купца Дмитрія Даниловича Барымова в библіотеку Харьковскаго казеннаго училища 1800 года іюня 4 дня»* (18, с. 65). Д. Д. Баримов подарував цій бібліотеці і підшивку *Сочинений и переводов* (1758, № 1–6), про що свідчить його недатований запис. Звернемо увагу й на інше рідкісне періодичне видання – журнал *Трудолюбивая пчела* (1759–1760) – перший приватний щомісячний журнал у Російській імперії, що видавався письменником О. П. Сумароковим.

Характеризуючи російську періодику з колекції ХДНБ, відзначимо, насамперед, й інші журнали XVIII ст., наукові і літературно-художні: *Академические известия* (1779–1781), новиковські видання *Древняя*

российская вивлиофика (1773–1791) та її *Продолжение* (1786–1795), третє та четверте видання славнозвісного журналу *Живописец* (1775, 1781). Є у колекції журнали *Беседующий гражданин* (1789), *Зритель* (1792), *Магазин натуральной истории, физики и химии* (1788), *Опыт трудов Вольного российского собрания при Императорском Московском университете* (1775–1778), *Российский феатр* (1786–1794), *Санктпетербургский вестник* (1780), *Сатирический вестник* (1790–1792), *Свободные часы* (1763), *Собеседник любителей российской словесности* (1783–1784), *Труды Вольного экономического общества* (1768–1774) та їх *Продолжение* (1780–1792), *Экономический магазин* (1781–1789), що редагував А. Т. Болотов і видавав М. І. Новиков. До рідкісних друків XVIII ст. належать масонські журнали – новиковський *Утренний свет* (1777–1770) та *Магазин свободнокаменщический* (1784) – видання І. В. Лопухіна; деякі регіональні друки, наприклад, *Библиотека ученая, экономическая, нравоучительная, историческая и увеселительная в пользу и удовольствие всякого звания читателей* (1794), що видавалася П. П. Сумароковим у Тобольську.

Достатньо репрезентативною є частина колекції, яку складають російські періодичні видання XIX–XX ст. Давно вже стали особливо рідкісними друками журнали початку XIX ст. – *Амфион* (1815), *Артиллерийский журнал* (1811), *Военный журнал* (1810–1811), *Детский вестник* (1815), *Друг юношества и всяких лет* (1813–1814), *Дух журналов* (1815), *Журнал для пользы и удовольствия* (1805), *Журнал российской словесности* (1805), *Корифей, или Ключ литературы* (1802–1803), *Лицей* (1806), *Новости русской литературы* (1802–1804), *Патриот* (1804), *Периодическое сочинение о успехах народного просвещения* (1803–1809), *Русский вестник* (1808), *Северный вестник* (1804–1805), *Русский музеум, или Журнал европейских новостей* (1815). Згадаємо і *Технологический журнал* (1805–1815) – перший російський журнал, присвячений прикладним наукам і технологіям.

Є у колекції комплекти (різної повноти) багатьох інших журналів перших десятиліть XIX ст., зокрема *Библиотека для чтения* (1823–1840), *Благонамеренный* (1818–1824), *Вестник Европы* (1802–1822), *Журнал мануфактур и торговли* (1836–1838), *Инженерные записки* (1826–1854), *Мнемозина* (1824), *Московский вестник* (1827), *Московский телеграф* (1826 – 1833*), Отечественные записки* (1820–1828) та *Отечественные записки* (1839–1884), *Современник* (1836–1866). *Телеско*п (1834–1835).

Серед наукових, громадських і літературно-художніх журналів, що було засновано у другій половині XIX ст., – *Дело* (1866–1882), *Русский*

архив (1864–1915), *Русская старина* (1870–1917), *Русское богатство* (1880–1918), *Вопросы философии и психологии* (1889–1917), *Вестник иностранной литературы* (1891–1916), де вперше було надруковано переклади багатьох класичних творів світової літератури, *Византийский временник* (1894–1915), *Вестник всемирной истории* (1899–1902).

Вочевидь, до пам'яткових пресодруків належать і ілюстровані періодичні видання (серед них – чимало друків альбомного виду, великого формату): *Русский художественный листок* (1851–1862), *Живописная русская библиотека* (1856–1857), *Всемирная иллюстрация* (1869–1897), *Русский художественный архив* (1894), *Иллюстрированный вестник культурного и торгово-промышленного прогресса России* (1899); популярні сатиричні журнали *Искра* (1860–1864), *Оса* (1863), *Стрекоза* (1877–1907).

Незабаром із фондів основного зберігання ХДНБ до колекції надійдуть періодичні видання, що віддзеркалюють особливості науково-технічного прогресу початку XX ст.: *Автомобиль* (1911), *Вестник воздухоплавания* (1911–1912), *Разумный кинематограф и наглядные пособия* (1913*), Самоход: вестник русского военного автомобилизма* (1917) та ін.

Спеціалізованою частиною фонду документних пам’яток ХДНБ є одна з найбільших в Україні колекція сатиричних російських і українських періодичних видань, чия поява на теренах Російської імперії стала можливою завдяки революції 1905–1907 рр. Колекцію відображено у зведеному друкованому каталозі, бібліографічні матеріали до якого – відомості про харківські примірники пам’яток – було підготовлено у 1970-х роках Л. І. Цикіною та О. І. Черкашиним [10]. Це – невеликі за обсягом ілюстровані журнали, листки, газети (всього – 107 назв), більшість з них нині є бібліографічною рідкістю. Вже назви друків вказують на зростання соціальної напруги, співчуття їх редакторів і видавців революційним подіям, сподівання на демократичне оновлення країни: *Анчар, Булат, Буревал, Бурелом, Буря, Водоворот, Гром, Жупел, Зарницы, Маски, Молот, Нагаечка, Овод, Перец, Пулемёт, Светает, Свобода, Свободный смех, Сигнал, Скоморох, Стрелы, Фискал* та ін. Окремої уваги заслуговує один з перших україномовних сатиричних журналів *Шершень* (1906), що виходив у Києві, серед авторів – М. Коцюбинський, А. Кримський, І. Нечуй-Левицький, В. Стефаник, Леся Українка, Г. Хоткевич, І. Франко, Зазначимо, що це – видатна пам’ятка української політичної сатири і пам’ятка журнальної графіки початку XX ст. (художник М. Яковлєв). Є в

колекції і найрідкісніший харківський *Штык* (1907), автором-редактором якого був видатний письменник-сатирик А. Аверченко.

У російських сатиричних журналах, листках та газетах 1905–1907 рр. друкували свої твори І. Бунін, В. Короленко, О. Купрін, Саша Чорний, Ф. Сологуб, Коней Чуковський (до того ж редактор *Сигналу*, 1905), а в числі художників, чиї малюнки тут вміщено, – І. Білібін, Й. Бродський, М. Добужинський, Д. Кардовський, Б. Кустодієв, Є. Лансере, Д. Мітрохін, В. Сєров, С. Чехонін. Є у фондах ХДНБ і найвідоміші сатиричні журнали наступного десятиліття – *Сатирикон* (1908–1913) та *Новый сатирикон* (1913–1917).

Особливу групу в російській частині колекції періодичних видань складають пам'ятки модерністської доби – літературно-художні та мистецькі журнали кінця XIX – початку XX ст. *Мир искусства, Аполлон, Весы, Золотое руно* та ін. Серед надзвичайно рідкісних і цінних друків – журнали літературного авангарду *Футуристы* (1914) та *Любовь к трем апельсинам* (1914–1916). Відзначимо й історичні журнали *Былое* (1906–1926) та *Голос минувшего* (1913–1923). Поліграфічними шедеврами є підстави вважати ілюстровані періодичні видання великого формату, що за кількістю зображувальних матеріалів – художніх і фотодокументальних – наближаються до альбомних видань: *Старые годы* (1907–1916), *Столица и усадьба* (1913–1917), *Летопись войны* (1914–1917) та ін. Такі видання – найцінніші й унікальні джерела з історії та культури.

Цілком природним є включення до складу колекції пам'яткових пресодруків періодичних видань XIX – початку XX ст. зі спеціальних історичних дисциплін (геральдики, нумізматики тощо), з книгознавства та історії друку, бібліографії, бібліотекознавства, видавничої справи, бібліофілії, колекціонування пам'яток друку та писемності. От деякі з цих видань: *Библиограф* (1869–1914), *Российская библиография* (1880–1882), *Книговедение* (1894–1896); багато ілюстровані *Известия книжных магазинов товарищества М. О. Вольф* (1897–1916), *Вестник книгопродавцев* (1900–1901). *Литературный вестник, издание Русского библиологического общества* (1901–1904), *Книжная летопись* (1909–1917), *Библиотекарь* (1910–1915), *Русский библиофил* (1911–1912), *Библиографические известия* (1913–1917), *Бюллетени книжных и литературных новостей* (1910–1911) і продовження за назвою *Бюллетени литературной и культурной жизни* (1912–1917). *Среди коллекционеров* (1922–1924).

Невеликий за обсягом комплекс пам'яток четвертої групи – іноземної періодики XVIII–XIX ст. – складають французькі, польські, німецькі та англійські газети і журнали, громадсько-політичні, літературно-художні, наукові, науково-популярні. Є періодичні видання XVIII – початку XIX ст., що репрезентовані значною кількістю річних комплектів, наприклад: *Mercure de France* (Париж, 1773–1786) та *Jornal der practischen Arzneykunde und Wundarzneykunst* (Йєна, 1795, 1798, 1800, 1804, 1806, 1811). Більшість журналів і газет цієї доби у колекції представлено фрагментарно, окремими частинами і номерами: *Spectator* (Лондон, 1750; перевидання друку 1711 р.), *Monitor* (Варшава, 1772), *Pamiętnik polityczny y historyczny* (1783), *Gazette Natiohale ou le Moniteur universel* (Париж, 1792; у колекції – оригінал та перевидання 1797 р.), *Recueil d'idées nouvelles Decoration des Jardins et des Parcs* (Лейпциг та ін., 1798), *Allgemeine Literatur-Zeitung* (Йєна, 1799), *Le Reveil, ouvrage periodique, moral et litteraire* (Гамбург, 1799), *Nowy pamiętnik Warszawski* (1801, 1802, 1804), *Litterarische Blaetter* (Нюрнберг, 1802–1804), *Gazeta Warszawska* (1816) та ін. У колекції є ілюстровані сатиричні газети та журнали великого формату, зокрема *Punch* (Лондон, 1842, 1847, 1879, 1887) та *Der Floh* (Відень, 1869, перший рік видання).

Найдавніша газета у фондах ХДНБ – *Санктпетербургские ведомости* (комплекти з 1759 р.), є також *Московские ведомости* (з 1792 р.), *Харьковские губернские ведомости* (з 1839 р.), польські газети першої половини XIX ст. Знов-таки йдеться про окремі комплекти, більш повно репрезентовано харківські газети кінця XIX – початку XX ст. Є газети особливого історико-культурного та наукового значення – *Литературная газета* (1830–1831), *Художественная газета* (1838, 1840), *Друг здравия. Врачебная газета* (1846). До цінних регіональних видань українською мовою варто віднести *Пораду* (Харків, 1906), це – «двотижнева газета для селян і міщан-хліборобів» (див. також [14]).

Важливими історичними джерелами та особливо рідкісними виданнями є радянські військові – фронтові та армійські – газети часів Другої світової війни, зокрема представлене в колекції видання *За Родину. Ежедневная красноармейская газета* (1944–1945), що належить до фронтових газет, у квітні-жовтні 1944 р. – орган 3-го Прибалтійського фронту (дарунок ветерана війни харків'янина Б. С. Морозовського).

Чимало рідкісних та цінних періодичних друків, що зберігаються у фонді документних пам'яток ХДНБ, належать до відомих приватних зібрань XVIII–XIX ст. [7]. Виявлені журнали з бібліотеки відомого

церковного й освітнього діяча і богослова архієпископа Брацлавського і Подільського Йоаникія (1742–1819), що надійшла до Подільської духовної семінарії, засновником якої він був. Є пресодруки з родинної бібліотеки Кочубеїв, особових бібліотек ученого-енциклопедиста, винахідника і наукового журналіста, засновника Харківського університету Василя Назаровича Каразіна (1773–1842), вченого юриста, професора Харківського університету Олексія Васильовича Куніцина (1807–1883), слободсько-українського віце-губернатора Григорія Романовича Шидловського (1752–1820); з бібліотек харківських навчальних закладів кінця XVIII–XIX ст.

Провенієнції – власницькі, дарчі і пам'ятні написи, маргіналії, екслібриси, штампи – додають нової цікавої інформації щодо історії місцевих приватних зібрань. Наприклад, на 1-му томі видання *Магазин натуральной истории, физики и химии* (1788) знаходимо датований 1804 р. власницький напис учителя Харківського колегіуму Павла Рейпольського, у майбутньому – одного з перших дослідників історії цього навчального закладу, географа і статиста.

Як згадувалося вище, пам'ятки періодичного друку містить і бібліотека видатного письменника і дослідника української культури Григорія Петровича Данилевського (1829–1890) [2; 7]. Знаходимо тут окремі книжки журналу *Украинский вестник* (1816–1819), неповні річні комплекти найрідкіснішої газети *Харьковские известия* (1817–1818, 1820–1823), журналу *Основа* (1861, №№ 8–12), перше видання новиковського журналу *Трутень* (1769–1770), *Маяк современного просвещения и образования. Труды ученых и литераторов русских и иностранных* (1840–1841), а також журнали другої половини XIX ст. – *Библиографические записки* (1858–1861), *Библиотека для чтения* (1851–1858), *Время* (1861–1863), *Всемирный труд* (1867), *Древняя и новая Россия* (1875), *Журнал землевладельцев* (1858–1859), *Журнал Министерства народного просвещения* (1851–1863), *Книжный вестник* (1866), *Москвитянин* (1850, 1855), *Отечественные записки* (1864), *Русский вестник* (1856–1867), *Русское слово* (1859–1860). *Чтения в Императорском Обществе истории и древностей российских* (1858–1876), *Эпоха* (1864).

Поява деяких часописів у бібліотеці Г. П. Данилевського пов'язана з тим, що певний час він виконував обов'язки цензора. Однак і сам письменник постраждав від цензури, про що свідчить перший набір його історичного роману «Мирович», підготовлений до друку у журналі *Вестник Европы* у 1875 р. і заборонений царською цензурою. Цей

унікальний набір з рукописними вставками, правкою та пам'ятним записом автора зберігається у фонді документних пам'яток ХДНБ [1, с. 63].

Фрагменти особової бібліотеки князя В. П. Кочубея у фондах ХДНБ – це переважно французькі видання, зокрема періодичні (*L'esprit des Journaux*, 1781–1782 та ін.), а частина комплектів згаданого вище англійського сатиричного журналу *Punch*, як свідчать екслібриси, належала представникові російського імператорського дому Романових великому князю Володимиру Олександровичу, сину імператора Олександра II, президенту Імператорської академії мистецтв, бібліофілу і колекціонеру.

Цінні наукові і літературно-художні періодичні видання входять до складу бібліотек видатних учених – фізіолога Василя Яковича Данилевського (1852–1939) та історика Євгена Вікторовича Тарле (1874–1955), поета Бориса Чичибабіна (Бориса Олексійовича Полушина; 1923–1994), письменниці та літературознавця Лідії Марківни Яновської (1926–2011); інших особових бібліотек (про деякі згадувалося вище); фрагменти цих особових зібрань нині зберігаються у ХДНБ.

Документальними пам'ятками слід уважати й видані малими накладами найкращі учнівські та студентські періодичні друки [12], а також подібні рукописні і машинописні газети і журнали, що найчастіше входять до архівних фондів та колекцій. Останні – часто-густо цілком безцензурні «видання» або такі, що виходили за участю і під наглядом педагогів.

Дуже цікавий приклад з колекції ХДНБ – російськомовний *Мыльный Пузырь. Литературно-художественный журнал учениц Путивльской женской имени Евфросинии Ярославны гимназии.* У наявності шість його номерів («томів») за 1912–1915 рр. Цей саморобний машинописний журнал з рукописними вставками, у друкарській обкладинці, кожне число якого виготовлялося у кількох примірниках, мав послідовно розроблену концепцію і досить вибудовану композицію. Як відомо з редакційного звернення у № 1 1912 р., у журналі передбачалося шість розділів: літературний, громадський («На общественные темы»), літературної і художньої хроніки, місцевий, критико-бібліографічний, листів і запитів читачів. Від останнього редакція майже відразу відмовилися, інші було наповнено різноманітними авторськими матеріалами, з'явився і новий – науковий розділ («Научная часть»). До речі, автори – головним чином учениці гімназії – спочатку друкували свої твори під псевдонімами

(«Красная шапочка», «Точка», «Запятая», «Тайна», «Одна из многих» і т. п.) і криптонімами, пізніше – під своїми іменами, однак у журналі чимало й анонімних матеріалів. Як повідомляла редакція, журнал не вдалося випускати в друкарський спосіб та ілюстрованим з фінансових і технічних причин.

Мыльный Пузырь виходив двічі на рік. У № 2 1912 р. редакція повідомляла, що має намір розширити місцевий і критико-бібліографічний розділи і звернулася до читачів з проханням надсилати свої статті та нотатки, критичні розбори. Вмішуючи їх, редакція подекуди давала свої коментарі до матеріалів – у випадках, коли її позиція не збігалася з точкою зору автора.

«Литературный отдел» містить оригінальну поезію і прозу, зокрема за мотивами українських казок і легенд, чимало тут творів-відгуків на події Першої світової війни. У №2 за 1914 р. є підрозділ «Около "Слова о полку Игореве" и Путивля», що складають поезії і прозові твори, а також цінні історико-документальні матеріали, нещодавно досліджені відомим «словознавцем» професором М. Ф. Гетьманцем. У літературному відділі знаходимо й переклади з української (з Б. Гринченка), німецької, французької та польської (твори класичної та сучасної літератури). Серед матеріалів інших розділів – нариси-портрети письменників О. Пушкіна, І. Гончарова, Я. Полонського, Г. Успенського, Ч. Діккенса, К. Бальмонта, С. Надсона; історика Т. Грановського, художника І. Рєпіна. Зауважимо, що останній нарис містить унікальні відомості про великого художника і його батька. Ґрунтовну розвідку «Школьники» присвячено особливостям дитячих образів у Ф. М. Достоєвського. Надзвичайно цінною є анонімна лінгвістична розвідка «О некоторых особенностях путивльского говора», автором якої був, як стає зрозумілим з тексту, один з місцевих учителів. Не втрачають і нині свого наукового значення «Очерк русской лубочной литературы за 1877–1878 гг. по материалам, собранным в Харькове (к 35-летию последней русско-турецкой войны)» та «Очерк почтовых иллюстрированных открытых писем и лубочных картин с батальными сюжетами за 1914–15 годы (по данным Путивля)». Важливими історичними джерелами є стаття з організації освітньої роботи у Путивлі, нарис «Путивльский кинематограф "Экспресс"» – про перший кінотеатр у місті, що було відкрито 1913 р. на його головній Курській вулиці.

У критико-бібліографічному розділі журналу – рецензії на нові навчальні посібники, літературно-художні, довідкові та інші наукові видання, зокрема на україномовну розвідку М. Лободовського «Святитель

Іосаф Горленко, єпископ білгородський (Харків, 1913), що нині є особливою бібліографічною рідкістю. Сучасних дослідників регіональної історії та побуту зацікавлять матеріали місцевого розділу – про поточні події світського та церковного життя, документальні нариси «Путивль во время солнечного затмения» (відбулося 4 квітня 1912 р.), «Как путивляне и путивлянки убирали свои хлеба на полях летом и осенью 1913 года», «Новое по вопросу о сооружении памятника княгине Евфросинии Ярославне в Путивле» тощо. Отже, матеріали журналу *Мыльный Пузырь* свідчать, що він аж ніяк не заслуговує такої назви, появу її можна пояснити хіба що підвищеною самокритичністю й авторською скромністю його творців. Незважаючи на здебільшого середній рівень його літературно-художніх матеріалів, журнал є первинним джерелом насправді цінної, науковоавагомої інформації.

Серед архівних документів відзначимо й колекцію стінних газет ХДНБ 1950–1970 рр., що містять цінні матеріали з історії бібліотеки та бібліотечної справи на Харківщині.

Завершуючи цей короткий огляд колекцій рідкісних та цінних періодичних видань у фондах ХДНБ ім. В. Г. Короленка, знову згадаємо – із вдячністю – Софію Богданівну Шоломову (1940–2010), співробітницю науково-дослідного відділу документознавства, колекцій рідкісних видань і рукописів ХДНБ, бібліотекарку-ентузіаста і невтомну дослідницю, авторку численних публікацій про колекції фонду документних пам’яток бібліотеки і спеціальної монографії, що присвячена періодичним виданням XVIII ст. у її фондах [18]. Ця розвідка містить матеріали з історії формування фонду періодики ХГБ, загальну характеристику пам’яток, а також розділи, де розглянуто новиковські журнали, найцікавіші провенієнції у примірниках періодичних видань XVIII ст. Немає сумнівів, що і пам’ятки періодичного друку XIX–XX ст. у фондах ХДНБ, будучи своєрідними культурними явищами конкретної історичної доби і вагомим науково-інформаційним ресурсом, мають стати не лише джерелами різноаспектних історико-культурних розвідок, але й об’єктами спеціальних пресознавчих досліджень.

Список бібліографічних посилань

1. Автографи діячів науки і культури на книгах із фондів Харківської державної наукової бібліотеки ім. В Г. Короленка. Харків, 2008. 324 с.

2. Журавльова А. Є. Особиста бібліотека Г. П. Данилевського як інформаційний ресурс фонду рідкісних видань і рукописів ХДНБ ім. В. Г. Короленка // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Київ, 2009. Вип. 24. С. 206–215.

3. Журнали першої половини XX століття у фонді відділу «Україніка» ім. Т. Г. Шевченка ХДНБ ім. В. Г. Короленка [Електронний ресурс] : [вірт. вист.]. Електрон. дані. URL: http://korolenko. kharkov.com/virtual-vistavki/journals /jo.html/.

4. Каталог Харьковской общественной библиотеки : [в 4 т.]. Харьков, 1897–1913.

5. Крупський І. Українська преса як історичне джерело : загал. огляд (друга половина XIX – перша чверть XX ст. // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. Львів, 2005. Вип. 13. С. 130–138.

6. Лосієвський, І. Я. Діяльність книгознавчої групи ХДНБ ім. В. Г. Короленка у 1934–1949 рр. («Габєлєвський період») // Від XIX до XXI століття : трансформація бібліотек у контексті розвитку суспільства : матеріали Міжнар наук.-практ. конф. Харків, 12 – 14 жовт. 2011 р. Харків, 2011. С. 101–107.

7. Лосієвський, І. Я. Особисті бібліотеки видатних вчених і письменників у фондах ХДНБ ім. В. Г. Короленка // Короленківські читання : матеріали наук.-практ. конф. Харків, 2003. С. 33–46.

8. Отчет Харьковской общественной библиотеки за 24-й год её существования. – Харьков, 1910. 74 с.

9. Романюк, М. Українська преса XIX–XX ст. як наративне історичне джерело // Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст. : іст.-бібліогр. дослідж. Т. 1. 1812–1890. Львів, 2007. С. 3–56.

10. Русская сатирическая периодика 1905–1907 гг.: свод. кат. Москва, 1980. 136 с.

11. Рябцева, О. С. Екстеріорика з фондів УКБ: стан і перспективи // Бібліотека Канадсько-українського центру : досвід роботи та тенденції розвитку : матеріали наук.-практ. конф. Харків, 25 верес. 2000 р. Харків, 2000. С. 5–11.

12. Сидоренко, О. Втілення ідеї розвитку особистості на сторінках учнівської преси Східної України початку XX ст. // Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства. Львів, 2011. Вип. 1 (19). С. 334–341.

13. Систематический каталог Харьковской общественной библиотеки. Харьков, 1887. 319 с.

14. Українська преса у фонді ХДНБ ім. В. Г. Короленка : друк. кат. Харків, 1999. Вип. 1 : Газети (1817 – 1923). 103 с.

15. Українські періодичні видання у фонді ХДНБ ім. В. Г. Короленка : друк. кат. –Харків, 2000. Вип. 1 : Журнали (1816–1917). 142 с.

16. Українські періодичні видання у фонді ХДНБ ім. В. Г. Короленка : друк. кат. Харків, 2001. Вип. 2 : Журнали (1918–1923). 163 с.

17. Хоню В. Періодика кінця XIX – початку XX ст. як один із чинників формування позитивного іміджу українського книговидання // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. Львів, 2006. Вип. 14. С. 349 – 362.

18. Шоломова, С. Б. Из истории редких периодических изданий XVIII века : [по материалам коллекции ХДНБ]. Харьков, 2010. 205 с.

ДК 378.011.3-051:80]:09

ЗНАЧЕННЯ РОБОТИ ЗІ СТАРОДРУКАМИ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ЦІЛІСНОЇ ВИСОКООСВІЧЕНОЇ ОСОБИСТОСТІ ВЧИТЕЛЯ-ФІЛОЛОГА

Беценко Тетяна Петрівна,
професор кафедри української мови
Сумського державного педагогічного
університету ім. А. С. Макаренка,
доктор філологічних наук,
Україна, Суми

Анотація. *Осмислюється вага стародруків як пам'яток давньої писемності в аспекті виховного, наукового, навчального, інформативно-пізнавального значення. З'ясовано концептуальну роль давніх писемних джерел національної культури у становленні цілісної високоосвіченої особистості вчителя-філолога. Обґрунтовано виховне та культурно-мовне значення давньоукраїнських пам'яток книжності.*

Ключові слова*: давні книжні джерела, пам'ятки української писемності, стародруки, особистість учителя-філолога.*

Аннотация. *Проанализирована значимость старопечатных источников как памятников древней письменности в аспекте их воспитательного, научного, учебного, информационно-познавательного значения. Выяснена концептуальная роль древних письменных источников национальной культуры в становлении целостной высокообразованной личности учителя-филолога. Обосновано воспитательное и культурно-языковое значение древних памятников печати.*

Ключевые слова*: древние книжные источники, памятники украинской письменности, старопечатные книги, личность учителя-филолога.*

Annotation*. The article presents an attempt to comprehend the weight of old-print sources as monuments of ancient writing in the aspect of their educational, scientific, educational, informational and cognitive significance. The conceptual role of ancient written sources of national culture in the formation of a holistic and highly educated personality of a teacher-philologist has been clarified. The educational and cultural significance of ancient books of literacy is substantiated.*

Key words: *ancient book sources, monuments of Ukrainian writing, old-printed books, personality of philologist.*

Тексти давньої писемності – невичерпне джерело історичної пам'яті, пам'ятки культури нашого народу. Їх треба не лише оберігати, а й

ретельно вивчати. Робота зі стародруками має бути складовою частиною науково-навчального процесу студентів-філологів. Поняття «пам'ятки української писемності» охоплює писемні тексти давнього періоду української літератури, мови, культури в цілому, які фіксують події доби минулого.

Мета повідомлення – з'ясувати значення роботи із пам'ятками писемності для формування цілісної високоосвіченої особистості вчителя-філолога. Учитель-філолог безпосередньо асоціюється з любов'ю до книжки, до писемних джерел, до пам'яток писемності. Формування цілісної високоосвіченої, всебічно розвиненої та духовно багатої особистості вчителя-філолога немислиме без вивчення оригіналів давніх пам'яток, без планомірно організованої роботи у фондах наукових бібліотек з раритетними виданнями. З цією метою варто ознайомити студентів з архівними фондами та музейними книгосховищами, де зберігаються пам'ятки давньої писемної культури.

Орієнтація на науково-дослідну діяльність з пам'ятками книжної писемності має величезне пізнавальне значення. Робота зі стародруками, цінними рукописами, раритетними та рідкісними виданнями сприяє якнайефективнішому розширенню лінгвістичного світогляду майбутніх фахівців-філологів. Разом з тим з'являється міцне підґрунтя для вдосконалення загальнолінгвістичної підготовки спеціалістів. Безпосереднє знайомство з давніми книжними джерелами, робота з ними, викликає захоплення духом старовини, пробуджує допитливість, потяг до вивчення минулого. У процесі такої діяльності здійснюється засвоєння об'єктивних філологічних знань. Водночас відбувається становлення культуромовної особистості вчителя-словесника на ґрунті давньої національної інтелектуальної спадщини, репрезентованої у друкованих текстах. Робота зі стародруками облагороджує юну особистість, плекає цікавість, жагу до знань, викликає прагнення до пізнання глибин рідної мовної спадщини. Осмислення особистістю своєї національної належності, виховання почуття патріотизму, національної гідності неможливе без знань про минуле народу, про витоки давньої книжно-писемної і літературно-книжної традиції. Виховання цілісної, морально й культурно зрілої, належно підготовленої особистості вчителя-філолога залежить від уміння так організувати підготовку майбутніх фахівців, щоб вони мали змогу працювати з давніми пам'ятками книжної писемності. З цією метою варто практикувати роботу зі стародруками у краєзнавчих музеях та наукових бібліотеках.

Використані джерела

1. Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. / підгот. М. К. Бойчук. – Київ : Наук. думка, 1965. – 192 с.

2. Беценко Т. П. Лінгвістичне краєзнавство. Походження географічних назв Сумщини / Т. П. Беценко. – Суми, 2015. – 180 с.

3. Наулко В. І. Культура і побут населення України / В. І. Наулко, Л. Ф. Артюх, В. Ф. Горленко та ін. – Київ : Либідь, 1991. – 232 с.

4. Марченко М. І. Історія української культури з найдавніших часів до середини XVII ст. / М. І. Марченко. – Київ : Рад. шк., 1961. – 286 с.

5. Українські грамоти XV ст. / підгот. тексту, вступ. ст. і комент. В. М. Русанівського. – Київ : Наук. думка, 1965. – 164 с.

УДК 030=162.1«18/19»:025.17(477-25)НБУВ

ЕНЦИКЛОПЕДИЧНІ ВИДАННЯ ТА ЇХ ПРОВЕНІЄНЦІЇ В МАТЕРІАЛАХ ФОНДУ ЛІТЕРАТУРИ ПОЛЬСЬКОЮ МОВОЮ НБУВ

Якубова Тетяна Анатоліївна,
науковий співробітник відділу бібліотечних зібрань
та історичних колекцій Національної бібліотеки
України імені В. І. Вернадського, канд. іст. наук,
Україна, Київ

Анотація. *Аналізується інформаційний ресурс польських енциклопедій (XIX – початку XX ст.), де містяться відомості з української біографістики та історії регіонів України. Досліджено книжкові знаки польських видань.*

Ключові слова: *бібліотечні фонди, енциклопедичні видання, провенієнції.*

Аннотация. *Анализируется информационный ресурс польских энциклопедий (XIX – начала XX ст.), где размещены сведения по украинской биографистике, истории регионов Украины. Исследованы книжные знаки польских изданий.*

Ключевые слова: *библиотечные фонды, энциклопедические издания, провениенции.*

Annotation. *The informational resource of the Polish encyclopedias (XIX – beginning of the XX century), where locates the information about Ukrainian biographies, regional history of Ukraine, is analyzed. The proveniences of Polish publications are studied.*

Key words: *library collections, encyclopediasas, proveniences.*

Актуальність дослідження польських енциклопедій обумовлена науковими проблемами сучасного книгознавства, бібліотекознавства, української біографістики, історії України. Метою доповіді є представлення книгознавчих, історичних відомостей, які необхідні для розвитку вищевказаних наукових дисциплін. Інформація надається для сучасних дослідників, багато хто з яких входить до читацького складу Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ).

Низка іноземних видань, що відображені в службових каталогах та АБІС «ІРБІС», недостатньо популяризована серед українських науковців. Ця проблема вирішується шляхом наукового аналізу польськомовних, франкомовних, німецькомовних підфондів НБУВ. У спектрі зазначеної проблематики саме польськомовні енциклопедичні видання, які зберігаються у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства НБУВ, є важливими для довідкової біографістики, регіональної історії України, книгознавства, бібліотекознавства. На сторінках польських енциклопедій досліджено провенієнції (маргінальні написи, печатки). Книжкові знаки є джерелами для вивчення індивідуальної долі книг та процесів їх міграції, колишніх власників, оцінки системи захисту видань, аналізу комплектування фондів втрачених книгозбірень, реконструкції фондів розформованих бібліотек.

Історико-бібліотечний напрям досліджень бібліотечних фондів розроблений у працях сучасних істориків І. Л. Беленького, Л. П. Репіної [1], І. Я. Лосієвського [2], Ю. М. Лотмана [3], І. М. Кауфмана [4], В. І. Попика [5–7], В. С. Чишка [8–9], О. М. Яценка [10]. Історики працювали з різноманітними ресурсами біографічної інформації, серед яких значне місце посідають енциклопедії. Польські енциклопедичні видання надають сучасним дослідникам маловідомі факти біографій видатних особистостей в історії України та оригінальні інтерпретації історичних подій. Крім того, визначення критеріїв відбору відомих осіб до тієї чи іншої енциклопедичної довідкової публікації, дозволяє визначити цінності та традиції певного хронологічного періоду. Відомості про найкращих представників соціуму, які зазвичай пов’язані з низкою важливих історичних подій, формують культурний пласт для фундаментальних досліджень біографістики.

Польські енциклопедії XIX – початку XX ст. − цінні історичні джерела, завдяки яким у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ біографічні дослідження є перспективними. Проведення тематичної систематизації статей з енциклопедичних видань також

дозволить розвивати пріоритетні напрями україніки. Інформаційний ресурс польських енциклопедій доповнить фактологічними та біографічними даними монографії та підручники з історії України.

Україніка у «Великій енциклопедії загальній»[2] віддзеркалює матеріали, що присвячені відомим діячам України, крім того, досліджено статті, які висвітлюють тематику історії українських міст.

«Wielka Encyklopedya powszechna ilustrowana» була заснована у 1889 р. варшавським видавництвом Франчішека Юліуса Грановського та Сатурна Йозефа Сикорського. Було заплановано видати 80 томів, кожен з яких мав вміщувати понад 500 сторінок. Перший том вийшов у 1890 р. Видання енциклопедії було зупинено у зв'язку з початком Першої світової війни[3]. В інструкції для укладачів енциклопедичного видання висувалися вимоги до оформлення статей. Пріоритетним був науковий характер матеріалів, але не розглядалися дискусійні роботи [11]. Видання є актуальним для читацького складу НБУВ. Зокрема, для сучасних дослідників Північної війни цікавими є біографічні відомості про гетьмана І. Мазепу та шведського короля Карла XII.

У XXXIV томі «Великої енциклопедії загальної» досліджено статтю «Karol XII» з біографічними відомостями про шведського короля Карла XII та гетьмана І. Мазепу, які перебували у Південній Україні після Полтавської битви [12]. Матеріали є також важливими для аналізу зарубіжної україніки та книгознавства. На титульній сторінці тому міститься чотирикутна фіолетова печатка «Губ. відділ. Бібліотека». У XLVI томі «Великої енциклопедії»[4] в статті «Мазепа» [13] згадується біографія українського гетьмана, а також надаються відомості про тогочасний Південь України. Біографічна деталізація та польське бачення подій історії України − важливі аспекти, що є цікавими для читацького контингенту НБУВ, зокрема, для наукових співробітників історичної спеціалізації. Дослідження сучасної «Мазепіани» дозволяє порівняти діяльність Мазепи та інших українських гетьманів. Вищезгадана стаття сприяє компаративним історичним дослідженням у контексті вивчення Гетьманщини. Але важливим є і книгознавчий аспект. Зокрема, на

[2] Зберігається у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства НБУВ.

[3] До 1914 р. видано 55 томів.

[4] Wielka encyklopedya powszechna ilustrowana. Ser. I. T. XLVI. Warszawa, 1911.

титульній сторінці досліджено чотирикутну печатку «Київській губ. відділ. Центральний клуб. Бібліотека».

Вивчення регіональної історії є пріоритетним напрямом для сучасних українських досліджень. Культурні та біографічні пласти різних областей України, місцеві традиції та звичаї, відомості про видатних діячів, регіональна історіографія, особливості локальної історії − всі ці аспекти україніки також викристалізовані в польських довідкових та енциклопедичних виданнях. Зокрема, для дослідників Півдня України актуальною є стаття «Odessa» у «Великій енциклопедії», де зазначалося, що Одеса є важливим портовим та релігійним центром. У місті розташовані Преображенський кафедральний собор, церков Покрова, католицький костел, головна синагога, театр, публічна бібліотека [14][5]. Енциклопедична стаття є актуальною для формування регіональної історіографії.

Встановлення авторства низки енциклопедій дозволяє скоординувати ці відомості з подальшим біографічним аналізом. Цей методичний алгоритм застосовується і під час аналізу інших польських енциклопедичних видань. У польськомовному підфонді відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ зберігається тритомна «Мала енциклопедія», видана Станіславом Платером[6]. Вивчення біографії цього польського науковця дозволяє проаналізувати історичні передумови появи енциклопедичного видання. У 1806 р. він служив у французької армії, а в 1815 р. перейшов до польського війська в чині майора артилерії. Після відставки С. Платер залишився в маєтку Вроняни у Великому князівстві Познанському та присвятив себе науковим заняттям. «Малу енциклопедію» видавав у 1839–1847 рр. [43].

Енциклопедичне видання користувалося попитом серед читацького загалу, про що свідчать провенієнції. У першому томі розміщено маргінальний напис: «*Karty polskie. Boruslawski – str. 64. Krassowski – str. 445»*. На титульній сторінці − наклейка з написом *«II. Katalog 256. Księgozbioru Я. L.»*[7]. На одному з примірників на титулі досліджено напис олівцем «Stanislaw Plater», а також кругла печатка чорного кольору: «Biblioteka Adampolska».

---

[5] Wielka encyklopedya powszechna ilustrowana. Ser. II. T. III. Warszawa, 1904.

[6] Станіслав Платер (1784−1851) – польський офіцер, учений, історик, географ, письменник, енциклопедист, видавець.

[7] Mala encyklopedya polska. T. I / przer S. P. Leszno i Gniezna, 1847.

У першому томі «Малої енциклопедії» опубліковано статтю «Chmielnicki (Bogdan)» з біографічними відомостями про славетного українського гетьмана. Представлено польській науковий погляд, характерний для першої половини XIX ст. Роль особистості гетьмана Б. Хмельницького в історії Польщі та козаччині у польському енциклопедичному виданні висвітлюється з точки зору польської історичної критики. Постать гетьмана проаналізована у контексті впливу українського воєначальника на світогляд козацтва. Ключовий аспект революційних змін − переключення вектору розвитку від Польщі до захисту інтересів козацтва, становлення нової епохи. Основною цінністю польського біографічного погляду є те, що представлено панораму складних взаємовідносин Б. Хмельницького з польською, турецькою і татарською сторонами. Дипломатична позиція гетьмана поступово трансформувалася в прагнення до зміцнення України. Прагнення до самостійності та незалежності українських земель призвело до відхилення Хмельницьким пропозицій поляків щодо примирення. Польський погляд залишається для дослідників цікавим, позаяк акцентує увагу на питаннях розвитку визвольної боротьби українців [15]. У цьому ж томі висвітлюються також інші аспекти україніки. Зокрема, біографічні відомості про Юрія Хмельницького «Chmelnicki (Jerzy)» [16] та гетьмана Дорошенка «Doroszenko» [17] є актуальними матеріалами для дослідників історії України.

У другому томі енциклопедичного видання С. Платера вміщено статтю «Mazepa (Jan)» [18]. Польський погляд на події української історії явлено у деталізації біографії відомого гетьмана. Крім того, вищезгадані матеріали за хронологією пов'язані з першою половиною XIX ст., і є актуальними для історіографічних досліджень сучасних українських науковців. Польська концепція бачення життєвого шляху І. Мазепи збагачує історичну науку, надає актуальний фактологічний матеріал, який демонструє довідково-біографічні традиції польських дослідників. С. Платер, як енциклопедист, звернув особливу увагу на відносини українського гетьмана з російським імператором Петром І, описав характер та активну життєву позицію І. Мазепи щодо протистояння османській експансії, проаналізував Полтавську битву.

«Мала енциклопедія» характеризує С. Платера не тільки як біографа, але й як історика, дослідника Києва. У статті «Kijow»[8] [19] подано

---

[8] У першому томі енциклопедичного видання також є стаття «Kijowska gubernia»[37].

відомості про храм Святої Софії, Києво-Печерську Лавру, Поділ, вказані зв'язки Києва з Царгородом, окреслено період, коли місто перебувало під владою королів Польщі. Головною особливістю досліджень С. Платера є оцінка Києва як центру духовності. У порівнянні з іншими енциклопедичними виданнями працю цього науковця відрізняє детальний аналіз духовних установ. Серед них важливе місце посідає собор Святої Софії, в якому залишилася давня мозаїка на золотому фоні, церква Різдва Богородиці, про яку писав Нестор Літописець. Велика кількість храмів побудована в Києві при П. Могилі. У статті вказано, що святим місцем став підземний монастир під назвою Києво-Печерська Лавра. Стаття «Kijowska gubernia» продовжує тему важливої ролі Києва та українських земель у складі Російської імперії [37].

С. Платер також приділяє увагу духовним установам у статті «Kamieniec podolski». На території цього міста розміщалися храми трьох християнських конфесій: католицький, вірменський, грецький. Низка костелів була перебудована на мечеті за рішенням турецького паші [38]. У другому томі енциклопедії С. Платера досліджено круглу чорну печатку «A. T. Biblioteka Adampolska»[9]. Це свідчить про те, що книга належала одній з польських бібліотек.

Актуальним для дослідників історії України залишається тритомне енциклопедичне видання Адама Вислицького[10] [39–42]. Видання використовувалося як довідкове джерело багатьма представниками організацій, музеїв, приватними особами. Виявлені провенієнції засвідчують як власницький аспект, так і додаткові відомості, що виражені маргінальними написами. У першому та другому томах енциклопедії досліджено такі маргіналії: *«Jan Jakubowski. Hd. N. Pri: 1873», «Jan Jakubowski. Hd. N. Pri: 1874»* [39; 40]. З різних польських та українських книгозбірень примірники енциклопедичного видання потрапили до польськомовного підфонду НБУВ. Також досліджено низку печаток: *«Центральний Волинський музей. Житомир» [39–41], «Бібліотека музею. Бердичів. № 232», «Музей Бердичівщини. Відділ № 4411», «2-га міська Бібліотека» [40], «Z księgozbioru Jana Wiszniewskiego», «Biblioteka Pauliny Szczawińskiej»* [39].

---

[9] Mala encyklopedya polska. T. II / przer S. P. Leszno i Gniezna, 1847.
[10] Wislicki A. Podręczna encyklopedya powszechna. Cz. pierwsza. Warszawa,1873;
Wislicki A. Podręczna encyklopedya powszechna. Cz. druga. Warszawa, 1874;
Wislicki A. Podręczna encyklopedya powszechna. Cz. trzecia. Warszawa, 1875.

Енциклопедичне видання Адама Вислицького є універсальним довідковим джерелом, що відображає відомості про видатних політичних та духовних діячів, схоластів, істориків. В енциклопедії представлено матеріали, що стосуються географічних назв, у т. ч. пов'язаних з україннікою. Наприклад, у статті «Kijow» [20] А. Вислицький звертає увагу на такі аспекти: районування Києва, розміщення міста поблизу від ріки, опис найвідоміших духовних установ та храмів.

У статті «Ukraina» є такі тематичні пріоритети [21]: трактування назви «Україна», доля українських земель у складі Литви. Представлено низку історичних праць, що розкривають вищезгадані питання *(Bartoszewicz J. «Bibl. War.» T. II, 1864 r.), Rulikowski (Opis pow. Wasilkowskiego), Kulisz («Zapiski o południowej Rusi» po ross. 1857 r.)*. У статті *«Zaporozcy kozacy»* згадуються військова та оборонна діяльність козацтва на території України та Польщі, його становище після завоювань Петра І та Катерини ІІ [22].

Значні масиви матеріалів, що присвячені українській тематиці (XVI – XX ст.), надруковані в «Енциклопедії загальній»[11] С. Оргельбранда (1810–1868), який був відомим польсько-єврейським книговидавцем, він отримав освіту в школі рабинів у Варшаві [23]. У 1836 р. С.Оргельбранд заложив друкарню, яка стала відомою в Польщі, там були надруковані книги з польської літератури та історії, наприклад: «Starozytna Polska» Balinskiego i Lipińskiego, «Pismiennictwo» Maciejowskiego, «Dzieje Krzyżków» Rogalskiego, «Historja Powszechna» Cantu, «Historja Zgromadzeń prawodawczych, konwencji, dyrektorjatu, konsulatu i cesarstwa» Thiersa. З єврейських видань було надруковано важливу та коштовну книгу «Talmud babiloński» («Талмуд вавилонський») у 20 томах. С. Оргельбранд видав понад 250 творів у 500 томах. Єврейських видань було надруковано близько 250 одиниць. У 1840 р. С. Оргельбранд відкрив при магазині платну бібліотеку. У 1841–1857 рр. книговидавець був співвласником книжкового магазину в Сувалках, відкрив книжковий склад у Лейпцигу, магазини у Вільно, Кам'янці-Подільскому та Варшаві (1859 р.) З 1863 р. продавав книги лише власного видавництва [24]. «Енциклопедія загальна» вважається важливим універсальним джерелом наукових відомостей, в т. ч. з історії України. Енциклопедія, 28 томів якої були видані у 1857–1868 рр., опублікована після смерті видавця його синами, які успадкували книговидавничу справу.

[11] Orgelbrand S. Encyklopedja Powszechna. T. I– XXVIII. Warszawa, 1857–1868.

Історія та географія України висвітлені в енциклопедії, містяться цінні біографічні відомості. У статті «Ukraina» представлено факти з історії України часу козацької доби, коли українські землі знаходилися під польським та російським пануванням (XVI–XVIII ст.). Зазначається, що Україна – це землі, які належали Польщі та розташовані на кордонах держави. Найважливішою була «Україна київська» – край, який розміщувався по обидві сторони Дніпра. На вищезгаданих цих територіях проходив головний шлях зі Сходу в Європу. У XIV ст., у часи панування Литви, доля українських регіонів покращилася. Порожні території в Україні були заселені при польських королях Олександрі та Сигізмунді, коли землі розподілялися між шляхтою. Остап Дашкевич вважається одним із засновників козацтва. Польська колонізація поширювала кордони України на схід та південь. На Україні у зв'язку з вищезгаданими процесами з'являються польські пани Конецпольські, Вишневецькі, Потоцькі. Вільний розвиток українського краю супроводжувався посиленням козацтва, тиском польської шляхти, послабленням польського уряду. Відповідно до відомостей статті найбільш сприятливий час для України − період панування прибічника Польщі гетьмана Конецпольського (1625−1646).

Енциклопедичні відомості свідчать, що селяни в Україні в значній кількості були заможні і здійснювали торгівлю продукцією сільського господарства та рибою. Шляхтичі Потоцькі сприяли покращенню матеріального стану населення українських земель. На українських територіях панувала релігійна Унія. З другої половини XVII ст. Україна опинилася між сферами впливу Росії та Польщі. Стаття «Ukraina» більш деталізована у порівнянні з відомостями енциклопедії А. Вислицького [25], оскільки залучені історичні праці, в яких аналізуються різні періоди розвитку України, стан українських земель за останніх Ягелонів, специфіка заселення територій.

Бібліографічні відомості С. Оргельбранда також заслуговують на увагу. У статті «Ukraina» дослідник представив бібліографію французькою та польською мовами з історії України: *Guillaume Le Vasseur de Beauplan «Description d'Ukraine etc.» (Paryż, 1650); P. Kulisz «Ukraina. Od poczanku Ukrainy do bat'ki Chmielnickaho», (Kiejów 1843); «Zapiski od juźnoj Rusi» (2 t., Petersburg 1856 −1857); M. Grabowski «Ukraina dawna i teraźniejsza» (Kiejów, 1850); Kostomarow i Szajnochy «Dwa lata dziejów naszych 1646–1648» (2t., Lwow, 1869); A. Jablonowski «Starostwa Ukraińskie w pierwszej połowine XVII w.», (1877); «Kresy ukrainne» (1877−1878); «Ludność rolnicza*

ziem ukrainnych do wybuchu wojen kozackich» (1882); «Zasiedlenie Ukrainy» (1887); «Ukraina w epoce literatury» (1891); «Kolonizacja Ukrainy za ostatnich Jagiellonów» (1893); «Etnicza postac Ukrainy w epoce zjednoczenia jej z Korona» (1893). Згадана стаття є вагомою для сучасних історичних досліджень в контексті вивчення України.

У цій енциклопедії представлено матеріали під заголовком «Zaporoźe» [26]. Надано важливі відомості про топоніми окремих порогів Дніпра та козацьких островів[12], зазначено, що Запоріжжя[13] − це край з багатим рослинним та тваринним світом. Популярність та актуальність згаданого енциклопедичного видання підтверджено власницькими знаками: *«Rada okregowa kijowska polskich towarzystw pomocy ofiarom wojny», «Centralna polska bibljoteka panstwowa na Ukrainie», «Konsulat polski w Kijowie», «Житомирська центральна бібліотека», «Житомирська обласна бібліотека», «Бібліотека музея м. Біла Церква».*

«Енциклопедія загальна» С. Оргельбранда − універсальне видання, яке висвітлює різноманітні історичні аспекти (козацьку добу в історії України, українську біографістику, регіональну історію України). Тематику козаччини відображено в статтях: «Ukraina» (T. XV), «Zaporoźe» (T. XVI), «Kozacy» (T. VIII), «Hajdamacy» [27]. Також представлено матеріали про українських гетьманів: «Daszkiewicz Ostap» [28], «Chmelnicki Bohdan» [29], «Mazepa» [30]. Висвітлено відомості про регіональну історію України (міста, окремі області та місцевості): «Podolska gubernja» [31], «Wołyn» [32], «Kijów» [33], «Lwów» [34], «Źytomierz» [35], «Czernihów» [36].

Польськомовні енциклопедичні видання вважаються цінними джерелами для істориків, біографів, книгознавців та бібліотекознавців. Для читацького складу НБУВ, співробітників науково-дослідних установ Національної академії наук України в ці матеріали є актуальними для проведення наукової роботи. Зокрема, на базі польськомовних

[12] Дніпровські пороги в цій місцевості називалися по-різному, наприклад: Ненаситний, Будзільскій, Таволшанський, Лоцхани, Лінієць. Те саме стосувалося назв дніпровських островів, наприклад: Княжий острів, Кашоварня, Кохане, Хортиця, Великий острів, Томаківка, Чертомлик.

[13] Край отримав назву від положення над нижнім Дніпром та називався Низом, саме там з'явилася організована козаччина. Козаки, які заселилися на цій території, називалися запорозькими чи низовими. Важливим стратегічним пунктом була фортеця Кодак.

енциклопедій перспективним є написання дисертаційних досліджень історичного спрямування. Завдяки проаналізованим публікаціям включено у науковий обіг відомості з довідкової біографістики, україніки, регіональної історії.

Список бібліографічних посилань

1. Беленький И. Л. Биография и биографистика в общественной культурной-исторической традиции // История через личность. Историческая биография сегодня. Москва, 2005. С. 37–55.
2. Лосиевский И. Я. Научная биография писателя : проблемы интерпретации и технологии. Харьков, 1998. 424 с.
3. Лотман Ю. М. Биография – живое лицо // Новый мир. 1985. № 2. С. 228−236.
4. Кауфман И. М. Русские биографические и биобиблиографические словари. Москва, 1955. 752 с.
5. Попик В. І. Biography-Біографіка-Біографістика-Біобібліографія : понятій. арсенал іст.-біогр. дослідж. // Український історичний журнал. 2015. № 3. С. 122–136.
6. Попик В. І. Українська біографістика на зламі століть : зміна дослідн. парадигм // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2011. Вип. 31. С. 443–460.
7. Попик В. І. Ресурси довідково-біографічної інформації: історичний досвід формування, сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку : монографія. Київ, 2013. 529 с.
8. Чишко В. С. Біографічна традиція та наукова біографія в історії сучасної України. Київ, 1996. 384 с.
9. Чишко В. С. Основні принципи створення Українського біографічного словника // Українська біографістика : зб. наук. пр. 1999. Вип. 2. С. 6–18.
10. Яценко О. М. Персональна біографія, біобібліографія: термінол. аналіз // Бібліотечний вісник. 2014. № 5. С. 24–29.
11. Wielka encyklopedya powszechna ilustrowana. Wikipedia [Електронний ресурс]. URL: https//pl.wikipedia .org.
12. Karol XII // Wielka encyklopedya powszechna ilustrowana. Warszawa, 1903. T. XXXIV. S. 949–953.
13. Mazepa // Wielka encyklopedya powszechna ilustrowana. Warszawa, 1911. Ser. I. T. XLVI. 1023 s.
14. Odessa // Wielka encyklopedya powszechna ilustrowana. Warszawa, 1904. Ser. II. T. III. S. 696–699.
15. Chmielnicki (Bogdan) // Mala encyklopedya polska przer S. P. Leszno i Gniezna, 1847. T. I. S. 215–216.
16. Chmelnicki (Jerzy) // Mala encyklopedya polska przer S. P. Leszno i Gniezna, 1847. T. I. S. 85.
17. Doroszenko // Mala encyklopedya polska przer S. P. Leszno i Gniezna, 1847. T. I. S. 126.

18. Mazepa (Jan) // Mala encyklopedya polska przer S. P. Leszno i Gniezna, 1847. T. II. S. 84–86.

19. Kijow // Mala encyklopedya polska przer S. P. Leszno i Gniezna, 1847. T. I. S. 354–356.

20. Kijow // Wislicki Adam. Podreczna encyklopedya powszechna. Cz. druga. Warszawa, , 1874. S. 240.

21. Ukraina // Wislicki Adam. Podreczna encyklopedya powszechna. Cz. trzecia. Warszawa, 1875. S. 723.

22. Zaporozcy kozacy // Wislicki Adam. Podreczna encyklopedya powszechna. Cz. trzecia. Warszawa, 1875. S. 886.

23. Orgelbrand Samuel // Orgelbrand S. Encyklopedja Powszechna. Warszawa, 1901. T. XI. S. 126–127.

24. Оргельбранд, Самуэль [Електронний ресурс]. URL : pl.wikipedia.org.

25. Ukraina // Orgelbranda S. Encyklopedja Powszechna. Warszawa, 1903. T. XV. S. 12–13.

26. Zaporoze // Orgelbranda S. Encyklopedja Powszechna. Warszawa, 1904. T. XVI. – S. 45.

27. Hajdamacy // Orgelbrand S. Encyklopedja Powszechna. Warszawa, 1900. T. VI. S. 468–469.

28. Daszkiewicz Ostap // Orgelbrand S. Encyklopedja Powszechna. Warszawa, 1890. T. III. S. 238–239.

29. Chmielnicki Bohdan // Orgelbrand S. Encyklopedja Powszechna. Warszawa, 1898. T. III. S. 484–485.

30. Mazepa // Orgelbrand S. Encyklopedja Powszechna. Warszawa, 1901. T. X. S. 48–49.

31. Podolska gubernja // Orgelbranda S. Encyklopedja Powszechna. Warszawa, 1904. T. XI. S. 578.

32. Wołyn // Orgelbrand S. Encyklopedja Powszechna. Warszawa, 1903. T. XV. S. 490–491.

33. Kijów // Orgelbrand S. Encyklopedja Powszechna. Warszawa, 1900. T. VIII. S. 254–256.

34. Lwów // Orgelbrand S. Encyklopedja Powszechna. Warszawa, 1901. T. IX. S. 447–449.

35. Żytomierz // Orgelbrand S. Encyklopedja Powszechna. Warszawa, 1904. T. XVI. S. 247–248.

36. Czernihów // Orgelbrand S. Encyklopedja Powszechna. Warszawa, 1899. T. IV. S. 152–153.

37. Kijowska gubernia // Mala encyklopedya polska przer S. P. Leszno i Gniezna, 1847. T. I. S. 356–357.

38. Mala encyklopedya polska przer S. P. Leszno i Gniezna, 1847. T. I. S. 297–298.

39. Wislicki Adam. Podreczna encyklopedya powszechna. Część pierwsza. Warszawa, 1873. 946 s.

40. Wislicki Adam. Podreczna encyklopedya powszechna. Część druga. Warszawa, 1874. 660 s.

41. Wislicki Adam Podreczna encyklopedya powszechna. Część trzecia. Warszawa, 1875. 920[21] s.
42. Wiślicki Adam Wikipedia [Електронний ресурс] URL: https: //pl.wikipedia.org.
43. Плятер Станислав (1784–1851) [Електронний ресурс]. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BB%D1%8F%D1%82%D0%B5%D1%80,_%D0%A1%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%B2.

УДК 069:929Короленко](477.53-25)(091)

ДІМ-МУЗЕЙ В. Г. КОРОЛЕНКА В ПОЛТАВІ (до 90-річчя музею)

Головко Олеся Володимирівна,
науковий співробітник Полтавського літературно-меморіального музею В. Г. Короленка,
Україна, Полтава

Анотація. *Йдеться про музейний комплекс Полтавського літературно-меморіального музею Володимира Галактіоновича Короленка.*

Ключові слова: *письменник В. Г. Короленко, меморіальний музей, музейний комплекс, Полтава.*

Аннотация. *Повествуется о музейном комплексе Полтавского литературно-мемориального музея Владимира Галактионовича Короленко.*

Ключевые слова: *писатель В. Г. Короленко, мемориальній музей, музейный комплекс, Полтава.*

Annotation. *Describes the Museum complex of the Poltava literary-memorial Museum of Vladimir Korolenko.*

Key words: *writer V.G. Korolenko, memorial museum, museum complex, Poltava.*

Будинки, в яких жили видатні особистості, з часом перетворюють на музеї. Але ж в чому полягає особливість саме меморіальних музеїв? Ці установи створюються з метою увічнення пам’яті про видатних людей та події, а їх обов’язковим компонентом виступає автентичність місця. Кожен зал демонструє окрему частину приміщення, частку душі господаря. Особисті речі, деталі інтер’єру, внутрішнє оздоблення приміщень, будинки можуть розповідати про людей, які там мешкали. Тому нащадки прагнуть зберегти незмінними будинок, рукописи, книги, предмети домашнього побуту видатної особистості. У музеях представлені речі, від яких іде

особлива енергетика, її можна навіть відчути. Музей – це чесна річ. А. Крейн (засновник московського музею А. С. Пушкіна) зазначає: «*Музей – не пігулка, в котрій спресовано «все про Пушкіна»: лише тільки треба проковтнути! Музей – не посібник, хоча й дає величезну наукову інформацію. В музей треба йти вільно, без вузькоутилітарних цілей – в гості до Пушкіна! І тоді понесеш з собою набагато більше знань та вражень*» [4, с. 174]. І з цим неможливо не погодитися. Пропонуємо завітати до письменника Володимира Короленка, а саме: до Полтавського літературно-меморіального музею В. Г. Короленка. Доля привела письменника в Полтаву в далекому 1900 р. «*Переїзд до Полтави восени 1900 року був щасливою подією в житті нашої сім'ї*, – згадувала згодом старша донька Володимира Галактіоновича Софія Володимирівна, – *В. Г. Короленко, який виріс на Україні, любив її клімат і природу. – Спершу ми оселилися на Олександрівській вулиці в домі Старицького… Тихі вулиці майже не освітлювалися… Ми часто ходили в міський парк та милувалися красою Полтави… Тут наша сім'я прожила близько трьох років. Улітку 1903 року ми переселилися в дім лікаря Будаговського по Мало-Садовій вулиці, № 1 (нині вулиця Короленка). Нова квартира поряд із міським садом була ще кращою за попередню. Захват викликав у нас будинок із прекрасним садом, що потопав у квітах, широкий краєвид, що відкривався звідси… в цьому будинку у батька була велика, окрема кімната на сонячній стороні… Батько не міг безвиїзно жити в Полтаві. Йому приходилося часто відлучатися для редакційної роботи до Петербургу, а влітку для відпочинку та лікування. Але сюди він повертався "додому"*» [3, с. 5]. Нова квартира була зручнішою, ніж попередня. Сім просторих, з високими стелями кімнат давали змогу вільно розміститися усій сім'ї. Доньки мали одну кімнату на двох, дружина мала окремий кабінетик, вітальня, затишна їдальня, кабінет В. Г. Короленка, що виходив вікнами у двір. Навесні і влітку крізь вікна уривався запах бузку, конвалії, акації.

На старовинних парадних дверях, як і за життя письменника – табличка: «Володимир Галактіонович Короленко». Вхід у галерею, з галереї – на терасу. Саме тут, у будинку, під номером один, жив відомий письменник-класик, правозахисник, Володимир Галактіонович Короленко. Він тут жив і творив впродовж останніх 18 років свого життя (1903–1921 рр.). З часом будинок став музеєм письменника. Але про це пізніше. У листі до Ф. Д. Батюшкова від 6 вересня 1901 р. В. Г. Короленко повідомляв: «*Нас шукайте вже на іншій квартирі: М.Садова, буд. Будаговського. Пригостимо Вас чаєм на прекрасній терасі з чудовим*

видом...» [1, с. 251]. Місце, де на зачинялися двері за життя В. Г. Короленка, приймало відвідувачів і після його смерті(1921 р.). Донька письменника Софія Володимирівна писала: «*Після смерті Володимира Галактіоновича люди не забули його. Сюди, до його квартири, постійно приходили й жителі Полтави, і приїжджі для того, щоб побачити місце, де він жив і де багато чого збереглося так, як було при ньому. Наша сім'я із радістю відкривала двері дому для тих, хто приходив…*» [3, с. 6]. Отож, згодом було відкрито музей письменника. Історію музею детально висвітлено на минулих Короленківських читаннях[14]. Тут лише окреслимо хронологічні віхи музею. Музей, відкритий у 1928 р., є одним з найдавніших музеїв в Україні серед музеїв літературно-меморіального профілю. Його засновником та першим директором (до 1957 р.) була старша донька письменника Софія Володимирівна Короленко. Існував музей коштом родини. У 1940 р. музею було надано статус державного. У роки війни музей було зруйновано, а в грудні 1946 р. відбудовано. У музеї зберігся план усіх насаджень, який створила Софія Короленко. Ірина Кронрод, яка працювала декілька років науковим співробітником музею, згадувала, що кожної весни в травні їй з Полтави, з короленківського саду присилали посилки духмяного бузку. Зараз в меморіальному саду можна помилуватися красою унікальних рослин та дерев – берези, горіха, старими кущами кизилу, яким понад сто років. Ці кущі В. Г. Короленко привіз або з півдня Франції (країни, де народилася його онучка), або з хутора Джанхот поблизу Геленджика на Кавказі (там була дача його брата Іларіона). Росте біля входу власників садиби і горобина. Нині хрещениця Софії Короленко Тетяна Олександровська згадує, що дітей традиційно запрошували на іменини до тітки Софії 30 вересня і пригощали варенням з горобини. З часом, у 1978 р., була проведена реекспозиція музею. Тут створили меморіальну квартиру. І заслуга її створення належить тогочасному науковому співробітнику музею Лідії Козловій. Вітальня, їдальня, робочий кабінет, дитяча, кабінет дружини письменника – усе відтворено так, як було за життя Володимира Галактіоновича. У музеї зберігається понад 10 тис. експонатів. Це перш за все особисті речі письменника: письмовий стіл, редакційний портфель, торбинка,

[14] Головко, О. В. Історія музею В. Г. Короленка в Полтаві. Початок… // Короленківські читання 2016. «Бібліотеки, архіви музеї: інтеграція до світового наукового та історико-культурного простору». У 2 ч. Ч. 2 / Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка. Харків, 2017. С. 99–106.

чоботарські інструменти, кушетка, виготовлена за його ескізом, світлини, листи, книги з особистої бібліотеки В. Г. Короленка та багато інших особистих речей з колекції родини.

Про будинок письменника сучасники згадували: «*В Полтаву ми приїхали вранці 4-го грудня та зупинились у будинку Короленка. Будинок, в якому мешкав Короленко вже багато років, на М. Садовій, 1, належав їх старому другу, лікарю Будаговському. Будинок цей, як і багато полтавських будинків, являє собою одноповерховий особняк. Обстановка квартири Короленка дуже скромна. Світло. Тепло. Декілька портретів та бюстів В. Г. ... Декілька шаф з книгами; енциклопедичний словник Брокгауза... Кімната, яку займав В. Г. , слугувала йому спальнею та кабінетом: і знову кидається в очі спартанський уклад життя: повна відсутність чогось не необхідного*» [5, с. 95].

У 2018 р. музею виповнюється 90 років. Нині до музейного комплексу входять будинок-музей (меморіальна частина), флігель (виставкові зали), сад, пам'ятник письменнику (скульптор О.Черницький, архітектор – Є. Ширай), який був встановлений у 2006 р., а також могила В. Г. Короленка та його дружини (скульптор пам'ятника Н. Крандієвська, архітектори В. Пасічний та Л. Вайнгорт).

Трішки помандруємо будинком письменника. Потрапляємо відразу, як і раніше всі, хто приходив до В. Г. Короленка до просторої вітальні.

Вітальня

Вітальня зустрічала гостей, тут можна було зустріти Івана Тобілевича (Карпенка-Карого), Панаса Мирного, Михайла Коцюбинського, Івана Козловського, Володимира Вернадського, троюрідного брата письменника. Про своє перебування на Мало-Садовій 1, згадувала донька В. Вернадського Ніна Вернадська-Толь: «*Володимир Галактіонович Короленко був троюрідним братом мого батька, і він, і його дружина, і його обидві доньки були нам близькими, як близькі друзі й рідні. Ми з батьком часто проводили вечори у Короленків, пам'ятаю їхню їдальню з великим столом і захопливі розмови. Всі четверо були чудовими людьми*» [6, с. 3].

Затишна їдальня. Відразу поринаємо в чарівну атмосферу вечірніх розмов. Посуд ніби чекає на своїх господарів. Можна уявити, як смакували борщем, варениками, запіканкою, пирогами, лапшею, заправленою буряковим соком. На Різдво запікали ляща, варили узвар. І, звісно, розмов не можна було уявити без чаювання. Вживали в основному трав'яні чаї, рослини для яких родина збирала на садибі. І, поки вода в самоварі закипала (а, це був не швидкий процес) велися довгі розмови. Куштували також і льодяники, шоколад, карамельки, цукор-рафінад. У голодні роки навіть пили морквяний настій.

Їдальня

З їдальні потрапляємо до кабінету письменника. Робочий кабінет В. Г. Короленка був облаштований згідно з його побажаннями, які він виклав у листі до дружини від 21 серпня 1900 р.: «*Що стосується моєї кімнати, то не дуже важливо, якщо не розмістяться всі системи зберігання і кімната невелика. Найбільш важлива деяка віддаленість і затишок. Шафи і деякі полиці можна встановити у інших кімнатах. Мені потрібен стіл, кушетка, одна (вузька хоча б) книжкова полиця, система зберігання над столом і місце для плаття… На тій поличці, яка буде у моїй кімнаті, поклади енциклопедичний словник і нові часописи (за цей рік). Якщо можна – то ще б в моїй кімнаті приладнати шафку – взагалі те, що мені часто потрібно мати під рукою*» [2, с. 303]. Як бачимо, В. Г. Короленко був невибагливою людиною. Письменник був прихильником прогресу. Усі технічні новинки з'являлися в будинку В. Г. Короленка, при цьому все він опановував і регулярно користувався. Був у нього копіювальний прес, бінокль, друкарська машинка, фотоапарат, який він придбав ще в Нижньому Новгороді. У 44 роки письменник почав їздити на велосипеді. У листі до сестри дружини від 24 травня 1898 р. відзначає: «*Від безсоння мені порадили як можна більше руху і в тому числі – велосипед. Я навчився їздити*» [2, с. 279]. Навіть свою дружину Євдокію Семенівну (в 45 років) він теж вчив їздити на велосипеді. Деякі предмети, що представлені в робочому кабінеті, як то: навісна поличка, кушетка з висувною шухлядкою письменник винайшов сам. За його ескізами вони і були виготовлені, слугували йому довгі роки і збереглися до наших днів, прикрашаючи музейну експозицію.

Кабінет В. Г. Короленка

Дитяча. Старовинні світлини. Господарі ніби вдома. Енергія душевності витає в будинку. Відвідувачі зазначають, що відчувають комфорт, затишок, спокій…

Дитяча кімната

Полтава пам'ятала В. Г. Короленка ще довго-довго. Свідчення цього – спогади [7, с. 8]. «…*Є одне магічне ім'я, котре творить чудо. Це, якщо ви спитаєте в будь-кого: – Як пройти до Короленків? Саме так треба запитати, в множині. І відразу обличчя людей прояснюються, очі стають привітливими: – Ви до Володимира Галактіоновича? І якщо це порівняно недалеко, то вас проводять майже до самого дому, а, якщо далеко, то вам самим детальним чином почнуть пояснювати, скільки кварталів треба пройти прямо… і так далі, і тому подібне… і хто тільки не звертався, і з якими тільки проханнями та скаргами. І вранці, і серед ночі, і в темну ніч... Треба було лише подзвонити, постукатися... Відмови не було ніколи. Тільки одне єдине прохання. Він сяде навпроти, подивиться своїми скорботними очима і скаже: – Говоріть, в чому справа. Тільки правду… Нічого не приховуйте. Я повинен знати все, щоб мене не звинуватили в тому, що я беруся клопотати по справі, котру не знаю… І починалась сповідь...*» [7, с. 8].

Список бібліографічних посилань

1. Короленко В. Г. Полное посмертное собрание сочинений. Дневник. Т. IV. Киев, 1928. 352 с.

2. Короленко В. Г. Собрание сочинений в 10-ти томах. Т. 10. Письма 1879–1921. Москва, 1956. 717 с.
3. Короленко С. В. Полтавский литературно-мемориальный музей В. Г. Короленко. Путеводитель. Харьков, 1955. 91 с.
4. Крейн А. Жизнь музея. Москва, 1979. 328 с.
5. Памяти В. Г. Короленко. Москва, 1922. 134 с.
6. Самородов В. Вчений писав: «Ми пішли в Короленків, а не у Вернадських» // Урядовий кур'єр. 2013. 30 берез. С. 3–5.
7. Чаговец В. У Короленко на именинах // Известия. 1928. 27 июля. С. 7–9.

УДК 75.021.32–35.676.332.2

МІЖНАРОДНИЙ КУЛЬТУРНИЙ ПРОЕКТ МУЗЕЇВ ОДЕСИ В ПОШУКАХ НОВИХ ФОРМАТІВ

Велігура Наталія Миколаївна,
аспірант кафедри культурології
та мистецьких проектів Національної академії
керівних кадрів культури і мистецтва,
Україна, Київ

***Анотація**. Про міжнародний культурний проект – Першу всеукраїнську виставку акварелі 2016 р. «Море акварелі» в залах Музею західного і східного мистецтва, Одеського художнього музею, Міській муніципальній художній галереї і Виставковому залі союзу художників України як пошук нових форматів.*
***Ключові слова:** Одеській художній музей, Музей західного і східного мистецтва, акварельний живопис.*

***Аннотация.** О международном культурном проекте – Первой всеукраинской выставке акварели в 2016 г. «Море акварели» в залах Музея западного и восточного искусства, Одесского художественного музея, Городской муниципальной художественной галерее и Выставочном зале союза художников Украины как поиске новых форматов.*
***Ключевые слова:** Одесский художественный музей, Музей западного и восточного искусства, акварельная живопись.*

***Annotation**. Research of organization internationally of cultural project of the First all Ukrainian exhibition of watercolor in 2016 under the metaphorical name «Sea of watercolor» in the halls of Museum of western and east art, Odesa artistic museum (a gallery is the «Yellow giants»), City municipal artistic gallery and show-room of union of artists of Ukraine as a search of new formats.*

Key words: *Odesa museum of arts (a gallery is the «Yellow giants»), Museum of western and east art, watercolor.*

Акварельний живопис належить до культурно-історичного надбання, спадщини народу, нації, людства, де кожен митець є віддзеркаленням дійсності свого часу. Міжнародні, загальнодержавні, регіональні, міські виставки яскраво це засвідчують. Так, наприкінці 2016 р. Одеса перетворилася на столицю української акварелі. Тут, у залах Музею західного і східного мистецтва, Одеського художнього музею (галерея «Жовті велетні»), Міській муніципальній художній галереї і Виставковому залі союзу художників з 24 листопада по 15 грудня проходила Перша всеукраїнська виставка акварелі під метафоричною назвою «Море акварелі». Цей проект нагадав багатьом, що Одеса має давні традиції розвитку цього виду малярства і свою сформовану школу. Ініціювала проект Одеська обласна організація Національної Спілки Художників України (НСХУ). Серед членів оргкомітету були Володимир Чепелик, Ігор Волощук, Олександр Цибульський (Київ), Анатолій Горбенко, Сергій Савченко, Анатолій Кравченко (куратор проекту, Одеса). Досягнення у цьому виді малярства на українських теренах презентували понад шістдесят майстрів з вісімнадцяти міст нашої країни. Крім українських митців, у виставці взяли участь художники з Німеччини, Молдови та Китаю, що в перспективі дає шанс перетворити захід на представницький міжнародний. Цей масштабний захід мав свою прелюдію – ряд інших суміжних проектів, організованих одеською художньою корпорацією: з 20 вересня по 2 жовтня відбувся пленер акварелі в Коблеві Миколаївської області, а 1 жовтня у приміщенні Одеської обласної організації НСХУ розпочала роботу обласна виставка акварелі.

Вибір Одеси для цієї виставки не випадковий. Вже на початку XIX ст. до міста приїздили російські та іноземні художники, вихованці різних шкіл, популяризуючи акварельний живопис. Згодом вони гуртувалися навколо Одеського товариства красних мистецтв (ОТКМ). Деякі входили до Товариства російських акварелістів (до 1887 р. – Гурток російських акварелістів), яке мало свій осідок у Петербурзі. Засновником товариства був обрусівший француз Еміль Вільє де Ліль-Адан (1843–1889), який поперемінно жив у Петербурзі та Одесі, і з перервами викладав у Одеській рисувальній школі (ОРШ) ОТКМ та рисувальній школі Товариства заохочення мистецтв у Петербурзі. Його панорамні пейзажі світлоносні, виконані в академічній манері і романтичні по духу. В ОРШ

Еміль Вільє був запрошений викладати в клас акварельного живопису в жовтні 1886 р. Для учнів класу мистецтвознавець А. А. Матвєєв читав лекції з історії акварельного живопису. Ці матеріали він згодом опублікував у збірнику «Из мира искусств и науки». «Королем акварелі» в Одесі заслужено називали видатного одеського живописця, одного із фундаторів Товариства південноросійських художників (ТПРХ) [3], викладача ОРШ Геннадія Ладиженського (1853–1916). Камерні пейзажі причорноморського степу і прибережних краєвидів цього майстра витончені в кольорі і високотехнічні у виконанні.

У лавах ТПРХ групувалося багато майстрів, які віддали данину техніці акварелі. У ранній період творчості захоплювався акварельним живописом Володимир Заузе (1859–1939), пізніше уславлений майстер офорта. Цінний доробок залишив інший член ТПРХ, художник-архітектор Валентин Фельдман (1864–1928) – автор соковитих натюрмортів і сонячних пейзажів з яскраво вираженою південною школою живопису. Фельдман був членом багатьох товариств, у т. ч. вищезгаданого Товариства російських акварелістів. Серед інших видатних одеських митців, які розвивали техніку акварельного живопису, Амвросій Ждаха-Смаглій (1855–1927). Він створив прекрасні зразки поштових листівок на тему українських народних пісень, оригінальні ілюстрації до Біблії і «Кобзаря». Західноєвропейську школу в цьому виді мистецтва культивував вихованець Краківської художньої академії Михайло Жук (1883–1964), який у ранній період творчості став одним із фундаторів українського модерну.

В Одесі акварельний живопис утвердився як повноцінний (а не лише прикладний) різновид мистецтва. Члени ТПРХ доклали значних зусиль до розробки теорії акварельного живопису. Серед них Мстислав Фармаковський (1873–1946) і згадуваний В. А. Фельдман – автори посібників, відповідно, «Акварель, ее техника, реставрация и консервация» (Ленінград, 1950) та «Искусство акварельной живописи» (Київ, 1967). Фельдман проілюстрував свою книгу власними творами.

У пізніший період серед видатних одеських акварелістів слід згадати художника-архітектора Івана Сильвестровича-Давойна (1902–1963), який залишив сотні ведут, що передають неповторний архітектурний вигляд старої Одеси. Вони органічні, тверді в рисунку, продумані в плані композиції, з тонко модульованою формою. Про цього майстра нині майже нічого не відомо, і одна з причин цього полягає в його трагічній долі: після закінчення окупації Одеси у 1944 р. Сильвестрович-Давойна був

репресований НКВС, а після повернення до рідного міста доля відвела йому лише десять років плідного життя.

Захоплювалися акварельною технікою й одеські модерністи, представники «Товариства незалежних» – Сигізмунд Олесевич (1891–1972) і Теофіл Фраєрман (1883–1957). Акварельний живопис в силу своєї технічної специфіки, примхливості, імпровізаційності дає автору великі можливості для вираження своєї індивідуальності. У 1970–1980 рр. значний внесок у розвиток акварельного малярства зробили такі митці, як Генріх Топуз (1916–1999), Олексій Попов (1916–1988), Василь Наконечний (1925–2016), Георгій Крижевський (1918–1992), представники художньої династії Вербицьких – Георгій (1920–2011) і Сергій (1956–2013), Юрій Злочевський (1922–1988). На цей період випадає становлення видатного одеського аквареліста, вихованця Михайла Жука, Василя Понікарова (1929–2014) – автора великоформатних, декоративних у своїй основі, темпераментних і феєричних натюрмортів та пейзажів.

Якщо у XIX ст. школа одеських аквареліствів зазнала сильного впливу Петербурга, то у радянський час, на неї помітно впливали мистецькі виші Москви, Києва і Львова. Сьогодні серед аквареліствів Одеси багато визнаних митців: Андрій Герасим'юк, Дмитро Жижин, Сергій Заєць, Анатолій і Галина Кравченки, Тетяна Міхова, Григорій Палатніков та інші. Українські художники, і одеські зокрема, беруть також активну участь в міжнародних пленерах. У 2016 р. вони стали учасниками престижного акварельного пленеру, організованого славнозвісною фірмою Fabriano. Деякі, виконані під час цієї творчої експедиції роботи в таких містах, як Рим, Урбіно, Флоренція, увійшли до згаданої експозиції. Зацікавлення у цьому проекті, яке виявили аквареліcти з різних міст України вселяє надію, що Одеса перетвориться на один із центрів, який помітно стимулюватиме розвиток акварельного живопису [1, с. 6–7; 2].

Ігор Волощук – співголова виставкому, заступник голови НСХУ з виставкової діяльності, директор Дирекції виставок НСХУ, заслужений діяч мистецтв України – зазначив, що: *«Проведення масштабної всеукраїнської виставки акварелі в Одесі, без сумніву, стане знаковою подією в мистецькому житі України. Вже попередній перегляд численних запропонованих авторами творів переконує в необхідності здійснення цього проекту. За останні роки на всеукраїнських виставках акварель була складовою експозиційних розділів графіки. Ініціатива графічної секції Одеської обласної організації НСХУ акцентованого показу саме акварельних творів у цьому сенсі надзвичайно важлива і актуальна. Не*

випадково місцем проведення міжнародного та всеукраїнського заходу стала Одеса. Потужний художній потенціал одеситів, вміння організовувати і здійснювати найскладніші художні проекти переконують в тому, що ця виставка стане однією з найпомітніших подій 2016 року. Пропозиція щодо подальших всеукраїнських акварельних вернісажів у форматі бієнале, на нашу думку, є доречною і перспективною. Ця виставка стане відтворенням реальної картини творчої практики більшості українських художників-акварелістів. Складовими цього є широке географічне представництво авторів і, як наслідок, – демонстрація різноманітних стилістичних манер, цікавого поєднання графічних прийомів, так чи інакше пов'язаних з технікою акварелі» [1, с. 4].

Анатолій Горбенко (народний художник України, голова Одеської обласної організації НСХУ, професор Архітектурно-художнього інституту Одеської державної академії будівництва та архітектури): *«Одеса – акварельна і надзвичайно творчо активна. Наше місто вперше приймає місію міжнародної, всеукраїнської виставки акварелі. Подібне ставлення Національної спілки художників України, така довіра – це честь для нашого колективу, для Одеси. Спільно із секцією графіки здійснена велика робота, щоб вибороти право на проведення виставки такого ґатунку. Взяти участь у виставці з радістю відгукнулися не тільки графіки-акварелісти, але й живописці, скульптори, колеги, що працюють в інших видах мистецтва. Нині не лише вся Україна в гостях у Одеського музею західного і східного мистецтва та Одеського художнього музею, а й представники інших держав – Німеччини, Китаю, Молдови. Одеса не тільки морська «держава», але й акварельна. Одеса – це місто, яке просякнуте сонячним промінням, славне яскравими пам'ятками архітектури. Воно бентежить митців, які вперше побували у нашому чудовому місті. Графічна одеська секція – найчисленніша після живописної, і готується до цієї події дуже відповідально. Сам факт, що ми робимо альбом цієї виставки, є виявом великої довіри до нашого колективу. Переконаний, що на вернісажі в музеї ми станемо свідками чудової акварельної феєрії, сповненої музичної гармонії, яка викличе в наших душах захоплення. Що таке акварель, знає кожен митець, бо на ділі пізнав труднощі цієї техніки. Чиста акварель, без білил, підвладна артистично-віртуозним майстрам, сміливим і рішучим «снайперам», які мають впевненість руки. Акварель – це прозорість, легкість і непередбачуваність, акварель – це витончена скрипка, естетично*

переконлива, що полонить свіжістю. Вона бентежна й романтична. Сподіваюся, що ця виставка зачарує прихильників мистецтва, додасть піднесеності серед художників. Бо акварель – це нереалізований потенціал, це казкове диво, невичерпне джерело для творчості й мистецьке одкровення, це чарівність і магія» [1, с. 5].

Отже, дослідження історичного підґрунтя організації та проведення міжнародно-культурного проекту Першої всеукраїнської виставки акварелі 2016 р. під метафоричною назвою «Море акварелі» у залах Музею західного і східного мистецтва, Одеського художнього музею (галерея «Жовті велетні»), Міській муніципальній художній галереї і Виставковому залі союзу художників України засвідчило, що сучасний акварельний живопис становить невід'ємну частину культурно-історичного життя України. Акварель об'єднує митців інших країн світу в мистецьких проектах, що є поштовхом для нововведень та відкриттів і представляє інтерес для подальшого наукового дослідження в площині впливу традицій на новаторство сучасних митців в Україні.

Використані джерела

1. Перша Всеукраїнська та міжнародна виставка бієнале [Електронний ресурс] : каталог. – Одеса, 2016. – URL: http://ofam.od.ua/pdf/catalog/watercolor.pdf.

2. Одесский художественный музей [Електронний ресурс]. – URL: http://ofam.od.ua/php/arhiv2.php?dates=2016-11-24.

3. Устав товарищества Южно-русских художников [Електронний ресурс]. Одесса : Типография Л. Кирхнера, 1894. 17 с. – URL: http://dlib.rsl.ru/viewer/01003553280#?page=18.

УДК 77.04:025.17]:[061.2+027.53ЛННБУ](477-25)

ТЕМАТИКО-ТОПОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КОЛЕКЦІЇ ФОТОДОКУМЕНТІВ НАРОДНОГО ДОМУ У ЛЬВОВІ
(НА МАТЕРІАЛАХ ЛННБУ ім. В. СТЕФАНИКА)

Красник Уляна Орестівна,
молодший науковий співробітник
Львівської національної наукової
бібліотеки України імені В. Стефаника
Україна, Львів

Анотація. *Досліджено колекцію фотодокументів Народного дому у Львові. Проаналізовано тематичні складові, введено в науковий обіг невідомі фотодокументи.*

Ключові слова: *колекція фотодокументів, історичне джерело, Народний Дім, москвофіли.*

Аннотация. *Исследована коллекция фотодокументов Народного дома во Львове. Проанализированы ее тематические составляющие, введены в научный оборот неизвестные фотодокументы.*

Ключевые слова: *коллекция фотодокументов, исторический источник, Народный Дом, москвофилы.*

Annotation. *In the article the object of studies is the photo collection of the Narodnyi Dim in Lviv. The analysis of thematic elements of the collection is provided, uncown photo documents are introduced into scientific circulation.*

Key words: *photo document collection, historical sourse, Narodnyi Dim, Russophiles.*

Фотографію, як візуальне джерело інформації для вивчення історії, почали досліджувати лише у другій половині XX ст. Одними з перших цією тематикою зацікавилися джерелознавці М. Тихомиров [18], С. Шмідт [20], Л. Пушкарьов [16], Г. Швецова-Водка [19], І. Ковальченко [11]. Колекція фотодокументів Народного Дому у Львові, яка безсумнівно є цінним історіографічним джерелом для дослідження суспільно-політичного життя Галичини останньої чверті XIX – першої третини XX ст., знаходиться у фондах Інституту досліджень бібліотечних мистецьких колекцій Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника.

Народний Дім у Львові – одна з найстаріших культурно-освітніх установ українців у Галичині, що діяла упродовж 1849–1939 рр. поряд з

Галицько-Руською Матицею та Ставропігійським Інститутом [1]. Народний Дім було засновано за ініціативи отця Л. Трещаківського, члена Головної Руської Ради. Це стало достойною відповіддю на культурне домінування поляків у регіоні та засвідчило бажання галицьких русинів в інституційний спосіб задекларувати свою національну специфіку [5]. Проте з часом на діяльність Народного Дому вплинули проросійськи налаштовані ідеологи і установа стала яскравим виразником і оплотом «общерусскої ідеї» [14].

Народний Дім відіграв помітну роль у розвитку освіти, музейництва [15], його члени Я. Головацький, А. Петрушевич, Ф. Свистун доклали чимало зусиль для пошуку й публікацій історичних джерел, фольклорних та лінгвістичних пам'яток Галичини. У складі Народного Дому діяли бібліотека й музей, дослідниками яких були О. Барвінський [2], В. Дідошак [6], П.-Р. Магочі [23], І. Орлевич [15], Дж.-П. Химка [24], однак, колекція фотодокументів залишилася поза увагою дослідників. Фонди бібліотеки і музею формувалися шляхом дарування і пожертв. *«Відозви до жертволюбности нашої суспільності не остали без наслідків. З усіх сторін Австро-Угорщини та зпоза її границь почали напливати для бібліотеки й музея дари від усіх верств нашого народа»,* – писав В. Дідошак [6, с. 1]. На своїх сторінках «Вісник Народного Дому», офіційний орган інституції, регулярно публікував список жертводавців та перелік дарованих речей, адже дари становили 9/10 усієї колекції. Особливо цінні колекції були передані Народному Дому А. Петрушевичем та К. Коцовським, тут були книги, рукописи, документи, мапи, твори мистецтва та археологічні артефакти [21]. *«Жертвованє (Петрушевичем) на народні цїли великанської біблїтеки, що обіймала девятнайцять тисяч чисел, а около двайцять пять тисячів томів, величезної збірки географічних атлясів, карт, рисунків, ритовин, фотографій»,* – писав Б. Барвінський [3, с. 9]. Адвокат зі Стрия Кипріян Коцовський подарував цінне зібрання книг, альбомів, фотографій та 172 монети [4, с. 4]. Як свідчать публікації під постійною рубрикою у «Віснику Народного Дому»: «Жертвы в библїтеку и музей»: *«Яковъ Головацькій изъ Вильны, 9 брошурокъ и 7 фотографий, снятыхъ съ портретов» [7], «Василій Ковальській, ц. к. надворный Советникъ въ Вене 400 нумеров книжок, 4 фотографии и один олийный образ [8], о. Анатолій Кралицкій, игуменъ Мукачевского монастиря Ч.С.В.В., фотографію того же монастыря»* [9].

Названі колекції мали статус окремих музеїв Народного Дому [10]. Станом на 1905 р. Львів мав три українські публічні музеї: Народного

Дому і Петрушевича, Ставропігійського Інституту, Наукового Товариства імені Шевченка [17, с. 24]. Після 1939 р. Народний Дім було ліквідовано органами радянської влади, а фонди його бібліотеки і музею, що налічували понад 150 тис. одиниць зберігання, у січні 1940 р. були передані до львівського філіалу новоствореної бібліотеки Академії наук УРСР [22, с. 15]. Мистецька колекція Народного Дому, яка нині зберігається у фонді Інституту досліджень бібліотечних мистецьких колекцій Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника, налічує понад 12 тис. одиниць зберігання графіки, репродукцій та фотодокументів [12]. Виокремивши зібрання фотодокументів, ми можемо стверджувати, що вона налічує 1 152 одиниць і є однією з найдавніших і найцінніших у колекції фонду фотографічних матеріалів [14, с. 87].

Колекцію фотодокументів Народного Дому можна умовно розділити на такі тематичні групи: фотопортрети діячів науки і культури, духовенства; групові портрети політичних та громадських діячів; фотодокументи, що відображають культурне і політичне життя Галичини міжвоєнного періоду; фоторепродукції творів образотворчого мистецтва; зображення міст, архітектурних ансамблів, окремих будівель і споруд; художня фотографія.

Фотопортрети активістів москвофільського руху в Галичині представлені найширше, тут – Митрополит Галицький та Архієпископ Львівський Григорій Яхимович, співзасновник і очільник Головної Руської Ради та громадський діяч Дмитро Марков, громадський діяч, письменник і видавець Іван Наумович, єпископ Холмський Михайло Куземський, який був ініціатором скликання Першого з’їзду української інтелігенції у Львові у жовтні 1848 р. Серед визначних діячів були також редактор львівської газети «Слово», дослідник історії Холмщини Венедикт Площанський, редактор львівської газети «Зоря Галицька» Богдан (Феодосій) Дідицький.

Григорій Яхимович (1792–1863) – єпископ Української греко-католицької церкви, Митрополит Галицький та Архієпископ Львівський. З 1848 р. активно брав участь у громадсько-політичному русі, очолив першу громадсько-політичну організацію галицьких русинів – Головну Руську Раду. Яхимович активно відстоював використання кирилиці і сприяв перемозі в «азбучній війні» проти заміни кириличної абетки латиницею, а також був одним із провідних діячів українського національного відродження XIX ст.

Дмитро Марков (1864–1938) – відомий галицький громадський діяч і публіцист. Він неодноразово обирався послом до крайового Галицького сейму, Рейхсрату Австро-Угорщини, був учасником Паризької мирної конференції, де разом з Дмитром Вергуном очолював делегацію галицьких русинів. Його перу належать багато праць, серед яких «Русская и украинская идея в Австрии» (1911), «Записки о Прикарпатской Руси на мирной конференции» (1919), «Кто нас спасал в 1915» (1934).

Іван Наумович (1826–1891) – церковний і громадський діяч, політик, письменник, видавець. У 1874 р. ініціював створення Товариства імені Михайла Качковського. Іван Наумович був засновником газети для народу «Наука» і редактором часопису «Русская Рада». Емігрував до Російської імперії, де помер за загадкових обставин на Північному Кавказі.

Венедикт Площанський (1834–1902) – громадський діяч та історик. Уподовж 1861–1886 рр. опублікував краєзнавчі нариси про майже 100 місцевостей Галицької Русі. У 1874 р. обраний член-кореспондентом Московського археологічного товариства. У 1887 р. емігрував до Російської імперії, прийняв російське підданство і поступив на службу до Віленської археографічної комісії зі збору давніх актів.

Богдан (Феодосій) Дідицький (1827–1909) – український письменник, редактор і журналіст. Упродовж 1861–1871 рр. редагував газету «Слово», спочатку народною мовою, згодом – язичієм. Саме стараннями Богдана Дідицького у 1862 р. львівська літографія А. Косткевича випустила друком перший у Галичині портрет Тараса Шевченка. У 1866 р. видав у Львові підручник отця Михайла Оброци «Руська читанка для нижчої гімназії». Цим підручником було започатковано вивчення творів Тараса Шевченка в українських школах.

Портрети Тараса Шевченка, Євгена Желехівського, Лонгина Озаркевича, Іларіона Свєнціцького, Михайла Драгоманова, Юрія Федьковича представляють наступний розділ фотографій колекції Народного Дому. Портрети зібрані в окремі альбоми невеликого формату і представляють велику історичну і художню цінність. Духовенство представлене фотопортретами професора Духовної семінарії в Сибіру І. Пальмова, каноніка і диякона в Кутах Федора Лисевича, священиків Євгенія Чайковського Василія Долинського, Генриха Полянського, Митрополита Галицького та Архієпископа Львівського, предстоятеля Української Греко-Католицької Церкви Сильвестра Сембратовича.

Сильвестр Сембратович – церковний і громадський діяч, який зробив для української церкви і простого люду дуже багато. Він збудував нову

духовну семінарію у Львові, заснував Товариство Св. Павла, що провадило місії і видавало релігійні книги і Товариство святого апостола Петра, що допомагало бідним парафіям. У співпраці з отцем Юліаном Пелешем заснував богословський журнал «Рускій Сіонъ», український греко-католицький часопис. Тут простою народною мовою публікувалися проповіді, статті з богослов'я. У 1870 р. разом з отцем О. Лепким переклав для народу «Изборникъ благопотребныхъ церковныхъ чиновъ и службъ», а у 1879 р. видав перший молитовник народною мовою. Сильвестр Сембратович був також ініціатором провінціального синоду у Львові 1891 р. За великі заслуги у 1895 р. Папа Лев ХІІ іменував Сембратовича кардиналом з титулом Санто аль Монте Челіо (Санто Стефано Ротондо).

Очільниками Народного Дому було багато відомих людей, серед них – Михайло Качковський, український громадський діяч, письменник, публіцист і меценат. Юрист за фахом, він обіймав посаду радника вищого крайового суду у Львові; водночас був відомим меценатом, який підтримував національний рух галицьких русинів. Коштом М. Качковського у 1861 р. засновано перший громадсько-політичний і літературний часопис «Слово»: він не тільки вніс заставу (3000 гульденів), а й щомісяця платив зарплатню редактору та співробітникам редакції. М. Качковський створив фундацію розміром 80 тис. гульденів на підтримку української літератури в Галичині, був також співзасновником Народного Дому у Львові. Колекція Народного Дому містить серію портретів М. Качковського, фотографії його похорону та могили у Кронштадті.

Цінними світлинами у колекції Народного Дому є також групові фотопортрети членів Собору українських учених і Головної Руської Ради 1848 р., послів до Галицького сейму 1861 та 1866 рр. Імена послів до Сейму 1861 р. зафіксовано на звороті фотографії: *«в І ряді сидячі від лівої руки читаючого: Антін Петрушевич, Яків Кульчицький, Амврозій Дриновський, Михайло Куземський, Спиридон Литвинович, Юліан Лавровський, Михайло Качковський, Михайло Малиновський, Антін Юзичинський. В ІІ ряді один коло другого: Яків Шведзіцкий, Юліан Негребецький, Григор Чинилевич, Адам Стоцький, Іван Гушалевич, Йосип Лозинський, Антін Павенцький, Антін Добрянський, Теофіл Павликов, Теодор Болоус. В ІІІ ряді: Степан Качала, Іван Наумович, Михайло Курилович, Осип Кравців, Єроним Дзерович, Микола Ковбасюк, Микола Устиянович, в IV ряді незначні. Занотував Лев Мацько»*.

Справжньою знахідкою є портрет Антонія Павенцького, громадського і політичного діяча, посла Галицького сейму 1861 та 1866 рр., який був також редактором першого українського часопису «Зоря Галицька» і членом організаційного комітету Собору руських учених. Велику історичну цінність становить збірка фотографій часів Першої світової війни. Портрети медсестер, лікарів, поранених солдатів і офіцерів, лікарняні палати, намети, військові шпиталі ілюструють жорстоку боротьбу, яка відбувалася на наших землях у першій половині XX ст. Сюди увійшли також зображення концтабору Талергоф, куди австро-угорська влада масово засилала українців Галичини і Буковини. Ці світлини демонструють складну політичну ситуацію в Західній Україні, дають можливість всесторонньо дослідити і зрозуміти підґрунтя русофільського руху та його мету.

У колекції Народного Дому є невелика збірка зображень окремих експонатів і залів експозицій Історичного музею, Національного музею імені короля Яна III, Археологічно-бібліографічної виставки Ставропігійського інституту, Національної галереї міста Львова, Міського музею художнього промислу, а також Ватиканського музею та Лувра. Серед експонатів – церемоніальні ключі Львова XVIII ст., альбом Миколи Коперника, живопис, скульптура, твори декоративно-ужиткового мистецтва.

У колекції Народного Дому зібрано також 56 світлин із взірцями художніх та ужиткових виробів з кованого металу. Це – решітки, вставки на вікна та двері, перила, ворота, елементи декору інтер'єрів житлових і громадських будівель. Автор фотографій – австрійський фотограф Йозеф Льові (1834–1902). Льові – відомий фабрикант, художник і фотограф, який у 1873 р. заснував Віденську асоціацію фотографів. Творчою спадщиною австрійського фотографа є світлини із зображеннями архітектурних шедеврів Відня. Архітектурі присвячений наступний розділ колекції світлин Народного Дому. Тут зосереджені панорами міст, зображення окремих споруд і цілих архітектурних ансамблів Києва, Бучача, Львова, Кам'янця-Подільського, Жовкви, Кракова, Варшави, Лондона, Рима, Венеції, Флоренції та інших європейських міст.

Серед колекції фотографій Народного Дому є 30 авторських робіт відомого фотохудожника Юзефа Кордиша – це краєвиди, архітектурні ансамблі, історичні пам'ятки та пам'ятники Києва. Його камера закарбувала Києво-Печерську Лавру, Андріївську церкву, Залізничний вокзал, Аскольдову могилу, Михайлівський монастир, Золоті Ворота,

пам'ятник Володимиру Великому. Знаменитий київський Хрещатик, відзнятий з різних ракурсів, без сумніву зацікавить як істориків архітектури, так і широке коло дослідників історії міста Києва. Особливо цінною є світлина з Андріївською та Десятинною церквами. Десятинна церква була зведена в Києві наприкінці X ст. і вважається першою кам'яною церквою Київської Русі, тут містилася княжа усипальниця, де поховано князя Володимира Святославича, його дружину Анну, прах княгині Ольги. Знищена радянською владою у 1928 р., Десятинна церква залишилася для нащадків лише на фотографіях. Збірка світлин фасадів та інтер'єрів церков, костелів, окремих іконостасів, ікон, скульптур є цінним іконографічним джерельним матеріалом.

Колекція фотодокументів Народного Дому у Львові має велику як мистецьку, так і наукову вартість як іконографічне джерело досліджень з суспільних та гуманітарних наук: мистецтвознавчих та етнографічних досліджень, а також науково-популярних видань і мемуарної літератури.

Використані джерела

1. Андрусяк, М. Нариси історії галицького москвофільства / М. Андрусяк. – Львів, 1935. – 79 с.

2. Барвінський, Б. Бібліотека і музеї «Народного дому» у Львові 1849–1919 рр. / Богдан Барвінський. – Львів, 1920. – 47 с.

3. Барвінський, О. Історичний огляд засновин Народного Дому у Львові / Олександр Барвінський. – Львів, 1908. – 65 с.

4. Библіотека и музеи «Народнаго Дома» с 1 января 1920 г. по 1 іюля 1921 г. : отчет библіотекаря д-ра Б. А. Барвинскаго. – Львов, 1921. – 7 с.

5. Гнатюк, В. Львівський «Народный Дом» / В. Гнатюк // Літ.-наук. вісн. – Львів, 1906. – Т. 34. – С. 546–563.

6. Дідошак, В. Руско-народна институція «Народный Дом во Львове»: єи початок, основанє и теперешный станъ / В. Дідошак. – Львов, 1885. – 45 с.

7. Жертвы IV в Библиотеку и Кабинет // Вестн. Нар. Дома. – 1883. – Чис. 10. – С. 46.

8. Жертвы IV в Библиотеку и Кабинет // Вестн. Нар. Дома. – 1883. – Чис. 10. – С. 98.

9. Жертвы IV в Библиотеку и Кабинет // Вестн. Нар. Дома. – 1883. – Чис.12. – С. 114.

10. Жертвы в библіотеку и музей // Вестн. Нар. Дома. – 1888. – Чис. 71. – С. 624.

11. Источниковедение истории СССР / под ред. И. Д. Ковальченко. – Москва : Высш. шк., 1973. – 560 с.

12. Костюк С. До історії відділу мистецтва ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України / Степан Костюк // Зап. Львів. наук. б-ки ім. В. Стефаника [зб. наук. пр.]. – Львів, 2005. – Вип. 13. – С. 238–246.

13. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника АН УРСР : іст. нарис / М. В. Лізанець [та ін.]. – Київ : Наук. думка, 1989. – 203 с.

УДК 002:027.1Ротач]:[027.53(477.53-25)ПОУНБ]

КНИЖКОВА КОЛЕКЦІЯ ПИСЬМЕННИКА ТА ЛІТЕРАТУРОЗНАВЦЯ П. П. РОТАЧА У ФОНДІ ВІДДІЛУ КРАЄЗНАВСТВА ПОЛТАВСЬКОЇ ОУНБ ім. І. П. КОТЛЯРЕВСЬКОГО

Федорова Марина Анатоліївна,
завідувач відділу краєзнавства
Полтавської обласної універсальної наукової
бібліотеки імені І. П. Котляревського,
Україна, Полтава

Анотація. *Йдеться про книжкову колекцію Петра Ротача, передану ним до фонду відділу краєзнавства Полтавської ОУНБ ім. І. П. Котляревського.*

Ключові слова: *ПОУНБ ім. І. П. Котляревського, Петро Ротач, бібліофіл, книжкова колекція, екслібриси, дарчі написи, автографи.*

Аннотация. *О коллекции книг Петра Ротача, переданной им в фонд отдела краеведения Полтавской ОУНБ им. И. П. Котляревского.*

Ключевые слова: *ПОУНБ им. И. П. Котляревского, Петр Ротач, библиофил, коллекция книг, эклибрисы, дарственные надписи, автографы.*

Annotation. *The article presents detailed information about the book collection of Peter Rotach, transferred to the fund of local linguistics department of the PRUSL named I. P. Kotlyarevsky.*

Key words: *PRUSL named I. P. Kotlyarevsky,Peter Rothach, bibliophile, book collection, exlibrises, gift inscriptions, autographs.*

Петрові Петровичу Ротачу –
спасибі Вам за Ваше подвижницьке життя!
15.02.91 р. Кременчук
Дарчий напис поета Олега Головка

Петро Петрович Ротач (1925–2007 рр.) – відомий громадськості передовсім як письменник та літературознавець. Проте діапазон його зацікавлень настільки широкий, що він уважається за свого у колах істориків, краєзнавців, музеєзнавців, архівістів тощо. Словом – справжній інтелектуал та енциклопедист. Тож переконувати когось у знаковості цієї постаті на духовній ниві України немає потреби: сьогодні це ім'я знає уся материкова Україна та діаспора. Чи не вперше у радянських наукових часописах він повернув із небуття гроно імен полтавських істориків І. Ф. Павловського, Л. В. Падалки, П. І. Бодянського, В. О. Щепотьєва та багатьох інших. Упродовж 1965–1971 рр. ще молодий літературознавець опублікував у журналі «Архіви України» матеріали до біобібліографічного словника «Літературна Полтавщина», де увів до наукового обігу біографії 577 письменників та літераторів, зокрема репресованих. Головним об'єктом його численних літературознавчих розвідок став Тарас Шевченко. Тож завдяки П. Ротачу сьогодні маємо унікальну двотомну працю «Полтавська Шевченкіана», у якій – сотні повернутих із небуття імен [5, с. 11].

На одній із зустрічей у Полтавському педагогічному інституті (тепер Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, ПНПУ) Петро Петрович розповідав, що працюючи над рукописом статті «Бібліотеку мою заповідаю…» [про книгозбірню М. І. Гнідича], розмірковував, кому б передати свою унікальну колекцію. Природно, що приватна бібліотека становить величезну культурну цінність, а також відіграє значну роль у вивченні особи її власника, часу, середовища, в якому він проживав та є віддзеркаленням його інтересів. П. Ротач вирішив подарувати своє зібрання декільком установам: Державному архіву Полтавської області (це один із найцінніших особових фондів (ф. 9092), який нараховує 1469 справ за 1838–2007 рр.) [6]; ПНПУ ім. В. Г. Короленка (790 прим. книг та періодичних видань) [4] та відділу краєзнавства Полтавської обласної універсальної бібліотеки ім. І. П. Котляревського (ПОУНБ) (668 прим.). Сьогодні, окрім зібрання П. Ротача, у відділі краєзнавства ПОУНБ сформовано ще чотири колекції,

як от: краєзнавця В. Ф. Волоскова, історика та краєзнавця В. Н. Жук, актора І. М. Галіна та поета А. Є. Пашка.

Свою колекцію книжок П. Ротач особисто протягом кількох років передавав до фонду відділу краєзнавства ПОУНБ. Так, у 1993 р. до фонду відділу надійшло 40 прим. видань; у червні 1994 р. – 110 прим., у серпні – 25 прим.; у квітні 1995 р. – 59 прим., у серпні та вересні по 50 прим.; у 1996 р. – 60 прим. До книжок додавався друкований список, у якому крім бібліографічного опису, зазначалася наявність дарчих написів, екслібрисів або приміток. Остаточно колекцію сформовано у 2003 р. Вона складається з 668 книг з різних галузей знання – філософія, історія, культура, релігія, освіта, мистецтво, літературознавство, бібліотекознавство та художня література. До колекції увійшли також авторські примірники газет (43 прим.) та журналів (51 прим.). Більшість видань колекції – з автографом *«П. Р.»*

Серед найстаріших книжок – двотомник «Бічер-Стоу Г. Хижина дяди Тома. Санкт-Петербург, 1899» видавництва Суворіна. На титульному аркуші – печатка *«Константин Николаевичъ ЧАПЛИНЪ»*. На форзаці виведено літери – *«Ч. Г. К. 25.X.46»*. Двотомник потрапив до бібліотеки П. Ротача у 1947 р., про що свідчить напис олівцем на форзаці наприкінці книжки: *«Після мого від'їзду з села книжечку оберігав мій батько Петро Федотович Ротач. Потім вона опинилась у Полтаві. Але хочеться її повернути в рідні місця. Я придбав її в 1947 р. в Сильченковому [село Талалаївського р-ну Чернігівської обл.] в Кисника... 27.III.90»*. У кінці першого тому над змістом – напис: *«Сумская область Талалаївський район Село Слобидка»* і підпис. На наступній сторінці П. Ротач написав: *«Це розпис Володі Безпальчого. Давно нема в живих мого друга. Все, все пам'ятається, мовби воно було вчора... і все таке дороге! 15.X.86»*.

Цікавою є історія книжки «Грибоєдов О. Горе от ума. Санкт-Петербург, 1874» з передмовою І. Гарусова. Декілька перших і останніх сторінок не збереглися. На форзаці впоперек напис: «*1960. 6 школа. З макулатури*». На наступній сторінці володар колекції зазначив: «*Ця книга слугувала мені в роботі в заочній школі та інституті*». На авантитулі – витяги (написані від руки П. Ротачем) зі статті П. Краснова «Предназначенная пережить», опублікованої у № 2 журналу «В мире книг» за 1975 р.: «*Большой вред комедии нанесло издание под редакцией Гарусова... Сто двадцать девять стихов, включенных в это издание, не были грибоедовскими, и все же на протяжении последних сорока лет*

приписывались автору «Горя от ума». Извращали смысл комедии и комментарии Гарусова...».

Серед найстаріших книжок зберігаються декілька, придбаних П. Ротачем з бібліотеки Корженевського – оповідання О. Купріна «Ночная смена» (Ростов-на-Дону, 1904), збірка оповідань «Только час» (Ростов-на-Дону, 1903) та «Песни Труда» (Ростов-на-Дону, 1903). До них прикріплені клаптики цупкого паперу з написом: «*Кобеляки. Придбав 7.ІХ.1974. П. Р. Із бібліотеки Корженевського – Кобеляки*».

Є в бібліотеці П. Ротача книжка з оповіданнями Пилипа Капельгородського. Цікавим для дослідників буде напис В. Зіньковського на форзаці: «*Имя Филиппа Осиповича для меня – особая, глубокая память. Он, по-настоящему, был моим первым школьным учителем и примером молодого, воодушевленного общественного деятеля. А потом – его жизнь, написанное им, которое он мне высылал, встречи и откровенные разговоры – оставили, доверили мне много о его деятельной, чуткой, а поэтому и сложной, много пережившей натуре. 21. ІІ–1967 г. Майкоп. 25 л. со дня смерти Ф. О.*».

Дарчі написи на книжках визначають коло спілкування П. Ротача. Багато видань з колекції містять автографи літературознавців, мовознавців, мистецтвознавців, журналістів, письменників та поетів. Подібність доль поєднала на цілих 30 років «цих двох мужніх і красивих людей» – Феодосія Рогового і Петра Ротача [1]. Особливо гаряче П. Ротач сприйняв вихід роману Ф. Рогового «Свято останнього млива» (написаний 1972 р., виданий 1982 р., Шевченківська премія 1992 р.). У листі П. Ротача до Феодосія Рогового від 31 жовтня 1982 р. читаємо: *«Доброго здоров'я, Феодосію Кириловичу! Не можу не написати тобі кілька слів після того, як прочитав «Свято останнього млива». Скажу коротко: молодець ти!... Стиль твого письма – ліричний – сильніший, ніж у Гончара. Це я тобі кажу, як відчуваю... Ну а мова – це окрема стаття. Я напідкреслював у книзі чимало слів, які чую вперше, чимало новотворів, до яких не висловиш претензій: зрозумілі, свіжі, красиві. Мова ллється плавно, як лилася колись вода Сули. Ти й філософ, я підкреслив не один «крилатий вислів»... П. С. І все-таки я хочу, щоб книжка твоя була в мене з автографом...*» [7]. Феодосій Кирилович прохання виконав. Він подарував свою книжку П. Ротачу, але у перекладі російською – «Праздник последнего помола» – з дарчим написом: «*Нам би в житті більше ласки. Та довір'я. І Тобі також, Петре Петровичу. Автор*». На звороті титульної сторінки П. Ротач, ніби

на підтвердження своїх слів у листі, написав: «*Одне з достоїнств роману – мова. В перекладі втрачено первозданну красу і принадність. 11.08.87*».

Дружні стосунки пов'язували нашого земляка з літературознавецем, письменником, журналістом Леонідом Большаковим. На книзі Л. Большакова «Нет ничего дороже» (Харків, 1979) напис: *«Петру Петровичу Ротачу в пополнение его «большаковианы». Жму руку. 22 IV 79*». У колекції П. Ротача зібрано 11 книг Л. Большакова з автографами.

Багато видань колекції містять дарчі написи та автографи видатних полтавських письменників Федора Гаріна, Анатолія Гальченка, Володимира Мирного та багатьох інших. Віршований дарчий напис полтавського письменника Ф. Гаріна зустрічаємо на його книзі поезій «Над Ворсклою» (Київ, 1953): *«Петру Ротачу. Тому, хто пише сам вірші, Дарую книгу від душі. Федір Гарін 10.XI. 1953 р. Полтава»*. Невеличка за форматом книжка цього ж автора «Троянди й метал» (Харків, 1967) має напис, який влучно характеризує тяжку подвижницьку працю П. Ротача: *«Щиро шановному Петру Ротачу, що зробив подвиг на важкій ниві літератури: словник полтавських письменників. І сам – поет, якому свого часу бурхливо плескав Київ. З дружнім – Федір Гарін. 26.V-68 р.»*.

Поет Андрій Страшко на своїй збірочці поезій «Де Ворскла хлюпоче» (Київ, 1957) написав віршоване побажання:

Цю книжечку маленьку
З повагою, Петре, дарую
В надії, що скоро
Про вихід твоєї почую.
30.I.1958 р.

Від письменника Юрія Дмитренка зберігся наступний запис: «*Шановному Петрові Петровичу від автора з побажанням добра і гараздів на тяжкому літературному полі»*. Дарчий напис від поета Олега Головка на збірці «Стежка до рідної хати» (Київ, 1963) по-своєму характеризує П. Ротача: «*Великому Полтавському і Всеукраїнському книголюбові та бібліографові Петрові Петровичу Ротачу від автора. 25.IX.68 р. Кременчук»*. Про дослідження П. Ротачем життя і творчості І. П. Котляревського говорить дарчий напис Дмитра Косарика «*Дорогому Петру Петровичу Ротачу та Аллі Ол. Ротач. Вдумливому дослідникові історії літературної слави нашої Полтавщини та вченому пропагандистові діяльності І. П. Котляревського*».

Письменник Федір Кравченко на своїй книзі «Любовь и гнев» (Москва, 1970), присвяченій Т. Г. Шевченку, написав: «*А. А. и П. П. Ротач – для пополнения полезной в каждом доме «Шевченкианы...» Москва. 8/VI-*70 г.». Через деякий час вийде в світ двотомне регіональне енциклопедичне видання «Полтавська Шевченкіана» П. П. Ротача. Фольклорист та мистецтвознавець Володимир Данилейко у книзі про становлення та діяльність Українського народного хору імені Григорія Верьовки «Повість про народний хор» (Київ, 1970), високо цінуючи думку П. Ротача, написав: «*Погляньте, Петре Петровичу, чи не цвілими, не дай Бог, словами, мовлено про нашу пісню тут? – В. Д.»*.

Народна поетеса Марфа Сидорівна Бондаренко з дитинства складала вірші, пісні, та приказки. Починала авторка свій творчий шлях майже не знаючи грамоти. Книжка з дарчим написом від авторки говорить про щире бажання П. Ротача прийти на допомогу і зробити все від нього залежне: *«Петру Петровичу Ротачу на згадку про зустрічі у мене дома на вулиці Сакко 23, де читали, розбірали мої твори і П. П. допомагав мені як малопісемній жінці у літературній справі. З щирою подякою і побажаннями всього кращого в житті»*. Про допомогу молодим літераторам свідчить і цей напис на збірці поезій «Голоси молодих» (Харків, 1969): *«Вам зобов'язаний я тим, що почав друкуватись. Вам, Петро Петрович, і дарю перший ужинок. 7. XII. 70 р. З пошаною К. Наріжний»*.

У 1942 р. П. Ротача забрали до Німеччини як остарбайтера. Нелегку долю літературознавця розділив політв'язень 1947–1953 рр. Михайло Григорович Іванченко [3, с. 149]: *«Побратимові по невільницькій остарбайтерській поезії дорогому Петрові Петровичу Ротачу на добру згадку щиро Михайло Іванченко. 20 липня 1993 р. с. Гусакове на Звенигордщині»*. На одній із художніх книг зустрічаємо дарчий напис: *«Петру Петровичу с глубоким уважением и на память Ваш ученик Олег Кирдан. 18 июня 1961 г.»*.

Важливим елементом кожного книжкового зібрання є також екслібриси власника колекції та екслібриси на книжках, подарованих власнику. Як справжній бібліофіл П. Ротач помічав деякі книжки своєї бібліотеки екслібрисами. У його колекції знайдено п'ять художньо зроблених екслібрисів і декілька намальованих від руки П. Ротачем. На одному екслібрисі написано «Книгозбірня Петра Ротача», на двох інших – «Книга Петра Ротача». Ймовірно, автором першого екслібрису є полтавський художник Євген Путря, а двох інших (схожих за стилем

виконання) – Володимир Масик [але інформація не точна і вимагає подальшого дослідження]. Всі екслібриси чорно-білі. На екслібрисах, намальованих П. Ротачем, зображено розкриту книжку з написом «Книга П. Ротача», на іншому – сову на книжці Б. Грінченка, слово «Exlibrs» та ініціали «П. Р.».

У колекції краєзнавця є декілька книжок з екслібрисами дарувальників. Привертає увагу невеличка за форматом книжечка Якова Гудемчука «Примор'я». Надрукована у Варшаві у 1980 році. На ній екслібрис Якова Гудемчука та наклеєна записка: *«Шановний Товаришу! Посилаю Вам нашу нову поетичну ластівку...»*. Рукою П. Ротача написано: *«Одержано 16.5.80. Полтава»*. Цікавою для книголюбів буде книга В. Кокосова «На Карийской каторге» (Чита, 1955), яка є бібліографічною рідкістю. На книзі міститься екслібрис редактора Е. Д. Петряєва та дарчий напис: *«П. П. Ротачу Примите, дорогой Петр Петрович, на память от составителя эту многострадальную и давно исчезнувшую книгу о людских несчастьях. 4 сент. 1966. Киров на Вятке»*. Від письменника Василя Осокіна П. Ротач отримав книжку «Жемчужины Подмосковья» (Москва, 1972) з написом: «*Петро Петровичу Ротачу на самую добрую память от автора. 24.XI.72»*. Ця книга цінна ще й тим, що містить екслібрис автора. Є в колекції книг П. Ротача ще одне рідкісне видання – «Твори» С. Черкасенка (Київ–Відень, 1920). На авантитулі – екслібрис М. Петренка. Звісно, всі ці книги мають меморіальну цінність, оскільки пов'язані з іменами конкретних людей.

Географія видань колекції П. Ротача вражає своєю широтою та різноманітністю – від Європи до Америки: Полтава, Кременчук, Київ, Харків, Івано-Франківськ, Чернігів, Одеса, Москва, Санкт-Петербург, Челябінськ, Саратов, Суми, Новосибірськ, Чита, Майкоп, Варшава, Белград, Вільнюс, Мінськ, Єреван, Тбілісі, Нью-Йорк, Рочестер, Мюнхен, Мельбурн, Сідней, Едмонтон, Буенос-Айрес, Штутгарт, Бухарест, Лондон. Привертає увагу книжка В. Г. Короленка «ИСТОРИЈА МОГО САВРЕМЕННИКА» (Белград, 1980), яка містить напис від краєзнавця та дослідника творчості В. Короленка Олександра Храбровицького: *«Петру Петровичу Ротачу от автора биографического очерка В. Г. Короленко (перевод Л. А. Митропана). А. Храбровицкий. 4 января 1981 г. Москва»*.

Ознайомившись з дарчими написами, можна уявити багатогранність та велич постаті літературознавця, енциклопедиста, краєзнавця П. П. Ротача. Безумовно, письменник належить до когорти тих, хто

становить інтелектуальне багатство українського народу, а його колекція є цінною частиною культурної спадщини України.

З метою вшанування пам'яті видатного земляка та задля збільшення кола дослідників унікальної колекції П. Ротача відділ краєзнавства підготував до друку видання «Каталог бібліотеки та особовий фонд Петра Ротача», яке відкриває серію «Бібліотечні колекції», започатковану у 2017 р. Видання розраховане на широке коло користувачів – науковців-дослідників життя та творчості П. П. Ротача, літературознавців, філологів, краєзнавців, книгознавців, бібліотекарів. Матеріали бібліотечної колекції широко використовуються в науковій роботі бібліотеки, при підготовці бібліографічних покажчиків, організації різноманітних виставок, виконанні окремих наукових робіт тощо.

Список бібліографічних посилань

1. Антипович Ю. Петро Ротач: «Я впень був нищений не раз, та скрес з любові до Вкраїни». Полтава, 2013. 255 с. : іл.

2. «Добрий день хай буде Вам...» : листи до Феодосія Рогового. Статті, рецензії, примітки. Полтава, 2016. 420 с.

3. З облоги ночі : зб. невільн. поезії України 30–80 рр. Київ, 1993. 492 с.

4. Орєхова В. В. Визначні книжкові колекції наукової бібліотеки Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка [Електронний ресурс]. URL: http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/5677/1/Orehova.pdf.

5. Пустовіт Т. Він був письменником, літературознавцем, енциклопедистом : (до 90-річчя з дня народж Петра Петровича Ротача) // Край. 2015. Лют. (№ 130). С. 11–13. : фот.

6. Пустовіт Т. П. Особовий фонд літературознавця Петра Петровича Ротача – цінне джерело з історії Полтавщини (за документами Державного архіву Полтавської області) [Електронний ресурс]. URL: http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/4837/1/Pustovit.pdf.

7. Роговий Ю. «Щодо мене ти був людиною чесною» (за листуванням двох поколінь) [Електронний ресурс]. URL: http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/5912/1/Rogoviy.pdf.

УДК 091.5:004.912]:027.7(477-25)КПІ

ВІДНОВЛЕННЯ ІСТОРИЧНИХ КОЛЕКЦІЙ ЗА ДОПОМОГОЮ ПРОВЕНІЄНЦІЙ

Литвиненко Ірина Олександрівна,
завідуюча сектором наукового опрацювання
рідкісних та цінних документів
Науково-технічної бібліотеки імені Г. І. Денисенка
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут
імені Ігоря Сікорського»,
Україна, Київ

***Анотація**. Йдеться про зібрання автографів та дарчих написів видатних науковців кінця XIX – початку XX ст. у фонді рідкісних і цінних документів НТБ НТУ КПІ ім. І. Сікорського. Досліджені провенієнції є важливим джерелом вивчення історії Київської політехніки та її бібліотеки.*

***Ключові слова**: Київський політехнічний інститут, фонд рідкісних і цінних документів, автографи, печатки, дарчі написи.*

***Аннотация**. Представлены сведения о собрании автографов и дарственных надписях выдающихся ученых конца XIX – начала XX ст. в фонде редких и ценных документов НТБ НТУ КПИ им. И. Сикорского. Исследованные провениенции являются источником изучения истории Киевской политехники и ее библиотеки.*

***Ключевые слова**: Киевский политехнический институт, автографы, печати, дарственные надписи.*

***Annotation**. It is a collection of autographs and gift inscriptions in the Fund of rare and valuable documents of the National Technical Library of the «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute» of well-known personalities in the field of science of the late XIX – early XX centuries. Investigated proveniences have become an important source for studying the history of Kyiv Polytechnic and its library.*

***Key words**: Kyiv Polytechnic Insnitute, autographs, gift inscriptions, seals.*

Одночасно із заснуванням Київського політехнічного інституту (КПІ) у 1989 р. було засновано бібліотеку. Під інвентарним № 1 записано книгу першого ректора інституту, видатного вченого в галузі прикладної механіки й опору матеріалів, засновника Харківського, Київського і Санкт-Петербурзького політехнічних інститутів Віктора Львовича Кирпичова. Книги для бібліотеки КПІ придбавалися коштом інституту, безкоштовно

надсилали різні установи, зокрема: Міністерство фінансів, Харківський та Казанський університети, Імператорське Російське технічне товариство, Варшавський університет і Політехнічний інститут та інші. Багато видань дарували викладачі, студенти, автори книг. На деяких з них збереглися автографи, власницькі написи, печатки, тиснення на корінцях.

Наявність провенієнцій часто стає визначальним фактором розпорошених колекцій, завдяки яким можна відновити приватні колекції викладачів КПІ, зібрати всі примірники особистих бібліотек. А також прослідкувати шлях книги до бібліотеки КПІ, з'ясувати, хто і від кого отримував дарунок, сформувати колекцію автографів. Печатки на книгах дають змогу ідентифікувати примірник. Так, на одному титульному листі може бути кілька печаток: штамп бібліотеки КПІ, штамп підрозділу бібліотеки КПІ, печатка власника.

Печатка власника

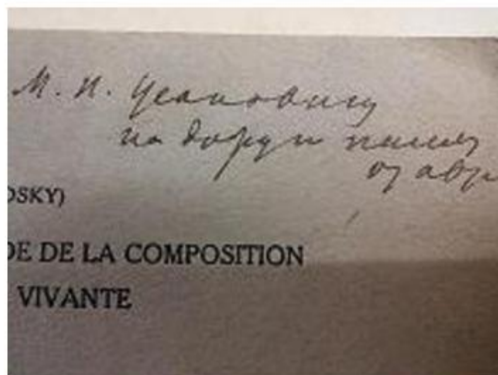
Часто на книгах крім печаток або власницьких написів трапляються записи олівцем, зроблені ймовірно бібліотекарем, наприклад: «Б-ка Рекашева», «Б-ка Коновалова», «Б. Каневца», «Карташов» (автор), «От авторов». Це засвідчує, що бібліотекар фіксував момент передачі книг з особистих колекцій до бібліотеки. Якщо на титульному листі було відсутнє прізвище автора, для полегшення опису та пошуку книги бібліотекар олівцем чи навіть чорнилом самостійно робив напис (приклад: «Карташов»). Найчастіше автографи наявні на титульному листі зверху над прізвищем автора чи назвою, або у верхньому правому куті. Трапляються записи на обкладинці. Чорнила використані чорні, рідше синього кольору. Форма звернення: «Многоуважаемому … на память от автора», а ще буває просто напис, кому дароване і від кого. Іноді проставлялася дата, записи містили назви міст: «Спб», «СанктПетербург», «Харків». Знаходимо багато написів, що засвідчують дарунок бібліотеці КПІ або Київському хімічному гуртку імені М. І. Коновалова.

Пропонуємо ознайомитися з невеликою колекцією автографів на книгах, що зберігаються у фонді рідкісних і цінних документів Науково-

технічної бібліотеки Національного технічного університету «Київський політехнічний інститут» .

«В библиотеку Химического кружка имени М. И. Коновалова от С. Реформатского» – на книзі *«Сборник работ лаборатории органической химии Университета Св. Владимира за период заведывания ею профессором Сергеем Николаевичем Реформатским. 1891–1907 : к дню 25-летия учено-педагогической деятельности профессора Сергея Николаевича Реформатскаго. Киев, 1907»*. Напис розташовано у правому верхньому кутку, написано чорним чорнилом. **Реформатський Сергій Миколайович** (1860–1934 рр.) – хімік-органік, професор Київського університету в 1891–1934 рр**.** Працював у КПІ в 1898–1907 рр., викладав органічну хімію. Знався з М. І. Коноваловим.

«М. И. Усановичу на добрую память от автора» – автограф В. І. Вернадського на його праці французькою «Etüde de la composition chimique de la matiere vivante / *Этюд химического состава живого вещества* : оттиск из «Трудов Биогеохимической лаборатории, вып. 1). **Вернадський Володимир Іванович** (1863–1945 рр.) – природознавець, основоположник геохімії, біогеохімії та радіогеології. Засновник Національної бібліотеки Української держави в Києві, організатор та директор Радієвого інституту, Біохімічної лабораторії (нині Інститут геохімії й аналітичної хімії імені В. І. Вернадського Російської академії наук, Москва). Адресат – **Усанович Михайло Ілліч** (1894–1981 рр.) – фізико-хімік, академік АН КазРСР, закінчив Київський університет у 1917 р., викладав на Вечірніх вищих жіночих курсах, а паралельно (до 1920 р.) працював у біогеохімічній лабораторії, якою завідував В. І. Вернадський. У 1924–1929 рр. був технічним керівником Хіміко-фармацевтичного заводу та співробітником КПІ.

Дарчий напис В. І. Вернадського

«Многоуважаемому Валерьяну Лукичу Лобачевскому от авторов» – напис на титульному листі книги *«Курс химии в объеме программы военных училищ. Москва, 1898»*. **Лавров Микола Іванович** (1836–1901 рр.) – викладач хімії при Імператорській Академії мистецтв і Другому Військовому Костянтинівському училищі, хімії і товарознавства при Санкт-Петербурзькому Комерційному училищі. **Нечаєв Микола Павлович** (1841–1917 рр.) – військовий педагог, керуючий справами Технічного комітету Головного інтендантського управління, генерал від артилерії. Після закінчення академії М. П. Нечаєв викладав у військово-навчальних закладах математику, артилерійське креслення, хімію. Навіть у відставці не припиняв наукову роботу, завідував лабораторією Імператорського Російського Технічного товариства та заснував курси з хімії з практичними роботами. Адресат – **Лобачевський Валерій Лукич** – в 1909 р. генерал-майор, директор третього московського Кадетського училища.

«Многоуважаемому Юрию Александровичу Листову на пам'ять от автора». На першій сторінці **печатка** власника **«Ю. А. Листов. 1917 г. Дар.»** овальної форми з двома лініями, зверху напис Ю. А. Листов, в середині овалу: 1917 р., над нижніми лініями слово «Даръ». **Листов Ю. О.** – з першого лютого 1917 р. виконував обов’язки бібліотекаря у КПІ.

Печатка власника

Армашевський Петро Якович (1851–1919 рр.) – професор Київського університету св. Володимира. Петро Якович отримав освіту в Чернігівській класичній гімназії, а згодом в Київському університеті Св. Володимира (природниче відділення фізико-математичного факультету). Протягом 1873–1882 рр. їздив у наукові відрядження в Чернігівську, Полтавську, Херсонську та Таврійську губернії для

геологічних спостережень. За дисертацію «Геологический очерк Черниговской губернии» був удостоєний ступеня магістра мінералогії та геології. Зарекомендував себе знавцем нашарувань, на яких розташований Київ. П. Я. Армашевський розробив мережу артезіанських колодязів Києва, а також завдяки вдало розробленій ним системи штолень, домігся припинення зсувів на Володимирській гірці та в інших місцях.

«**Многоуважаемому Михаилу Ивановичу Коновалову от автора»** – дарчий напис на титульному листі книги *«Курнаков Н. С. Способы химического исследования гремучего газа каменноугольных копей. Санкт-Петербург, 1903»,* присвячений декану хімічного факультету КПІ, згодом ректору КПІ, **Курнакову Миколі Семеновичу** (1860–1941 рр.) – російському фізико-хіміку, професору, доктору хімічних наук, академіку Петербурзької академії наук, засновнику фізико-хімічного аналізу. При заснуванні Петербурзького політехнічного інституту М. С. Курнаков разом з професорами Д. І. Менделєєвим, М. О. Меншуткіним і П. І. Вальденом брав участь в розробці питань, пов’язаних з відкриттям в ньому лабораторії та викладанням хімії. М. С. Курнаков вміло поєднував теорію і практику, інтереси науки і промисловості. У 1894–1898 рр. Н. С. Курнаков відвідав кримські соляні озера для дослідження лікувальних грязей, Донецький басейн для збору проб газів з кам'яновугільних копалень.

«Многоуважаемому Николаю Людвиговичу Майеру от автора. 9. 6. 1883.» – напис на книзі «*Сельско-хозяйственные машины на Всероссийских промышленно-художественной выставке и конкурс земледельческих машин и орудий в Москве, 1882 г. 1883».* (Издание автора). **Черняєв Валеріан Васильович** (1844–1892 рр.) – російський агроном, інспектор сільського господарства при Міністерстві державного майна і член наукового комітету, дійсний статський радник. Народився у Харкові в сім'ї заслуженого професора Харківського університету Василя Матвійовича Черняєва. Закінчив Харківський університет, навчався у Московській земельній академії. З 1871 р. Міністерство державного майна щорічно направляло його як спеціаліста на виставки і конкурси, а також для огляду сільськогосподарських машинобудівних закладів. В. В. Черняєв був почесним членом у складі різних сільськогосподарських товариств, зокрема Київського товариства сільського господарства. Написав багато праць, зокрема: «Земледельческие орудия и машины. Устройство, выбор и уход за ними» (1875).

«От авторов» – печатка на титульному листі книги: *«Morokhowetz, Leo. Die Chronophotographie im Physiologischen Institute der*

K. Universität in Moska.u Moskau,1900». Мороховець Лев Захарович (1848–1919 рр.) – фізіолог, біохімік, заслужений професор Московського університету, дійсний статський радник. На початку наукової діяльності Л. З. Мороховець досліджував питання травлення і проблеми біохімії; цікавився електрофізіологією, фізіологією органів чуття, голосу та мовлення. Розробив і впровадив (1901 р.) в практику фізіологічних досліджень хронофотографію (різновид фотографії, що дозволяє записувати рух будь-якого об'єкта за допомогою фотозйомки його окремих фаз через рівні інтервали часу).

Багато дарчих написів присвячено **Бородіну Олександру Парфентійовичу (**1848–1898 рр.), інженеру і вченому в галузі залізничного транспорту. У 1877 р. О. П. Бородін був призначений керуючим Києво-Брестської залізниці, згодом – головним інженером та начальником служби рухомого складу, тяги і майстерень Південно-Західної залізниці. У 1881 р. на базі київських майстерень Південно-Західної залізниці О. П. Бородін створив першу в світі стаціонарну лабораторію з випробування паровозів. Йому вдалося впровадити свій проект будівництва нових товарних і пасажирських вагонів, платформ, паровозів. Саме О. П. Бородін вперше запровадив електричне освітлення залізничних майстерень. Дарували книги О. П. Бородіну друзі, колеги, видавці, автори. Його книгозбірня була подарована бібліотеці КПІ.

«Александру Парфентиевичу Бородину от автора» – автограф на книзі: «*Шухтан Л. Ф. Эксплуатация железных дорог. Служба подвижного состава и тяги. Санкт-Петербург, 1888».* Шухтан Леонід Фердинандович (1858–1916?) У 1881 р. закінчив Інститут інженерних шляхів сполучення імені Олександра І. Займав відповідальні посади в правліннях багатьох залізниць Російської імперії, був відповідальним редактором «Известий Собрания инженеров путей сообщения». У 1887–1890 рр. він читав курс експлуатації залізниць в Інституті шляхів сполучення, висувався на пост міністра залізничного відомства. Є автором наукових праць з питань залізничного транспорту. Він брав участь в проектуванні і будівництві Північно-Донецької залізниці, в управлінні Московсько-Києво-Воронежської залізниці. Л. Ф. Шухтан обіймав і громадські посади – попечителя Олександрінського дитячого притулку в Санкт-Петербурзі, голови комісії Допоміжної каси інженерів шляхів сполучення. Дату смерті Леоніда Шухтана встановити не вдалося. Ймовірно, це 1916 р., саме тоді перейменували станцію Червоний Лиман на станцію Шухтаново.

«Глубокоуважаемому Александру Порфентьевичу Бородину от И. Ярковского 25/IV 91.». Ярковський Іван Йосипович (1844–1902 рр.) – інженер-технолог, вчений, дослідник природи, винахідник, автор проекту машини для водозабезпечення заводів і міст, конструкцій печей для спалювання нечистот. Є автором багатьох винаходів, м відкриття (1900 р.), що має назву «Ефект Ярковського» – поява слабкого реактивного імпульсу за рахунок теплового випромінювання від нагрітої вдень і охолодженої вночі поверхні астероїда, що надає йому додаткового прискорення. Був активним членом Імператорського російського технічного товариства, де керував секцією механіки.

«Его Высокородию Александру Парфентьевичу господину Бородину на память от издателя» – автограф на книзі *«Фелькнер И., Ладыгин А. А. Общедоступный спутник механика-строителя : для мастеров, монтеров, машинистов и мастеровых. Киев ; С.-Петербург, 1890».* Постало запитання: хто подарував? Можливо, сам автор, або ж Ладигін, або і М. Я. Оглоблін – видавець. Фелькнер Іліодор (1829–1895 рр.) – гірничий інженер, чиновник, один із засновників і директор Товариства чавуноливарного і залізоробного Денешевського заводу у Волинській губернії (1873), Товариства Деконської кам'яно-соляної копальні (1881), був почесним мировим суддею Слов'яно-Сербського повіту (1870–1885), головою Слов'яно-Сербської земської управи в Києві (1887–1890), є автором книг («Супутник механіка-будівельника» (кілька видань) і статей. Універсальний видавець Микола Якович Оглоблін (1841–1911 рр.) випускав та продавав наукові, художні, навчальні видання. Кількість виданих ним книг сягала 30 тис. найменувань. Він був ексклюзивним постачальником навчальної літератури для Київського університету, а згодом й інших навчальних закладів Києва.

«Многоуважаемому Александру Парфеновичу Бородину от А. А. Столповского 22/I 93. Москва» – автограф на книзі *«Катехизис железнодорожной электротехники. Москва, 1893»*. **Столповський Олександр Олександрович** – інженер-електрик, захоплювався телефонією з 1882 р. Був одним з прихильників якнайшвидшого впровадження телефонії у залізничному транспорті. У 1884 р. О. Столповський подав до Департаменту торгівлі і мануфактур прохання про видачу йому привілею (юридична форма патенту до 1917 р. називалася саме так) на «телефон з кільцеподібним полюсом, чотирма магнітами і вугільним мікрофоном». Телефон, винайдений О. Столповським, дозволяв передавати звук на відстань понад 700 верст. У 1886 р., отримавши

привілей, О. О. Столповський спільно з А. Капгером створив телефонний апарат, який застосовувався для телефонного зв'язку на деяких залізницях.

«Глубокоуважаемому Александру Парфеньевичу Бородину от автора И. Стецевича». – напис на книзі «Стецевич И. Об устойчивости железнодорожного пути**.** Санкт-Петербург, 1897». Стецевич Йосип Рафаїлович (1851–1924) – професор Ризького політехнічного інституту, Санкт-Петербузького технологічного інституту, спеціаліст з будівництва залізниць. Працював також в управлінні Московської залізниці.

Авторство наступних автографів, на жаль, поки що не вдалося встановити.

«Александру Парфентьевичу Бородину от автора» – на книзі: *«Гриневский А. Ф. Очерк деятельности съездов представителей железных дорог III группы. 1870–1887. Москва, [1888]».*

«Многоуважаемому Александру Порфирьевичу Бородину 5/IX Карташов» – на титульному листі книги: «Карташов В. Составление графиков движения товарных поездов**.** Москва,1890».

«Многоуважаемому Александру Парфеньевичу Бородину глубокопризнательный Роман Пластунов. 1891. 20/IV.» – на виданні: «Пластунов Р. Английские железные дороги : очерк устройства, технической и коммерческой эксплуатации английских дорог по книге "Findlay. The working and management of an english railway". Киев, 1891».

У фонді бібліотеки також є книги з дарчими написами, які ще не ідентифіковані. Їх дарували друзям, добрим знайомим. Книги потрапили до бібліотеки, як принесені замість загублених студентами, або ж як дарунок студентів, викладачів тощо. На деяких книгах разом з дарчими є власницькі написи. Наводимо кілька таких знахідок, можливо, комусь відомі автографи і люди, які їх написали.

«Если эта книга способна будет разжечь в душе Вашей тот священный огонь, которым всегда вдохновляют нас своим примером великие люди, то позвольте прийти к Вам погреться и тому, кто ее подарил Вам. На добрую память от Г. Кулинин… Петроград, Ноябрь 191..» – на титульному листі книги *«Биографии композиторов с IV–XX века с портретами. Москва, 1904».* На форзаці книги – власницький напис «Катышев. МА» з розписом.

«Милому и любезному другу Константину Ивановичу (*Поскочану?*) в знак дружбы и благодарности от Ямпольского. Спб 3/IV 74» – на книзі : *«Мильтон Джон. Потерянный и возвращенный рай : поэмы. С.-Петербург, [1878]».*

«Дорогому другу, товарищу «по несчастью» Сем… от Гриши. 1909.22/VIII» – на книзі *«Толдт Ф. Рассчет сименс-мартеновских печей (Санкт-Петербург, 1897»*.

«Будьте здоровы. Ваш Р. Л….» – підпис дарувальника на книзі : *«Рагозин В. И. Заметка о смазочных маслах (по поводу брошюры К. Хр. Шмидта»)***.** *Москва, 1880»*.

Досліджуючи фонд відділу рідкісних і цінних документів, поринаємо в історію комплектування бібліотеки, знайомимося з людьми, які дарували книги для навчання студентів. І автографи як провенієнції є важливим джерелом для дослідження окремих примірників та приватних книгозбірень.

УДК 026:[069:738](477.53-22Опішня)

ПРОБЛЕМАТИКА ДІЯЛЬНОСТІ ГОНЧАРСЬКОЇ КНИГОЗБІРНІ УКРАЇНИ

Панасюк Галина Миколаївна,
завідувач Гончарської книгозбірні України
Національного музею-заповідника
українського гончарства в Опішному,
Україна, Полтав. обл., смт Опішня (Опішне)

Анотація. *Про діяльність Гончарської книгозбірні України – всеукраїнської спеціалізованої бібліотеки, що є науково-дослідницьким, інформаційним центром Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному.*

Ключові слова: *українська керамологія, історія гончарства,* Гончарська книгозбірня України, Музей-заповідник, колекція стародруків, *книжкові колекції, село Опішне.*

Аннотация. *О деятельности Гончарной библиотеки Украины – всеукраинского специализированного учреждения, которое является информационным и научно-исследовательским центром Национального музея-заповедника украинского гончарства в Опошне.*

Ключевые слова: *украинская керамология, история гончарства, Гончарная библиотека Украины, Музей-заповедник, коллекция старопечатных книг, книжные коллекции, село Опошня.*

Annotation. *The article deals with the activity of the Pottery Library of Ukraine. This is the all-Ukrainian Specialized library, which is a scientific and information center of the National Museum of Ukrainian Pottery in Opishne.*

Key words: *Ukrainian ceramic science, history of Pottery, Pottery Library of Ukraine, the Museum of Pottery, old books, book collections, Opishne village.*

Гончарська книгозбірня України – всеукраїнська спеціалізована бібліотека, що є структурним підрозділом Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному. Поточного року виповнилося 30 років від дня її заснування. *«У передбачуваному розгортанні керамологічних досліджень їй відводилася провідна роль у накопиченні керамологічних друкованих джерел, створенні потужного фонду керамологічної літератури, достатньої для плідних наукових пошуків молодих учених-керамологів»*. Перед засновниками книгозбірні постало складне завдання: наповнити фонди як сучасними виданнями з проблематики керамології й суміжних наукових дисциплін, так і літературою минулих років, присвяченої вивченню різних аспектів побутування гончарства [4, с. 204].

Гончарська книгозбірня України почала формуватися з ініціативи директора Музею гончарства Олеся Пошивайла на початку 1987 р. Основою фонду бібліотеки стали книги, якими поділилися Національна парламентська бібліотека України, Державна історична бібліотека України, Національна бібліотека України імені Володимира Вернадського, Харківська обласна універсальна наукова бібліотека, Херсонська обласна універсальна наукова бібліотека імені Олеся Гончара, Львівська наукова бібліотека імені Василя Стефаника, Зіньківська центральна районна бібліотека, а також бібліотеки Росії: Державна публічна історична бібліотека, Державна бібліотека імені В. І. Леніна, Бібліотека академії наук в Санкт-Петербурзі, Публічна бібліотека ім. Салтикова-Щедріна у Санкт-Петербурзі, Республіканська наукова бібліотека Кабардино-Балкарії [3, с. 2]. Дарували книги також Еверсонський Музей Мистецтв (США), Російський етнографічний музей у Санкт-Петербурзі (РФ), Європейський Керамічний Центр (Нідерланди) та багато інших. Паралельно з формуванням фондів створювався довідково-бібліографічний апарат. Формувалася унікальна тематична картотека *«Гончарство»*, що допомагає орієнтуватися в усьому багатстві фонду книгозбірні. Картотека містить бібліографічні описи статей з книг, збірників, брошур, журналів, газет і складається з двох частин: гончарство України й гончарство інших країн.

Головними завданнями книгозбірні є комплектування фондів і популяризація видань з проблем гончарства та іншої літератури, що сприяє відродженню історичної самосвідомості, традицій українського народу, національної культури, розбудові української державності, розкриттю досягнень української й світової культури.

Нині Гончарська книгозбірня України має найбільшу в Україні зібрання літератури з проблем українського та світового гончарства. Багато видань, особливо іноземних, неможливо знайти в будь-якій іншій бібліотеці нашої держави. Її фонди становлять близько 100000 одиниць зберігання. Література закуповується, дарується авторами, науковими установами, надходить через книгообмін, у т. ч. міжнародний. Книгообмін є одним із найважливіших джерел поповнення фонду бібліотеки новою профільною літературою. Багатою є колекція літератури з історії, археології, мистецтва, традиційних ремесл та промислів, музеєзнавства. Представлено в книгозбірні також твори з питань філософії, релігії, літературознавства, публіцистики, твори класиків української та світової літератури, мемуарні видання. Наукову цінність становлять понад 1000 томів довідкової літератури: довідники, колекція українських, російських та іноземних словників, частина літератури іноземними мовами.

Бібліотека комплектується періодичними *«гончарськими»* виданнями України, РФ, США, Великої Британії, Нідерландів. Історичну та наукову цінність мають серійні видання другої половини XIX – початку XX ст., серед яких: *«Живая старина», «Киевская старина», «Университетские известия», «Голос минувшего», «Записки Императорской Академии наук», «Известия Императорской Археологической комиссии», «Археологический сборник», «Археологические известия и заметки», «Известия Императорского Русского географического общества», «Известия Общества преподавателей географических искусств», «Этнографическое обозрение», «Етнографічний збірник», «Літературно-науковий вісник», «Хроніка Наукового товариства імені Тараса Шевченка», «Україна»* та багато інших.

Першоджерелами для вивчення минулого нашого краю є документи Полтавського губернського та повітових земств. До фондів щороку надходять періодичні видання, більша частина яких присвячена питанням мистецтвознавства. Значний інтерес для фахівців становлять комплекти зарубіжних журналів, а саме: *«Стекло и керамика», «Огнеупоры и техническая керамика»* (РФ); *«Ceramic Arts & Crafts», «Ceramics Monthly»* (США); *«Ceramic Review», «Studio Pottery», «CPA News»* (Велика

Британія); *«Ceramique et du verre», «La Céremique Moderne»* (Франція); *«Faenze»* (Італія); *«Keramik Magazin»* (Німеччина); *«Keramika», «Keramiek», «Newsletter Department of Pottery Technology», «Newsletter Westcountry Potters Association»* (Нідерланди); *«Pottery in Australia»* (Австралія), *«Butlletí Informatiu de Cerámica», «Cerâmica»* (Іспанія); *«Cerâmicas»* (Португалія); *«Kerameiki techni»* (Греція) та інші.

Збагатили фонди книгозбірні надходження видань зарубіжної україніки з різних країн світу. Серед них твори українського красного письменства –Докії Гуменної, Олега Ольжича, Івана Багряного, Марії Дейко, Юрія Клена, Наталі Полонської-Василенко й багато інших. Понад дві тисячі примірників книг, альманахів, вісників, журналів складає це зібрання. Донька Гната Хоткевича Ганна Хоткевич (Франція) подарувала п'ятитомну англомовну *«Encyclopedia of Ukraine»* [1, с. 2].

Гордістю книгозбірні є особисті бібліотечки унікальних книг відомих керамологів Катерини Матейко, Юрія Лащука, Василя Гудака, Олеся Пошивайла, Отара Мчедлова-Петросяна, художників-керамістів Володимира Онищенка, Надії та Валерія Протор'євих, славетного українського дослідника, гончаря Пантелеймона Мусієнка та художниці-керамістки Ніни Федорової, відомого українського мистецтвознавця Олександра Тищенка, відомого українського скульптора Лідії Трегубової, народних майстрів-гончарів Олександри Селюченко, Трохима Демченка, Михайла Китриша, відомого поета, культуролога Петра Ротача, Валеріана та Раїси Павленків, філософа й колекціонера опішненської кераміки Леоніда Сморжа, яка є найбільшою, та багатьох інших. Окрасою цих бібліотечок є книги з дарчими написами [2, с. 113].

Завдяки зусиллям наукового, інформаційно-пошукового підрозділу Музею-заповідника – Гончарської книгозбірні України, значно поповнився книжково-журнальний фонд ксерокопій дореволюційними та сучасними виданнями, оригінали яких відсутні в книгозбірні. Цей фонд налічує близько 600 одиниць зберігання. Також зібрано фонд ксерокопій статей про гончарство, зокрема статей з періодичних видань, починаючи з 1936 р., який налічує понад 1000 одиниць.

Провідним напрямком у діяльності Гончарської книгозбірні України, окрім комплектування фондів, є укладання картотеки *«Гончарство»*, підготовка Національного наукового щорічника *«Бібліографія українського гончарства»*, який у 2010, 2011, 2013, 2015 рр. було відзначено дипломом за І місце у номінації *«Кращий науковий збірник»* на IV, V, VII, та IX Національних конкурсах публікацій на теми керамології,

гончарства, кераміки в Україні (за публікаціями 2007, 2008, 2010, 2012 рр.). Співробітники книгозбірні та Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України готують і видають унікальний у світовій практиці науковий щорічник. На його основі відбуваються щорічні національні конкурси публікацій на теми керамології, гончарства, кераміки – *«КеГоКе»*. До цієї роботи бібліотека активно залучає керамологів, митців-керамістів та допомагає в підготовці рейтингових публікацій.

Гончарська книгозбірня України тісно співпрацює з видавництвом *«Українське Народознавство»* Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, яке готує літературу з питань керамології та українського народознавства. До усіх наукових видань Музею-заповідника та Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України співробітники Гончарської книгозбірні України складають іменний та географічний покажчики. Вони також беруть участь у проведенні презентацій та реалізації нових книжкових видань. Співробітники книгозбірні надають методичну та практичну допомогу працівникам інших структурних підрозділів Музею-заповідника та Інституту керамології в підготовці та проведенні наукових конференцій, семінарів, виставок, культурно-освітніх та мистецьких заходів. У бібліотеці постійно експонуються виставки нових надходжень, присвячені ювілеям майстрів, гончарів, мистецтвознавців. Також співробітники здійснюють інформаційне обслуговування, зокрема: інформують про тематичні добірки, надають бібліографічні довідки. Книгозбірня має доступ до Інтернету. При написанні дисертацій та монографій науковці користуються унікальними фондами Гончарської книгозбірні України.

Учасники міжнародних молодіжних фестивалів, що проводяться на базі Державної спеціалізованої художньої школи-інтернату І–ІІІ ступенів *«Колегіум мистецтв у Опішному»* імені Василя Кричевського, мистецьких заходів, ініційованих Музеєм-заповідником, також користуються фондами Гончарської книгозбірні України.

Бібліотеку свого часу відвідали Президенти України Леонід Кучма та Віктор Ющенко, Президент Української Народної Республіки в екзилі Микола Павлюк, міністри культури і мистецтв України Юрій Богуцький, Василь Вовкун, Євген Нищук, віце-прем'єр міністри України Микола Жулинський та Іван Курас, доктори мистецтвознавства, професори Григорій Логвин та Олександр Федорук, мистецтвознавці Олена Клименко, Юрій Лащук, Віталій Ханко, Людмила Міляєва, поети й

письменники Микола Вінграновський, Олесь Бердник, Антоніна Листопад, Олексій Дмитренко, Петро Осадчук, Петро Засенко, Євген Дудар, Надія Данилевська та Микола Ткач, Катерина Мотрич, Петро Ротач, Микола Кагарлицький, Лесь Танюк, журналіст і літературний критик Віталій Абліцов та багато інших.

Читач у Гончарській книгозбірні України особливий. Тут немає випадкових людей – це науковці, викладачі навчальних закладів, художники-керамісти, народні майстри-гончарі, студенти, учні, музейні співробітники.

Забезпечуючи збереження й активне використання знань, накопичених у процесі вивчення одного з найдавніших ремесл людства, Гончарська книгозбірня України постає науково-дослідним та інформаційним центром з проблем українського і світового гончарства, сприяє зростанню інтелектуального й морального потенціалу суспільства.

Список бібліографічних посилань

1. Гирман О. Гончарська книгозбірня України // Голос Зіньківщини. 1999. № 76. 29 вересня. С. 2.

2. Панасюк Г. Гончарській книгозбірні України – 15 років // Бібліографія українського гончарства. 2001: нац. наук. щорічник. Опішне, 2002. Вип. 3. С. 136.

3. Панічева Н. За скарбами – в Опішне : Гончар. книгозбірні України – десять років // Культура і життя. 1996. № 19. 8 травня. С. 2.

4. Пошивайло О. Українська академічна керамологія XXI сторіччя. Теорія, історія, сучасний ужиток, майбутній поступ. Кн. 1 (2001–2005). Опішне, 2007. 776 с.

УДК 027.7:[378:61]:025.171(477.64-25)

ФОНД РІДКІСНИХ І ЦІННИХ ВИДАНЬ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ЗАПОРІЗЬКОГО ДЕРЖАВНОГО МЕДИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ: ОСОБЛИВОСТІ РОЗКРИТТЯ ДОКУМЕНТНИХ ПАМ'ЯТОК

Толочко Анастасія Юріївна,
завідуюча сектором автоматизованих бібліотечних технологій Запорізького державного медичного університету,
Тюркеджи Наталя Станіславівна,
бібліотекар I категорії відділу обслуговування Запорізького державного медичного університету,
Україна, Запоріжжя

Анотація. *Розглянуто особливості розкриття фонду рідкісних і цінних видань наукової бібліотеки Запорізького державного медичного університету з урахуванням їх специфічного змісту та майже повної відсутності атрактивності для експонування у книжкових виставках та репрезентації на наукових заходах.*

Ключові слова: *рідкісні видання, книжкова виставка, масова робота, популяризація.*

Аннотация. *Рассмотрены особенности раскрытия фонда редких и ценных изданий научной библиотеки Запорожского государственного медицинского университета с учетом их специфического содержания и почти полного отсутствия аттрактивности для экспонирования в книжных выставках, а также репрезентации на научных мероприятиях.*

Ключевые слова: *редкие издания, книжная выставка, массовая работа, популяризация.*

Annotation. *This article reveals the features of rare and valuable books of the Zaporozhye State Medical University Scientific Library, with their specific content and almost complete unattractiveness for use in book exhibitions, as well as presentations at scientific events.*

Key words: *rare editions, book exhibition, mass work, popularization.*

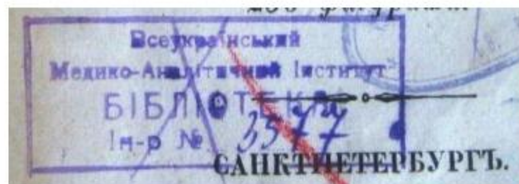
Культурне надбання, яке залишає кожне покоління наступникам, підлягає збереженню, дослідженню та примноженню – в цивілізованому суспільстві це є безсумнівним, бо книга – духовний заповіт одного

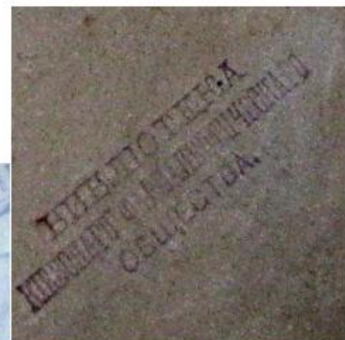
покоління іншому, порада вмираючого старця юнакові, який починає жити [3].

Особливе місце в цьому надбанні посідає книга як матеріальний носій культурної пам'яті народу, людства. Для української культури ставлення до книги як феномену можна простежити від доби Київської Русі, коли, за висловом Михайла Грушевського, *«…незалежно від свого змісту, котрий таки й нелегко було сконтролювати й оцінити кожного разу, письмо й книга проголошувалися річчю святою для загалу…»* [1].

За свій більш ніж сторічний вік бібліотека Запорізького державного медичного університету (ЗДМУ) зберегла 1148 примірників цінних та рідкісних видань українською, німецькою, російською та іншими мовами. Шляхи їх надходження до бібліотеки різні – це і дарунки з колекцій фізичних та юридичних осіб, і придбання в магазинах. При вивченні печаток та штампів на документах можна прослідкувати історію становлення та перетворень навчального закладу. Фонд бібліотеки почав формуватися для Вищих жіночих педагогічних курсів у 1903 р. в Одесі, згодом відбулася реорганізація курсів в Одеський фармацевтичний інститут, що пізніше був переведений до Запоріжжя, де знаходиться і дотепер як ЗДМУ.

Дуже цікаво досліджувати канали отримання документів з різноманітних наукових установ – Медико-аналітичного інституту, Фармацевтичного товариства та ін.

Штампи

На жаль, фонд у минулому не існував як окремий масив, тільки останнім часом активно проводиться робота з виявлення, виокремлення та вивчення рідкісних друкованих видань. Незважаючи на те, що бібліотека не може похвалитися книжковими пам'ятками національного чи державного значення, специфічне зібрання заслуговує на увагу та розгляд,

адже книжкова пам’ятка як ціннісна категорія охоплює не тільки рукописні книги, першодруки і стародруки до першої половини XIX ст., але й видання інших історичних періодів, які мають особливе наукове та історико-культурне значення, зокрема сучасні видання.

Співробітники бібліотеки розуміють важливість завдання з розкриття змісту фонду та його цінності, організовують книжкові виставки, готують огляди та повідомлення для університетського радіо, беруть участь у науково-практичних семінарах та конференціях, присвячених цінним та рідкісним виданням.

Обкладинка видання

При оформленні книжкових виставок іноді виникає проблема експонування через низьку атрактивність більшості видань. Зрозуміло, що для наукової та навчальної літератури (яка переважає у зібранні рідкісних та цінних видань) важливою є не оформлення, а зміст, але людська природа з плином часу не змінюється: спочатку увагу привертає саме яскравість обгортки, а вже потім – текст.

Зрозуміло, що видання на кшталт «Flora von Deutschland» [7] саме собою вже яскрава пляма, повз яку не можна пройти, адже ілюстрації промовисто говорять самі за себе.

Ілюстрація з видання

Ще один приклад зручних для експонування видань – це «Систематика. Анатомия растений» [4]. Тут бачимо цікаве поліграфічне виконання: рукописний шрифт, що додає шарму та винятковості серед більшості зібрання.

Найбільшою популярністю користуються періодичні видання минулих сторіч. Відвідувачі особливо полюбляють читати рекламні оголошення, тексти яких і дотепер викликають не тільки посмішку, але й захоплення. Для прикладу:

«Кофе «Здоровье» Марии Годзелинской – как питательное укрепляющее средство для малокровных и слабосильных. При варке на молоке вкусом и ароматом походит на шоколад. Кофе «Здоровье» не влияет на сердце и нервы» [6].

Документи з архіву бібліотеки

«Интересное приобретение!!! Устроенный по системе, изобретенной компанией «Р. Келлер и Ко» гигиенический корсет «Кересс» – благодаря особого рода конструкции и совершенно новым специальным планшеткам отличается чрезвычайной гибкостью, нежно облегает тело, следя за всеми его изгибами, и в то же время, обладает упругостью, достаточной для поддержки груди и сохранения желаемой фигуры. Естественно оказывает благоприятное действие на облегчение всяких гастрических страданий» [6].

Документні пам’ятки, що викликають труднощі при експонуванні через непрезентабельний вигляд, експонуємо завдяки віртуальним книжковим виставкам, де можна привернути увагу саме до тексту, а не до оздоблення. Більшість погодиться, що порівнювати минуле з сучасним, побачити витоки того чи іншого досягнення, аби через певні процеси в медицині чи фармації осягнути якийсь окремий бік життя пращурів, є дуже цікавим, тому ми надаємо користувачам таку можливість у нашій бібліотеці. Для прикладу, в «Законоположенія объ аптекарскихъ ученикахъ, программы и правила испытаній на званіе аптекарскаго ученика и аптекарской ученицы» [2] є програма іспиту на звання аптекарського учня, яка включає в такі дисципліни: «По закону Божому (молитви, історія Старого та Нового Заповітів, вчення про богослужіння православної церкви)», «Російська мова (граматика світської та давньої церковно-слов’янської мов, вірші та народна поезія)», «Латинська мова», «Арифметика», «Алгебра», «Геометрія», «Елементарний курс російської історії», «Давня історія (Греція, Рим)», «Географія», «Німецька мова» або «Французька мова». У порівнянні з сучасними вимогами та стандартами, можемо побачити наскільки обізнаними та розвинутими мали були учні аптекарів на початку XX ст. А подання сучасними абітурієнтами документів до вузів – це не «Прошение» [2].

ОБРАЗЕЦЪ ПРОШЕНІЯ.

(Прошеніе пишется на простой бумагь съ оплатою гербовой маркой въ 75 коп.).

ЕГО ПРЕВОСХОДИТЕЛЬСТВУ

Господину Попечителю . . . . учебнаго округа
(или Господину Директору . . . . гимназіи)
. . . (званіе, имя, отчество, фамилія).

прошеніе.

Имѣю честь покорнѣйше просить разрѣшить мнѣ подвегнуться испытанію на званіе аптекарскаго ученика (ученицы) при . . . испытательномъ комитетѣ (. . . гимназіи).

При семъ прилагаю слѣдующіе документы:

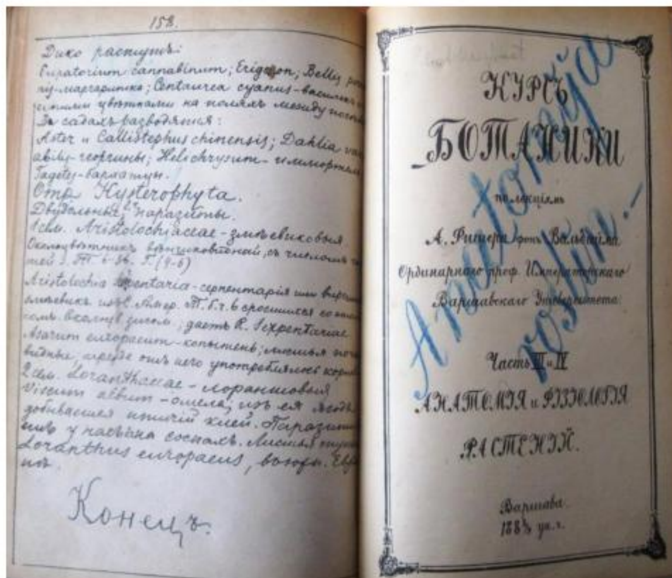
(необходимо приложить метрическое свидьтельство за № такимъ-то; документъ о званіи за № такимъ-то; аттестатъ учебнаго заведенія, если у просителя имьется таковой; 2 фотографическія карточки; квитанцію казначейства въ пріемъ взноса, установленнаго въ пользу экзаменаторовъ).

Подпись просителя.

. . . дня . . . мѣсяца . . . года.

Мѣсто жительства (подробно).

«Прошение»

Документ з архіву бібліотеки

Беручі участь у різноманітних наукових семінарах та конференціях, важливо розкрити зміст фонду цінних та рідкісних видань так, щоб присутнім було цікаво. У вирішенні цього завдання нам допомагає медична спеціалізація нашого університету, адже можна знайти маловідомі факти з медичної сфери для учасників заходів.

Для цього використовуємо цікаві тексти рекламних оголошень, рекомендації лікарів минулого, що не втратили своєї актуальності й сьогодні: *«Почти каждое уклонение имеет в здоровье свойственное ему выражение лица: это есть открытая книга для всякого умеющего читать; как жаль, что наблюдательность прежних великих врачей постепенно сменяется техникой современных исследований, где микроскоп и химия сделали излишними сообразительность и вдохновение»* [5].

«Сурово мы должны отнестись к ежедневному сжиганию кончиков волос на лбу и затылке, которое проделывают те особы, которых природа не наделила самостоятельно вьющимися локонами; волос делается сухим, ломким и как раз к тем годам, когда помощь искусства так нужна, – собственного не остается ничего: ни спереди, ни сзади» [5].

Незважаючи на те, що спеціалізація фонду цінних та рідкісних видань ЗДМУ досить вузька, працівники бібліотеки намагаються популяризувати його, зокрема завершується формування електронного каталогу для забезпечення оперативного доступу до інформаційних ресурсів користувачів, бо попит є – одна книга за останній час стала основою для першої глави дисертацій викладачів нашого ВНЗ.

Трудноші сьогодення не заважають розвивати діяльність з формування фондів цінних видань, його збереження та доступності.

Планується проведення паспортизації колекції. Адже обов'язком бібліотекарів є зберегти та зробити доступним спадок, отриманий від минулих поколінь, та передати його нащадкам.

Список бібліографічних посилань

1. Грушевський М. С. Історія України-Руси. Київ, 1992. Т. 2. 634 с.
2. Законоположенія об аптекарских учениках, программы и правила испытаній на званіе аптекарскаго ученика и аптекарской ученицы. Одесса, 1907. 48 с.
3. Зубков В. Н. Мудрость тысячелетий от А до Я : великие мысли. Москва, 2010. 864 с.
4. Курс систематики растений / сост. по лекціям проф. Фишера фон Вальдгейма. 1886/1887. 58 с.
5. Слетов Н. В. Курс врачебной косметики : для врачей, массажисток и публики. Москва, 1910. 181 с.
6. Фармацевт-практик : науч.-практ. и сослов.-бітовой журн. 1907. № 1.
7. Flora von Deutschland: Achter Band. Gramineae (ZweiterTheil) / Herausgegeben von den Professoren Dr. D.V.L.V. Schlechtendal, Dr. L.E. Langethal, und Dr. E. Schenk. Funfte Auflage. Gera, 1881. 228 s.

УДК 930.25:004.9

ФОРМУВАННЯ АРХІВНИХ КОЛЕКЦІЙ ЕЛЕКТРОННИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ЗБЕРІГАННЯ

Чернятинська Юлія Геннадіївна,
начальник відділу забезпечення збереженості
та обліку документів Центрального державного
електронного архіву України,
аспірантка Українського науково-дослідного
інституту архівної справи та документознавства,
Україна, Київ

Анотація. *Розглянуто особливості формування архівних колекцій електронних інформаційних ресурсів у Центральному державному електронному архіві України. Окреслено основні стратегії зберігання документів в електронній формі.*

Ключові слова: *архівна колекція, веб-сайт, електронні інформаційні ресурси, ініціативне документування, забезпечення збереженості.*

Аннтотация. *Рассмотрены особенности формирования архивных коллекций электронных информационных ресурсов в Центральном государственном электронном архиве Украины. Определены основные стратегии хранения документов в электронном виде.*

Ключевые слова: *архивная коллекция, веб-сайт, электронные информационные ресурсы, инициативное документирование, обеспечение сохранности.*

Annotation. *The approaches of the formation of archival collections of electronic information resources in the Central State Electronic Archive of Ukraine are considered. The features of main strategies for storing documents in electronic form are defined.*

Key words: *archival collection, website, electronic information resources, initiative documenting, safeguarding security.*

Нині все більшого впливу на процес комплектування Національного архівного фонду (НАФ) набуває розвиток інформаційних технологій, зростання обсягів електронного документообігу (управлінська документація) та документів в електронній формі. Без таких документів історія нашого часу не може бути відтворена з достатньою об’єктивністю і повнотою, адже низка документної інформації зафіксована електронними інформаційними ресурсами. Від правильності комплектування архівів залежить якість формування НАФ цінними для суспільства документами, їх збереженість та ефективність використання інформації, що міститьсяв цих документах. Організація пошуку, накопичення і систематизації такої інформації спроможна сприяти запобіганню реальній загрозі втратити для майбутніх поколінь значні документальні масиви, що можуть закрити прогалини стосовно адекватного розуміння сучасних подій та визначення історичної правди.

Саме тому, в період масштабної інформатизації суспільства, архіви проявляють ініціативу у вирішенні питань поповнення НАФ документами в електронній формі, у т. ч. електронними документами, електронними інформаційними ресурсами та інформаційними ресурсами особового походження, переданими їх власниками. У межах ініціативного документування, вперше в архівній практиці України, наприкінці 2009 р., у Центральному державному електронному архіві України (ЦДЕА України) було розпочато відбір, проведення експертизи цінності та зберігання електронних інформаційних ресурсів у формі веб-сайтів. Під час цієї діяльності перед ЦДЕА України постали важливі завдання: визначення змістовного складу колекції, джерел її формування, забезпечення повноти та несуперечності, проведення експертизи цінності, вибір відповідних

інформаційних технологій для здійснення формування, підтримки та надання доступу до веб-сайтів колекції.

Вирішення завдань повноцінного формування колекцій веб-сайтів та їх ефективного використання забезпечується за допомогою сукупності методів і прийомів поетапного проведення експертизи цінності. Зокрема, відбір веб-ресурсів до архівної колекції нами розглядається як складова експертизи цінності. Такий відбір має забезпечити найбільш повний склад сукупності веб-сайтів, пов'язаних за темою ініціативного документування, подібних між собою однією або кількома ознаками, що послідовно та об'єктивно висвітлюють обрану тематику [2, с. 63]. Першочергова увага в ЦДЕА України приділялася відбору інформації, яка висвітлює внутрішньополітичні події, міжнародні зв'язки, присвячена визначним датам, ювілейним заходам, подіям наукового, культурного, соціального та спортивного життя країни.

У цілому критерії і методи відбору веб-ресурсів багато в чому схожі з традиційними. Для фіксації та збереження електронних інформаційних ресурсів необхідно застосовувати як традиційні принципи і правила відбору, так і специфічні, у зв'язку з іншою їх природою, властивостями і характером [1, с. 4]. Значно більше уваги слід приділяти таким ознакам: змістова наповненість, відсутність шкідливого програмного коду, цілісність та автентичність документів, відсутність дефектів візуалізації та можливість відтворення інформації.

Після тематичного відбору веб-сайтів, що можуть підлягати постійному зберіганню, перед ЦДЕА України постало завдання легітимності формування таких архівних колекцій, пов'язане з авторським правом та правом власності на інтернет-документи. Правове регулювання авторських прав передбачає дотримання норм Цивільного кодексу України [4] та Закону України «Про авторське право і суміжні права» [3]. На практиці відносини архіву з правовласниками документів, зокрема веб-сайтів, регулюються шляхом укладення договорів постійного (архівного) зберігання. Договір визначає права та обов'язки як правовласника, так і архіву, а саме: умови копіювання чи передавання веб-сайта на зберігання та подальшого користування ним. Договір є обов'язковою та однією із головних умов для того, щоб обраний електронний інформаційний ресурс (веб-сайт) увійшов до архівної колекції та в подальшому був доступний для дослідників.

При створенні архівних колекцій за результатами ініціативного документування застосовується фондова організація. Архівні копії веб-

сайтів вносяться до архівної колекції після низки дій: дозволу правовласника у формі підписаного договору, вдалого копіювання електронного інформаційного ресурсу та повного відтворення інформації, що в ньому міститься, а також технічної перевірки та позитивного експертного висновку, які підтверджують не лише цілісність об'єкта, а й відсутність шкідливого програмного коду.

Під час приймання на постійне зберігання документів в електронній формі проводиться підтвердження їх справжності шляхом визначення цілісності даних (інформації) за допомогою алгоритму криптографічного перетворення цих даних, результатом якого є унікальне геш-значення, що зазначається в акті приймання-передавання на постійне зберігання.

На сьогодні у ЦДЕА України сформовано та зберігається 11 архівних колекцій веб-сайтів, що містять 149 одиниць зберігання, із документів в електронній формі, що зберігаються в цих колекціях, створені он-лайн виставки, розміщені на офіційному веб-сайті ЦДЕА України (http://tsdea.archives.gov.ua/ua/).

Для забезпечення збереженості електронних інформаційних ресурсів створюються їх страхові (резервні) копії, що розміщується на комп'ютері, який фізично відокремлений від інформаційно-телекомунікаційної системи ЦДЕА України та мережі Інтернет. Забезпеченню збереженості, пошуку і доступу сприяє належний облік страхових (резервних) копій, що здійснюється за зручною для архівістів процедурою кодування імені файла.

Як і для традиційних документів, для електронних інформаційних ресурсів проводиться перевіряння наявності та стану, яке включає підтвердження цілісності, за допомогою зазначеного геш-значення, документа (даних файла, в якому він міститься), а також його автентичності, за умови використання електронного цифрового підпису.

Для вирішення питання підтвердження справжності документів в електронній формі та їх подальшого відтворення під час постійного зберігання в ЦДЕА України розпочато створення репозитарію програмного забезпечення, за допомогою якого, через певний час, можливе відображення збереженої інформації. У разі неможливості у майбутньому використовувати наявне програмне забезпечення – конвертувати інформацію документів в електронній формі в інший формат даних, із подальшим зберіганням конвертованої копії з оригіналом документа.

Саме ініціативне документування являє собою форму творчої діяльності архіву, є складовою частиною процесу наукового

комплектування фондів, спрямованого на реалізацію архівом однієї з головних його соціальних функцій – використання ретроспективної документальної інформації, яка являє цінність для суспільства і не застрахована від редакторських втручань, коректив чи взагалі – знищення.

Список бібліографічних посилань

1. Критерії відбору веб-ресурсів як складової НАФ і джерела комплектування Центрального державного електронного архіву України : метод. рекомендації /Держкомархів України, УНДІАСД, ЦДЕА України. Київ, 2009. 13 с.

2. Кручініна Т. Г., Чернятинська Ю. Г. Створення архівних колекцій веб-сайтів у межах ініціативного документування в ЦДЕА України // Архіви України. 2015. Вип. 5–6 (299). С. 61–67.

3. Про авторське право і суміжні права [Електронний ресурс] : Закон України від 23.12.1993 № 3792-XII. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3792-12&print=1.

4. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=435-15.

УДК 025.85:002](477.83-25)

НОВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ ДЛЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ЕКСПОЗИЦІЇ ДОКУМЕНТНИХ ПАМ’ЯТОК

Романів Уляна Степанівна,
реставратор олійного і темперного живопису, паперу,
директор Restavro (матеріали та обладнання
для реставрації, фондового збереження та експозиції),
Україна, Львів

Анотація. *Йдеться про основні проблеми в збереженні й експонуванні документних пам'яток, розкриваються способи їх вирішення за допомогою європейських технологій. Надаються практичні поради, як організувати оптимальні умови для експонованих і фондових зібрань. Презентуються необхідні для збереження та експонування матеріали.*

Ключові слова: *превентивна реставрація, збереження фондів, музейна експозиція, художні виставки, реставрація документів.*

Аннотация. *Освещаются основные проблемы в сохранении и экспонировании документных памятников, раскрываются способы их решения с помощью европейских технологий. Даны практические советы по созданию оптимальных условий для экспонированных и фондовых собраний. Презентуются необходимые для сохранения и экспонирования материалы.*

Ключевые слова: *превентивная реставрация, сохранение фондов, музейная экспозиция, художественные выставки, реставрация документов.*

Annotation. *The author talks about the main problems in preserving and exhibiting documentary monuments, revealing ways of problem solutions with the help of relevant European technologies. Provides practical advice on how to organize optimal conditions for exhibition and preservation funds. Author makes actual presentation about materials for preservation and exposition.*

Key words: *preventive restoration, preservation funds, Museum exposition, art exhibition, restoration of documents.*

Документні пам’ятки на паперовій основі – це одна із найчисельніших груп фондового збереження і невід’ємна складова багатьох музейних експозицій. Невідповідне і недбайливе фондове збереження й експонування негативно впливають на пам’ятки, скорочуючи їх довговічність. Загальновідомі такі чинники шкідливого впливу: нестабільний вологістно-температурний режим, забруднення різного роду в повітрі чи в структурі паперу, відкритий доступ до пам’ятки і відсутність охоронної системи, неналежний спосіб освітлення у фондових і експозиційних залах, невідповідне розташування фондових стелажів і пам’яток в експозиції, незворотні засоби для закріплення пам’яток на виставці, механічні пошкодження під час транспортування чи недбайливого поводження з пам’яткою та багато інших небезпек.

Зрозуміло, що умови зберігання у фондових приміщеннях мають бути спрямовані на підтримку стабільного стану пам’яток та забезпечення їх довговічності. Уповільнення старіння і запобігання пошкодженню документів шляхом створення умов, оптимальних для їх збереження та використання, називається профілактичною консервацією. Переваги заходів профілактичної превентивної консервації полягають у можливості їх застосування навіть, якщо в закладі немає реставратора. Окрім того, реставраційні роботи зазвичай довготривалі і можуть охопити невелику кількість пам’яток. Якщо дотримуватися наступних правил умов зберігання, можна уникнути багатьох пошкоджень і досягти збереження належного стану фондів:

• приміщення фондів доцільно розташовувати на першому поверсі будівлі з невеликою кількістю вікон (бажано північних). Найменш придатними для зберігання є підвальні приміщення та піддашшя;

• стіни приміщення необхідно покрити дезінфекційними препаратами, щоб запобігти появі плісняви;

• підлога має бути гладкою, без щілин і заглибин, щоб не накопичувалась волога після прибирання;

• для освітлення фондових приміщень слід застосовувати світильники зі штучним, розсіяним промінням, інтенсивністю 50–200 лк. Відстань між джерелом освітлення і об'єктом збереження має бути не меншою, ніж 50 см;

• книжкові стелажі необхідно розміщувати перпендикулярно до вікон чи джерел освітлення. Найкращими вважаються металеві стелажі, вкриті емалевою фарбою, у яких є можливість регулювання висоти полиць в залежності від розміру об'єктів. Мінімальна відстань від підлоги до нижньої полиці має становити не менше 15 см. Стелажі потрібно встановлювати на відстані 75 см один від одного і на 25 см від стіни;

• температуру в приміщеннях належить підтримувати в межах 14–18ºC з добовими змінами ±1ºC;

• відносну вологість повітря в сховищах варто підтримувати у межах 40–60% з добовим коливанням ±3%. Для цього слід забезпечити усі приміщення приладами для контролю вологісно-температурного режиму, приладами для осушування чи зволожування повітря [3, с. 551–552].

Таблиця 1

Зберігання пам'яток при стабільному вологісно-температурному режимі		
Висока стабільність хімічна Час зберігання (витривалість) 300–1000 років при 20ºC/50% відносної вологості	**Середня стабільність хімічна** Час зберігання (витривалість) 100–300 років при 20ºC/50% відносної вологості	**Низька стабільність хімічна** Час зберігання (витривалість) 30–100 років при 20ºC/50% відносної вологості
Папір з лужним резервом, пергамент, калька. Ганчір'яний без підвищеної кислотності.	Папір слабокислотний (більшість сучасних паперів та картонів), більшість негативів чорно-білих	Папір з високою кислотністю (газети та інший папір і шкіра, що попередньо отримали

Дерево. Більшість чорно-білих фотографій (срібло/желатин) або негативи колодієві на склі. Фарби на дереві, полотні чи стабільному папері.	(срібло/ желатин) та плівки на основі ацетил-целюлози та нітроцелюлози. Фотографії альбумінові. Деякі негативи колодієві на склі, деякі кольорові фотографії на папері, на кліше. Якісні цифрові оптичні носії (CD).	вплив кислотності середовища). Неякісно виготовлені фото, більшість кольорових фотографій. Деякі плівки і негативи на основі ацетилцелюлози та нітроцелюлози. Цифрові накопичувачі на магнітній стрічці (відео, та аудіокасети). Цифрові оптичні носії (CD) низької якості (CDs).

Паперові пам’ятки необхідно зберігати у спеціальній архівній упаковці. Адже руйнування книг відбувається і в результаті неправильного розташування фондів. Книги різного формату на полицях спираються одна на одну, внаслідок чого відбувається деформація блоків, палітурок чи оправ. Запропонованим вирішенням цієї проблеми є розробка індивідуальних папок-контейнерів, які запобігають подібним пошкодженням і забезпечують захист від пилових забруднень. Для їх створення застосовують картон без шкідливих хімічних наповнювачів та з лужним резервом (8–10 pH). Для упакування фотоархіву застосовують pH-нейтральний архівний папір. Додатково виготовляють охоронні футляри, обклеєні всередині бавовняною чи оксамитовою тканиною. Усі матеріали, що мають безпосередній контакт з об’єктом, мають бути хімічно нейтральними, а використані клеї і клейкі стрічки – зворотними.

Окремі аркуші (рисунки, графічні твори, карти, плакати) найкраще зберігати в горизонтальному положенні. У залежності від ознак і функцій об’єктів, вони можуть бути оправлені в паспарту, вміщені у консерваційну папку чи конверт, а також перекладені аркушами з pH-нейтрального чи лужного паперу. Особливого упакування з дистанцією між об’єктом і склом потребують пастелі, рисунки вугіллям, сангіною, крейдою та інші твори з вразливим художнім шаром. Навіть, якщо тематично тотожні об’єкти вкладені в одну коробку, але виготовлені з різних матеріалів, мають різні розміри і різний час створення, вони обов’язково повинні мати індивідуальні конверти з відповідних матеріалів архівної якості. Двосторонні об’єкти варто оправляти в паспарту методом «сухого монтажу». Одним з вагомих негативних чинників впливу на збереження

книжкових фондів є накопичення пилу та шкідливих елементів (мікроорганізмів, спор грибків тощо), які завдають шкоду цілісності книг, тим самим скорочуючи термін їх існування. Механічне очищення від поверхневих забруднень є трудомістким, копітким процесом, що вимагає значних витрат часу і є небезпечним для здоров'я працівників. Єдиним у світі автоматичним рішенням для знепилювання й очищення документів є спеціально сконструйоване обладнання фірми ORACLE (Італія).

Постійний огляд фондів, оцінка їх стану дозволяє виокремити пошкоджені одиниці збереження та усунути як причини руйнування, так і їх наслідки. Часте і довготривале експонування вразливих пам'яток на виставках суперечить іншому першочерговому завданню – збереженню пам'ятки. Оскільки, починаючи від моменту, коли пам'ятка покидає фонди, вона може зазнати багатьох ризиків і пошкоджень, що пришвидшують її деградацію. Бережне ставлення і знання засад поводження з пам'яткою під час транспортування й експонування є основою подальшого збереження пам'ятки.

Звісно, кожна установа прагне здивувати і зацікавити відвідувача і часто експонує найцінніші пам'ятки, оригінальні одиничні примірники, не застосовуючи муляжів. Такі пам'ятки, потрапивши з фондів в експозицію, зазнають негативного впливу, а саме: зміна кліматичних умов, невідповідне освітлення, недбайливе ставлення при транспортуванні і закріплення пам'ятки незворотними засобами на виставці.

Незалежно від того, готує установа об'єкти для власної експозиції чи на виставку для іншого музею, в першу чергу потрібно дослідити пам'ятку, щоб визначити стан її збереженості. У закордонній практиці цю важливу роботу – визначення стану збереженості і рекомендації щодо умов експонування покладено на реставратора, який на основі візуальних і лабораторних досліджень складає рапорт. Надалі ця документація завчасно відправляється до установи, яка випозичає пам'ятку для забезпечення відповідних умов експонування на виставці.

У більшості випадків пам'ятки з фондів потребують проведення попередніх консерваційно-реставраційних заходів, таких, як очищення від поверхневих забруднень, зміцнення та випрямлення основи, приготування відповідного упакування чи опори під пам'ятку при експонуванні і транспортуванні.

Щоб краще зрозуміти, які пошкодження загрожують пам'ятці в експозиції, варто детально розглянути наступні фактори впливу. Світло є частою причиною деградації для усіх творів, а особливо виготовлених на

основі паперу і тканини. Негативний вплив світла проявляється по-різному: пожовтінням чи потемнінням паперу, вигоранням пігментів і чорнил, світло може ослаблювати і робити крихкими волокна целюлози, блискучі поверхні стають матовими, що спричинено змінами механічних властивостей органічних матеріалів. Шкідливими є денне сонячне і штучне світло, що містять ультрафіолетове та інфрачервоне випромінювання.

Освітлення об'єктів у вітринах може бути зовнішнім і внутрішнім. При виборі джерел освітлення слід враховувати такі фактори:

- безпека пам'яток;
- вірне відтворення кольору пам'ятки;
- естетичний вигляд;
- економічний аспект.

Лампи та інші прилади освітлення в жодному разі не повинні нагрівати пам'ятку чи інші матеріали всередині вітрини. Штучне світло можна розділити на дві категорії: лампи розжарювання (жарівки) і газорозрядні лампи. Жарівки виділяють велику кількість інфрачервоного випромінювання, яке значно підвищує температуру. Жарівки випромінюють порівняно мало ультрафіолету. Жарівки галогенові лампи не варто розміщувати надто близько до об'єкта, оскільки вони мають підвищене ультрафіолетове випромінювання.

Для газорозрядних ламп таких, як флуоресцентні, характерне менше виділення тепла, але більша кількість ультрафіолетового випромінювання. Частіше за все застосовують освітлення діодами LED, оскільки вони є економнішими, мають довший час експлуатації, і створені з безпечних для екології матеріалів. Освітлення діодами LED дозволяє регулювати яскравість та колористику світла, але дає недостатнє освітлення в порівняні з іншими лампами. Захист від УФ-випромінювання відбувається завдяки встановленню плівок-фільтрів на вікна експозиційних залів та безпосередньо на виставкові вітрини. Ці фільтри обов'язково повинні мати такі властивості:

- затримувати випромінювання нижче 400 нанометрів;
- не змінювати колористику об'єктів;
- гарантію та довготривалий термін дії.

Застосування плівок-фільтрів забезпечує захист від проникнення ультрафіолетового випромінювання на 99,5 %. Такий захист дозволяє безпечно експонувати книги, фото, тканини, газети та інші світлонестійкі об'єкти протягом 8–10 років. Фільтрування шкідливого впливу штучного

світла варто нейтралізувати на самому освітлювальному приладі. Щоб зекономити на площі освітлювального об'єкта, фільтри-плівки можна наклеїти безпосередньо на флуоресцентні лампи.

Денне освітлення є змінним і часто досить агресивним, тому не варто експонувати об'єкти близько до вікон, це загрожує не тільки вигоранням кольору, але й спричиняє перегрівання і деструкцію основи. Щоб уникнути цих негативних наслідків, в країнах Європи застосовують захисні віконні плівки. Ці фільтри блокують не тільки 99% ультрафіолету, але й інфрачервоне випромінювання і водночас пропускають 78% денного світла. Також великою перевагою застосування плівок-фільтрів є те, що вони здійснюють теплоізоляцію та додаткову безпеку при проникненні світла через і вікна та вітрини або їх розбиття. У виставкових залах обов'язковим є дотримання сталого вологісно-температурного режиму під час всього терміну проведення виставки. Необхідно дотримуватися рекомендацій щодо експонування при температурі 16–20°С і відносної вологості 45–55%.

Не варто недооцінювати небезпеку механічних пошкоджень, спричинених вібрацією під час транспортування, а також неналежного поводження при перенесенні та прикріпленні пам'яток в експозиції. При перенесенні документних пам'яток бажано надягати бавовняні рукавички і покласти пам'ятку на тверду основу чи помістити її в папку.

Перед дислокацією пам'ятки потрібно дотримуватися таких умов:

- узгодження плану перенесення, визначення, скільки працівників потрібно, хто, що саме і в якій послідовності має виконувати. Це важливо для великоформатних, габаритних пам'яток;
- підготування матеріалів та приладів, що допоможуть у безпечному перенесенні пам'ятки (папки, коробки, вантажні візки);
- підготування умови в локації, до якої перенесуть пам'ятку.

При монтажі пам'яток важливо застосовувати зворотні та нешкідливі матеріали. Не допускається застосування металевих скоб, скріпок і булавок, які піддаються корозії і залишають незворотні пошкодження. Часто можна побачити, що для прикріплення застосовують пластиліноподібні матеріали, клейкі поліестерові стрічки та наклейки, клей ПВА та силікатні клеї. Результатами цього є плями жиру, клейкої субстанції, зняття якої призводить до механічних пошкоджень, пожовтіння, підвищення кислотності матеріалу, крихкості, втрати основи і фарбового шару. Тому, з огляду на збереження пам'яток під час експозиції потрібно шукати можливі способи закріплення без нанесення адгезивів і

прямого контакту шкідливих матеріалів з пам'яткою. Для цього достатньо дбайливо і відповідально ставитися до пам'ятки, знати, які зворотні матеріали можна застосувати.

Одним з нових і незамінних адгезивів для прикріплення експонованих паперових пам'яток є клейка двостороння стрічка Gudy DOT. Розроблена німецькою фірмою NESHEN відповідно до стандарту ISO 18932 ця клейка плівка на основі поліакрилатної дисперсії має pH7 і не окислює папір, стійка до старіння, не містить лігніну і розчинників. З поверхні легко видаляється механічним шляхом, не пошкоджує поверхню, не залишає плям.

Експонування документних пам'яток має бути короткотривалим і нечастим. Якщо є потреба в сталій і довготривалій виставці, то пам'ятку краще замінити на якісну копію. Раритетні об'єкти не варто експонувати довше трьох місяців, а особливо вразливі до впливу світла і зміни кліматичних умов – бажано експонувати не більше, ніж 25 днів протягом року [3, с. 553]. На практиці часто трапляється, що спосіб і умови експонування пам'ятки пристосовують для втілення ідеї виставки. Але першочерговою метою планування експозиції має бути забезпечення оптимальних умов для експонованого об'єкта. Тому потрібно пам'ятати такі правила:

- експонування – це насамперед правильна подача пам'ятки, підкреслення її важливості й особливості;
- навіть найцінніший раритет, недбайливо закріплений чи розміщений, знижує свою цінність, стає нецікавим для відвідувачів;
- правильне і бережне експонування підкреслює важливість пам'ятки, розкриває її зміст та історичну цінність, зберігає пам'ятку для майбутніх поколінь.

Список бібліографічних посилань

1. Ochrona Zbiorow. ABC profilaktyki konserwatorskiej w muzeum № 3. Warszawa, 2013. S. 52.

2. Ochrona Zbiorow. ABC profilaktyki konserwatorskiej w muzeum № 5. Warszawa, 2016. S. 60.

3. Романів У. С. Навчання бібліотекарів основним засадам збереження фондів (з досвіду Національної Бібліотеки у Варшаві) // Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства : Четверта міжнар. наук.-практ. конф. Львів. 25 жовт. 2012 р. Львів, 2012. С. 549– 554.

УДК 027.1:929:738]:[069:738](477.53-22Опішня)

ПРИВАТНІ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНСЬКИХ КЕРАМОЛОГІВ І МИСТЦІВ КЕРАМІКИ У ФОНДАХ ГОНЧАРСЬКОЇ КНИГОЗБІРНІ УКРАЇНИ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ-ЗАПОВІДНИКА УКРАЇНСЬКОГО ГОНЧАРСТВА В ОПІШНОМУ

Андрушенко Оксана Олексіївна,
бібліотекар Гончарської книгозбірні України
Національного музею-заповідника українського
гончарства в Опішному, завідувач Керамологічної
бібліотеки України Інституту керамології –
– відділення Інституту народознавства НАН України,
Україна, смт Опішня (Опішне).

Анотація. *Йдеться про приватні бібліотеки видатних українських керамологів, мистців кераміки, які зберігаються у фондах Гончарської книгозбірні України Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному.*

Ключові слова: *українська керамологія, персоналії, керамологічна біографістика, приватні бібліотеки, гончарство, кераміка, Гончарська книгозбірня України, колекції книг, керамологічна література.*

Аннотация. *О частных библиотеках известных украинских керамологов, мастеров керамики, которые хранятся в фондах Национального музея-заповедника украинского гончарства в Опошне.*

Ключевые слова: *украинская керамология, персоналии, керамологическая биографистика, частные библиотеки, гончарство, керамика, Гончарская библиотека Украины, колекции книг, керамологическая литература.*

Annotation. *The article deals with the private libraries of outstanding Ukrainian ceramologists and kept in the funds of the Pottery Library of Ukraine in the National Museum of Ukrainian Pottery in Opishne.*

Key words: *ukrainian ceramology, personalities, ceramological biografistics, private libraries, pottery, ceramics, the Pottery Library of Ukraine, book collections, ceramological literature.*

Гончарську книгозбірню України засновано у 1987 р. як Республіканську спеціалізовану бібліотеку з проблем гончарства України та інших країн. Створено з метою популяризації книг, періодичних видань з гончарства і керамології, інших матеріалів, що сприяють відродженню національної самосвідомості й збереженню традицій українського народу.

У бібліотеці зберігається близько 100 тис. примірників видань українською, російською, німецькою, англійською та іншими мовами. Найбільша колекція книг – література з керамології, але є і видання з історії, археології, мистецтва, традиційних ремесел і промислів, музеєзнавства, а також з питань філософії, економіки, держави й права, релігії, літературознавства, публіцистика, художні твори, довідники та енциклопедії.

До фондів книгозбірні увійшли колекції книг видатних керамологів – дослідників гончарства, а саме:

• Юрія Лащука, керамолога, доктора мистецтвознавства. Колекція формувалася з 1996 р. і складається з 409 видань, які книгозбірні подарував видатний учений. З огляду на різноплановість колекції, зрозуміло, що дослідник цікавився не лише українським, а й білоруським, угорським, естонським, польським мистецтвом;

• Катерини Матейко, керамолога, кандидата історичних наук. У 2006 р. за сприяння Стефанії Гвоздевич до книгозбірні передано близько 2000 книг. У складі колекції багато дитячої літератури. За нею можна прослідкувати, на яких книгах виховували дітей у родині К. Матейко;

• Пантелеймона Мусієнка, технолога-кераміста, керамолога, мистецтвознавця. Книги на постійне зберігання до Гончарської книгозбірні України 1996 р. передала онука Пантелеймона Мусієнка та Ніни Федорової – Вероніка Єрошенко. Основне наповнення – книги з технології кераміки;

• Отара Мчедлова-Петросяна, ученого в галузі технічної керамології. Основна тематика – фізична хімія, технологія неорганічних будівельних матеріалів. Книги 30 січня 2001 р. передала Харківська державна наукова бібліотека імені В. Г. Короленка. Колекція нараховує 182 примірники;

• Олеся Пошивайла, директора Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України, доктора історичних наук, провідного українського керамолога, засновника Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, ініціатора створення Гончарської книгозбірні України. Нині колекція складає близько 700 примірників та постійно поповнюється;

• Галини Семченко, керамолога, доктора технічних наук, професора. Книги потрапили до Гончарської книгозбірні України 2017 р. за сприяння кандидата технічних наук Ніни Чопенко. Основна тематика – технічна кераміка. Колекція налічує близько 2000 примірників;

• Леоніда Сморжа, керамолога, доктора філософських наук, професора. Книги було передано власником у 2009 р. Колекція складається з близько 3000 книг. Представлені наукова література (підручники, енциклопедії, словники), книги з психології, етики, естетики, педагогіки, філософії, релігії, твори класиків української та світової літератури;

• Олександра Тищенка, відомого знавця давньоруського й пізнього середньовічного мистецтва, передовсім технології кераміки. Книги на постійне зберігання до Гончарської книгозбірні України передала донька О. Тищенка – Алла Тищенко. Колекція складається з 61 примірника.

Отже, в зазначених приватних колекціях представлено різноманітну літературу: довідкову, мистецтвознавчу, краєзнавчу, художню і навіть дитячу. Але більшість видань – з питань керамології. Окрім книг з приватних бібліотек керамологів, у книгозбірні зберігаються особисті бібліотечки мистців кераміки, зокрема:

• Олександри Селюченко, відомої майстрині народної іграшки з Опішного. Колекція складається зі 154 книг, які дозволяють глибше осягнути художні зацікавлення видатної гончарки;

• Трохима Демченка, майстра художньої кераміки (Опішне). Книги на постійне зберігання до Гончарської книгозбірні України у 1994 р. передав онук митця – Сергій Демченко (колекція складається з 13 книг з мистецтва);

• Надії та Валерія Протор'євих, славетних українських мистців-керамістів, заслужених майстрів народної творчості України з Василькова (Київщина). У 1998 р. Надія Протор'єва передала на постійне зберігання частину родинної бібліотеки – 17 книг, серед яких каталоги виставок, де були представлені їхні вироби з кераміки;

• Лідії Трегубової, випускниці Макарово-ярівської керамічної кустарно-промислової школи, викладача скульптури, рисунка й композиції Ворошиловградського художнього училища (нині – Луганське державне художнє училище). Колекція складається з 444 книг. Основна тематика – українське та зарубіжне мистецтво.

Одним із джерел, за яким можна вивчати доробок ученого – дослідника гончарства або мистця кераміки, є література, яку збирали керамологи чи художники, на основі якої формувався їхній світогляд. Надзвичайно цікавими й інформативними для науковців можуть бути надписи, малюнки, помітки, зроблені на полях книг їх колишніми власниками. Трапляються автографи власників, а також авторів книг. Тому під час дослідження життєвого й творчого шляху керамологів варто більше

уваги звертати на книги з приватних колекцій, щоб дізнатися про літературні вподобання власників, а отже, скласти повнішу картину формування їх як дослідників гончарства й мистців кераміки.

УДК 069:[378:615]:084

АЛЬБОМЫ И АЛЬБОМНЫЕ ИЗДАНИЯ В КОЛЛЕКЦИИ И ЭКСПОЗИЦИИ МУЗЕЯ ИСТОРИИ НАЦИОНАЛЬНОГО ФАРМАЦЕВТИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

Бадаев Дмитрий Владимирович,
ведущий хранитель Музея истории
Национального фармацевтического университета,
Украина, Харьков

Анотація. *У Музеї історії Національного фармацевтичного університету зберігаються 87 альбомів – 53 саморобні фотоальбоми і 34 друковані альбомні та ілюстровані видання. Альбоми усіх типів активно використовуються у постійній експозиції, виставках та тематичних заходах музею – таких, як «музейна вітальня».*

Ключові слова: *Харків, Національний фармацевтичний університет, Музей історії НФаУ, колекція альбомів, виставка, день Європи в Україні, Євразійський простір, музейна вітальня.*

Аннотация. *В Музее истории Национального фармацевтического университета хранятся 87 альбомов – 53 самодельных фотоальбома и 34 печатных альбомных и иллюстрированных издания. Альбомы всех типов активно используются в постоянной экспозиции, выставках и тематических мероприятиях музея – таких, как «музейная гостиная».*

Ключевые слова: *Харьков, Национальный фармацевтический университет, Музей истории НФаУ, коллекция альбомов, выставка, день Европы в Украине, Евразийское пространство, музейная гостиная.*

Annotation.*The fund of albums of the National University of Pharmacy museum consists of 87 exemplars, among them 53 hand-made photo albums and 34 printed albums and illustrated editions. Albums of all types are actively used in the regular exposition, special exhibitions and thematic programs of the museum, such as «museum's drawing-room».*

Key words: *Kharkiv, National University of Pharmacy, Museum of history of NUPh, albums collection, exhibition, Day of Europe in Ukraine, Eurasian area, Museum's Drawing-room.*

В коллекции и экспозиции Музея истории Национального фармацевтического университета в Харькове альбомы и альбомные издания занимают видное место. Самодельные альбомы принадлежат к периоду от 1930-х годов до конца XX века. Печатные издания представляют как НФаУ, Харьков и Украину, так и университеты, города и страны Европы и особенно Евразийского пространства. Их можно разделить на две группы: самодельные фотоальбомы и альбомные издания, изданные типографским способом; к последней группе относятся иллюстрированные издания альбомного типа. Альбомы обеих групп тесно связаны с историей университета и характеризуются высокой степенью атрактивности. Это открывает широкие возможности для использования их в экспозиционной, в частности, выставочной работе.

Группа фотоальбомов насчитывает 53 ед. хранения. Среди них – 26 выпускных альбомов 1933–1994 гг., 12 принадлежат отдельным кафедрам, по одному – отделу капитального строительства университета и штабу «Абитуриент», 7 альбомов освещают работу коллег из других областей Украины, 5 принадлежат родственным организациям – Всесоюзному институту лекарственных растений (ВИЛРА), Харьковскому авиационному институту и др. Один фотоальбом, изготовленный предположительно в первой половине 1941 г., посвящен Харьковскому фармацевтическому институту (ХФИ, ныне – НФаУ) в целом [1].

Старейший из выпускных альбомов принадлежит IX выпуску Харьковского фармацевтического института 1930–1933 гг., два экземпляра – XI выпуску 1932–1936 гг. (в 1931 г. срок обучения возрос с трёх до четырёх лет), четыре – XII выпуску 1933–1937 гг. Происхождение их различно: альбомы подполковника медицинской службы П. Г. Дубинина и ветерана труда Н. П. Еременко поступили в музей вместе с комплексами их личных материалов, один из альбомов был преподнесен заведующему учебной части ХФИ Н. И. Красовскому – первому проректору института, неоднократно исполнявшему и ректорские обязанности, в т. ч. после освобождения Харькова в 1943 г. Альбом, принадлежавший выпускнице 1936 г. И. С. Олейниковой, был передан другой выпускницей института, киевлянкой И. С. Белоус, которая обнаружила его в своем дворе выброшенным на свалку.

Альбомы выпусков 1939 г., 1949 г., 1952 г., 1954 г., 1955 г., 1956 г., XXX (1958 г.), а также 1967, 1982 и 1984 годов представлены одним

экземпляром. В 1953 г. выпуска не было ввиду продления срока обучения с четырёх до пяти лет.

Выпуски 1957 и 1994 годов представлены альбомами двух потоков, а юбилейный, 50-й выпуск 1978 г. – также двумя альбомами, которые выпускники преподнесли руководству института и деканату единственного в то время фармацевтического факультета. Особый интерес представляют альбомы двух потоков второго и последнего выпусков военных провизоров военно-медицинского факультета ХМИ 1958 г., подготовка которых началась на существовавшей в 1952–1956 гг. военно-фармацевтической кафедре ХФИ. Альбомы XXV, XXVI и XXVII выпусков принадлежали директору ХФИ в 1941 и 1944–1959 гг. Ю. Г. Борисюку; альбом XXVI выпуска содержит необычный элемент – карту распределения выпускников по территории Советского Союза.

С выпускниками ХФИ – НФаУ связаны и фотоальбомы других подгрупп. Альбомы, посвященные аптечному делу областей Украины, раскрывают, в частности, тему карьеры наших выпускников в этих областях. Альбом «Выпускники Харьковского фармацевтического института в Черкасской области» содержит сведения о 127 выпускниках ХФИ, окончивших институт в период 1937–1989 гг. Наибольшее число работников аптекам Черкасской области, по восемь человек, дали 1968 и 1987 годы. Альбом «Харьковскому фармацевтическому институту в честь 50-летия от выпускников ХФИ Полтавского областного аптекоуправления» содержит 93 фотопортрета выпускников 1936–1971 гг.

Другие альбомы этой подгруппы посвящены научной организации труда, механизации и рационализации, а также общей статистике аптечного дела Ворошиловградской (Луганской), Запорожской, Хмельницкой, Черновицкой области. Альбом «Применение элементов малой механизации в фармацевтической практике» составлен выпускником ХФИ 1981 г., провизором-технологом аптеки № 3 г. Запорожье И. В. Майдой. Альбом аптекоуправления Черновицкого облисполкома, содержащий данные о 105 аптеках и 311 аптечных пунктах, фармацевтической фабрике, аптечном складе и контрольно-аналитической лаборатории, был подарком делегации Буковины III съезду фармацевтов Украины, проходившему в ХФИ в 1979 г. Альбом фармацевтов Луганска, третий и последний, представляющий эту область, посвящен 70-летию ХФИ [2].

Большой интерес для экспозиционной и выставочной работы представляют альбомы кафедр неорганической и органической химии,

фармакогнозии, фармакотерапии, физвоспитания, марксизма-ленинизма, организации и экономики фармации, выпущенные в 1950–1980-х годах. Старейший из них – альбом «Директору ХГФИ Ю. Г. Борисюку в день 50-летия от коллектива кафедры физвоспитания. 31.03.1951». Четыре альбома этой подгруппы посвящены работе студенческих научных обществ и конференциям, проведенных ими в 1980-х годах. Помимо фотографий, они содержат вклеенные грамоты, брошюры и другие оригинальные материалы.

Два альбома «кафедральной» подгруппы посвящены студенческим практикам. Это альбом «Учебно-производственная практика по фармакогнозии» 1980 г., фотографии которого были сделаны не только в Харьковской области, но также на опытных станциях Всесоюзного института лекарственных растений в Крыму и Кобулети, и альбом «СССР – ЧССР», подаренный кафедре организации и экономики фармации группой студентов четвёртого курса ХФИ в честь их поездки в июле 1988 г. в Чехословакию и пятилетия безвалютного обмена студентами с этой страной. Этот альбом, содержащий 29 фотографий, многочисленные вклейки и вырезки, один из наиболее интересных в своей подгруппе. Он стал тематическим ядром раздела, отражающего связи НФаУ с центрально-европейскими странами на выставке, посвященной Дню Европы в Украине, и последовавшей за ней выставке альбомов из коллекции музея.

Важное место в экспозиции музея занимает альбом отдела капитального строительства ХФИ, выпущенный к 70-летию института в 1991 г. Историю строительства основного здания современного университета – Химико-технологического корпуса, воздвигнутого в 1980-х годах по инициативе руководства ХФИ при активном участии студентов-стройотрядовцев раскрывают 60 фотографий этого альбома. Обращает на себя внимание и юбилейный альбом к 60-летию Федора Андреевича Конева – директора Харьковского научно-исследовательского химико-фармацевтического института в 1977–1989 гг., доктора фармацевтических наук, профессора. Альбом изготовлен в марте 1984 г., содержит 45 фотографий 1940–1970 годов и 21 автограф его авторов.

По-настоящему уникальным можно назвать альбом «В поисках зеленого клада: одна из экспедиций ВИЛРА» 1981 г. о ботанической экспедиции в район верховьев Иртыша, реки Бухтармы, горы Белухи и города Усть-Каменогорск, где сходятся границы РФСР, Казахской ССР, МНР и КНР. Экспедиция исследовала эфедру (мандрагору), родиолу

(золотой корень), желтый мак и в целом флору альпийских лугов там, где практически «не ступала нога человека». 49 черно-белых фотографий этого альбома напоминают иллюстрации к романам Жюля Верна, повествуя о трудной и зачастую опасной работе исследователей среди нетронутой природы диких гор, в краю редких растений и животных.

Альбом «В поисках зеленого клада» стал «изюминкой» одного из массовых мероприятий Музея истории НФаУ, активно проводимых в последние годы – музейной гостиной. На это мероприятие музей приглашает коллег из одного из структурных подразделений НФаУ, в данном случае им была кафедра ботаники. Центр музейной гостиной – однодневная выставка, тема которой связана с гостями музея. От прочих выставок ее отличает и девиз: «Руками трогать!», позволяющий ближе познакомиться с экспонатами, в частности, с альбомами и другими изданиями, или же опробовать на практике лекционное и лабораторное оборудование минувших лет.

В октябре 2017 г. в музейной гостиной проводилось мероприятие, посвящённое Дню библиотек, ее гостями стали сотрудники Научной библиотеки НФаУ, и в этот день была максимально широко развернута выставка альбомов из коллекции музея. Предшественницей этой выставки, экспонировавшейся в течение полугода, была выставка, посвященная Дню Европы в Украине. Ее основные материалы музей получил во временное экспонирование. В основном они представляли собой проспекты зарубежных вузов как родственного медицинского, так и гуманитарного профиля, изданные в 2000-х и 2010-х годах в виде листовок и брошюр довольно скромного вида. Да и оформление их зачастую выглядело сомнительно. Так, Университет Иоанна Павла II в Кракове и Католический университет в Люблине символизировали изображения человеческой головы, наполненной шестеренками или в виде ввинчиваемой в патрон электролампочки. Такие символы трудно сопоставить с духовными идеалами и вечными ценностями, с которыми обычно связывают представления о подобных учебных заведениях.

В связи с этим было принято решение дополнить выставку альбомами прошлых лет, в т. ч. советского периода из коллекции музея, иллюстрирующими связи НФаУ с европейскими странами. Они не только пополнили выставку аттрактивным материалом, но и изменили ее характер в целом, расширив временные рамки и сместив акценты. После закрытия выставки ко Дню Европы в Украине и возвращения временно экспонировавшихся материалов на ее месте была развернута новая

выставка альбомов из коллекции музея. Вместе с европейскими на ней были представлены издания из стран Азии, в частности Шанхайской организации содружества – более яркие, содержательные и глубже связанные с историей и традициями НФаУ, учитывая, насколько широко представлены сегодня азиатские страны среди его студентов.

Впрочем, рассказ о 34 альбомах в коллекции Музея истории НФаУ стоит начать с его собственных изданий. К ним относятся альбомы, выпущенные к V и VI съездам фармацевтов Украины 1999 и 2005 гг. – «Харків фармацевтичний» [3] и «Часопис "Фармація України: від з'їзду до з'їзду"» [4], а также альбом творческих работ сотрудников университета (среди них и научной библиотеки НФаУ) «Весна іде, красу несе», изданный профсоюзной организацией в 2013 г. [5]. Они по праву занимают достойное место в постоянной экспозиции музея.

Еще четыре фотоальбома посвящены Харькову и Харьковской области, восемь – Украине в целом [6], а также Киеву [7], Житомирской [8], Днепропетровской [9], Запорожской [10], Черкасской [11] и Винницкой [12] областям. В 2017 г. в коллекцию музея поступил альбом, посвященный 70-летию Ужгородского национального университета [13]. Альбомы «Житомирщина» и «Запорожье» были подарками III съезду фармацевтов Украины 1979 г., а «Визначні пам'ятки Вінничини» – последнему, VIII съезду 2016 г.

Восемь альбомов 1980–2000-х годов представляют РФ [14], Казахстан [15], Узбекистан [16], Туркменистан, Азербайджан [17] и Литву [18]. Особо следует выделить книгу Президента Туркменистана Гурбангулы Бердымухамедова «Ахалтекинец – наша гордость и слава» [19]. Высокопоставленный автор сумел найти и раскрыть тему, действительно отражающую лицо его страны на мировой арене, не ограничиваясь, утверждением, что «Туркменистан – не Узбекистан». Несмотря на характерный для изданий такого рода претенциозный характер, книга не только красочно оформлена, но и весьма информативна.

Альбомные издания из стран Центральной Европы также относятся как к советскому времени, так и к современной эпохе. Альбом «DDR» [20] 1975 г., стал центром «западноевропейского» раздела на выставке ко Дню Европы в Украине, выгодно отличаясь от современных немецких и датских изданий. Тему безвалютного обмена студентами с Чехословакией в 1980-х годах раскрывают, помимо альбома «СССР–ЧССР», также альбом «Pod sluncem teto zeme. Под солнцем нашей страны» и альбом «Praha» с видами чешской столицы, который был преподнесен ректору ХФИ

В. П. Черных «*От студентов 5-го курса: 1-я ознакомительно-производственная практика в ЧССР. 1.8.1984*». Современную Словакию представляет альбом «Presovska univerzita v Presove» 2002 г., а Словению – книга «Ana Benedetič. University of Lyblyana. The provincial diet mansion. 1902–2002. Ljubljana. 2002», раскрывающая в фотографиях историю главного корпуса университета Любляны, служившего в прошлом резиденцией местной администрации.

Альбомы «Malownicza Polska» Мацея Каупы и Кристиана Пармы и «Gdansk. Architecture and history» Станислава Климека, изданные в 2000-х годах в Польше, представляют эту страну. Польские альбомы выгодно отличаются сочетанием родного языка с иностранными от южнославянских изданий, представленных в коллекции музея исключительно англоязычными. Таковы альбом «Bulgaria in 3 Dimensions, a photographic album of Bulgarian landscapes and cultural sights» 2005 г. – своеобразный опыт применения в полиграфии технологий 3D, который содержит 84 фотографии и снабжен специальными очками для их просмотра, а также великолепно изданная в том же году книга Ивана Маразова «Thracian warrior» (Фракийский воин) [21], которая посвящена античной археологии Болгарии и сопредельных стран. Характерно, что изображения памятников фракийской археологии из Греции и Румынии сопровождаются в ней подписями с названиями этих государств, а хорошо известные нам отечественные памятники скифской археологии происходят, по версии издателей книги, из Скифии. Так иностранные альбомные издания знакомят нас не только со своими странами, но и отражают характерный для них взгляд на нашу страну.

В обзоре зарубежных альбомных изданий в коллекции Музея истории НФаУ осталось упомянуть два издания из «дальнего зарубежья»: изданную во Франции на русском языке книгу «Посетить Версаль» главного хранителя Версальского замка Беатрис Соль и иранский альбом «Serafian Carpets: a Review of Persian Carpets» Мохаммеда Серафиана, посвященный уникальной семейной коллекции персидских ковров. Фонд альбомов, которые практически все являются подарками студентов НФаУ, украинских и зарубежных коллег его руководству, служит достойным отражением внешних связей университета, его значения и авторитета как образовательного центра национального и международного значения, в особенности, в Евразийском пространстве.

Список библиографических ссылок

1. Харьковский государственный фармацевтический институт Наркомздрава УССР. [Предположительно 1941 г.]. 15 л., 30 фото.

2. Аптечная сеть Ворошиловградской области. 1979 г. – 23 с.; НОТ в аптечных учреждениях Ворошиловградской области. Студентам Харьковского фармацевтического института от Ворошиловградского аптекоуправления. 53 с., 54 фото, 1 цв. фото, 2 диаграммы; Посвящается 70-летию Харьковского государственного фармацевтического института. Сентябрь 1991 г. Луганск. 25 л., 41 цв. фото.

3. Харків фармацевтичний : альбом, довідк. вид. укр. та англ. мовами. Харків, 1999. 240 с.

4. Фармація України: від з’їзду до з’їзду. Харків, 2005. 344 с.

5. Альбом творчих робіт «Весна іде, красу несе». Харків, 2013. 40 с.

6. Радянська Україна : фотоальбом. Київ, 1977. 264 с.

7. Козловский Н. Киев мой : фотоальбом. Киев, 1985. 240 с., 228 фото.

8. Житомирщина : фотоальбом. Киев, 1975. 144 с.

9. Дніпропетровщина : фотоальбом. Київ, 1983. 160 с.

10. Запорожье : фотоальбом. Москва, 1978. 172 с.

11. Черкащина – духовності скарбниця. Київ, 2009. 328 с.

12. Визначні пам’ятки Вінниччини : альбом. Вінниця, 2011. 400 с.

13. Ужгородський національний університет : 70 р. на шляху нац.-освіт. відродження України. Київ, 2015. 192 с.

14. Переверзев С. Россия. Великая судьба. Москва, 2008. 704 с.; Арт-Конституция. Москва, 2003. 352 с.

15. Романов И. М., Жандаулетов В. А. Казахстан. Алмати, 2010. 464 с.

16. Ташкент – 2200 : китоб-альбом. Ташкент, 2009. 312 с.; Узбекское кулинарное искусство. Ташкент, 2005. 480 с.

17. Азербайджан : фотокнига. Баку, 1981 – 288 с.

18. Tarybų Lietuva. Vilnus, 1985. 287 фото.

19. Бердымухамедов Г. М. Ахалтекинец – наша гордость и слава. Germany, 2009. 232 с.

20. Deutsche Demokratische Republik. Leipzig, 1975. 230 фото.

21. Marazov I. Thracian warrior. Sofia, 2005.183 p.

УДК 746.3:2](477):001.814

ДОРОБОК УЧЕНИХ В ДОСЛІДЖЕННІ УКРАЇНСЬКОГО ЦЕРКОВНОГО ГАПТУВАННЯ

Залевська Марія Миколаївна,
аспірантка Національної академії
керівних кадрів культури і мистецтв,
Україна, Київ

Анотація. *Описуються пам'ятки гаптування, розглядаються праці відомих науковців з питань гаптування в церквах і монастирях, технічний розвиток золотного шитва і змін сюжетів та орнаментальних елементів.*
Ключові слова: *гаптування, золотне шитво, церковні старожитності.*

Аннотация. *Описываются памятники шитья, рассматриваются труды известных ученых в области шитья в церквях и монастырях, техническое развитие золотного шитья, изменений сюжетов и орнаментальных элементов.*
Ключевые слова: *шитье, золотное шитье, церковные древности.*

Annotation. *Covered sightseeing places, the work of famous scholars from the hanging in churches and monasteries, the technical development of golden stitching and the changes of plots and ornamental elements are considered.*
Key words: *harping, gold thread, church antiquities.*

Українське церковне гаптування має історичне, художнє, пізнавальне та виховне значення. Зацікавленість, дослідження, вивчення церковного гаптування припадає на другу половину ХІХ та початок ХХ ст. Для збереження і популяризації золотної вишивки важливу роль відіграло відкриття у 1872 р. першого в Російській імперії релігійного Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії [6, с. 5]. Виявленням, збереженням, упорядкуванням шедеврів золотного шиття опікувалося Церковно-історичне археологічне товариство, утворене того ж року. Музей у Києві став першим відкритим закладом, доступним для відвідувачів у 1880 р. [5, с. 7]. У Російській імперії на початку ХХ ст. музей був одним з найбільших і найбагатших за кількістю, цінністю, значенням експонатів старожитностей. Церковно-археологічний музей існував до 1920 р. Кількість експонатів перед закриттям – близько 33 тис. [6, с. 58]. Одночасно з організацією Церковно-археологічного музею в Києві збиралися, досліджувалися та зберігалися пам'ятки українського

церковного гаптування XVII–XVIII ст. в інших містах. У давньосховищах, які були засновані у 1906 р. [11; 14; 15] при єпархіальних управліннях в Полтаві та Чернігові, дослідження пам'яток гаптування дозволяло частково зібрати і вивчити гаптовані речі та предмети з ризниць монастирів і церков.

Цінними для науковців є дослідження Київського митрополита Євгенія (Болховітінова) про історію Києво-Софійського кафедрального собору та Києво-Печерської Лаври [3]. М. Маліженовський описав унікальні гаптовані речі XVII ст. із ризниці Києво-Флорівського (Вознесенського) жіночого монастиря [7]. Дослідженню церковних старожитностей Чернігівської єпархії присвятив наукову діяльність архієпископ Чернігівський Філарет (Гумілевський) [16, 17].

Націоналізація культових зібрань монастирів і церков зумовила створення музеїв старожитностей. Відповідно до декрету РНК УСРР «Про передання історичних та мистецьких цінностей у відання Народного комісаріату освіти» від 01.04.1919 р. [12, с. 7] був проведений облік з описом цінностей для передачі в музеї, які в цей час створювалися. На державному рівні відбувалося утворення і становлення системи охорони пам'яток старовини. Вітчизняні науковці могли досліджувати та вивчати старожитності в новостворених музеях.

Значний внесок у дослідження і збереження гаптарського мистецтва зробила український етнограф і мистецтвознавець Марія Олексіївна Новицька (1896–1965 рр.) яка досліджувала українське церковне гаптування. У 1924 р. М. Новицька почала працювати в Лаврському музеї культів та побуту у відділі тканин та шиття і все подальше життя присвятила дослідженню гаптування культових речей і предметів у церквах і монастирях. У 1928 р. М. Новицька успішно захистила дисертацію «Матеріали до історії гаптарських майстерень на Україні середини XVIII ст. (ігуменя Олена)». На основі Лаврського музею культів та побуту був створений державний історико-культурний заповідник «Всеукраїнський музейний городок», де у 1928–1933 рр. М. Новицька працювала завідуючою відділом тканин та шиття [13; 18, с. 45–46].

Надзвичайно цінною є її стаття «Датовані Єпитрахилі Лаврського музею 1640–1743 рр.» опублікована в збірнику «Український музей», виданому в Києві в 1927 р. На основі тринадцяти гаптованих єпитрахилей дослідниця показала, що *«…зразки в повній мірі виявляють технічні засоби гаптування XVII в. та різноманітні візерунки його закріплення»* [8, с. 53]. Проаналізована і детально описана технологія виготовлення й особливості

оздоблення єпитрахилей, подана інформація про місце виготовлення і осіб виробників. Документальне дослідження М. Новицької є цінними для науки, адже внаслідок зруйнування Успенського собору в листопаді 1941 р. була втрачена величезна кількість тканин та шиття, які зберігалися в ризниці. Залишилися у Національному Києво-Печерському історико-культурному заповіднику лише три єпитрахилі з тринадцяти, що описані М. Новицькою [4]. Значний інтерес науковець виявляла до дослідження художніх коштовних металізованих тканин (золотний оксамит, парча), виготовлених у східних і західноєвропейських країнах, а також речей церковного вжитку з тканин XV–XVIII ст. Це знайшло відображення в її статтях «Турецькі оксамити Лаврського музею» [9], «Що таке тканина та кого вона обслуговує» [10].

Значним є доробок у дослідженні пам'яток церковного гаптування XVII–XVIII ст. науковця К. Берладіної, яка з 1927 р. працювала завідуючою кабінетом, а протягом 1931–1933 рр. завідуючою відділом Харківського державного художньо-історичного музею. Дослідниця в своїх публікаціях оприлюднила основні історичні періоди гаптування, базуючись на колекціях музеїв Києва, Харкова, Дніпропетровська, Чернігова, Полтави. Нею опубліковані статті «Матеріали з історії українського образотворчого гаптування (короткий нарис зміни стилістичних форм та технічних засобів із середини XVII до XX ст.)» [1] і «Матеріали з історії українського образотворчого гаптування. Композиційні схеми та іконографічні форми українських фелонів від середини XVII до XX ст.» [2]. У статтях описані гаптовані пам'ятки з колекцій Лаврського музею (дев'ять речей) і заповідника «Всеукраїнський музейний городок» (11 світлин) та розглянуто технічний розвиток золотного шитва і змін сюжетів та орнаментальних елементів в окремі періоди.

М. Новицька і К. Берладіна зробили значний внесок у виявлення закономірностей розвитку українського церковного гаптування. Їхні наукові надбання мають вагоме значення для вивчення і розкриття теми золотного шитва.

Список бібліографічних посилань

1. Берладіна К. А. Матеріали з історії українського образотворчого гаптування (короткий нарис зміни стилістичних форм та технічних засобів з середини XVII до XIX ст.) // Наукові записки науково-дослідчої кафедри історії української культури. Харків, 1927. Т. 6.

2. Берладіна К. А. Матеріали з історії українського образотворчого гаптування. Композиційні схеми та іконографічні форми українських фелоней від середини XVII до XIX ст. Харків, 1929. Т. 1.

3. 3.Болховітінов Є. (митрополит). Вибрані праці з історії Києва. Київ, 1995.

4. Варивода А. Г. Наукова розробка М. Новицької «Датовані єпитрахилі Лаврського музею». Ретроспективний погляд // Могилянські читання 2007 року. Музейники XX ст. – дослідники української сакральної культури. Київ, 2008.

5. Каталог збережених пам'яток Київського Церковно-археологічного музею. 1872–1922 рр. Київ, 2002.

6. Крайній К. К. Київське Церковно-історичне та археологічне товариство, 1872–1920 // Лаврський альманах : зб. наук. пр. Київ, 2001.

7. Малиженовский Н. Ф. Киевский женский Флоровский (Вознесенский) монастырь. Киев, 2010.

8. Новицька М. Датовані єпитрахилі Лаврського музею. Український музей. Київ, 1927.

9. 9.Новицька М. Турецькі оксамити Лаврського музею // Східний світ. 1930. № 1–2. с. 351–359.

10. Новицька М. Що таке тканина та кого вона обслуговує. Київ, 1930.

11. Описание вещественных и письменних памятников Черниговского епархиального древлехранилища. Вып. 1. Чернигов, 1908.

12. Полюшко Г. В. Втрачені скарби Лаврського музею : пошуки і знахідки. Київ, 2001.

13. 13.Студенець Н. Марія Новицька. Життєвий шлях і наукова діяльність. Київ, 2005.

14. 14.Трипольский В. Полтавское Епархиальное Древлехранилище : указ. с описанием письм. и веществ. памятников церков. старины Полтав. Епархии. Полтава, 1909.

15. 15.Труды четырнадцатого археологического съезда в Чернигове. Т. 2. Москва, 1911.

16. Филарет (Гумилевский). Историко-статистическое описание Черниговской епархии. Кн. 3. Мужские монастыри. Чернигов, 1873.

17. Филарет (Гумилевский). Историко-статистическое описание Черниговской епархии. Кн. 4. Женские и закрытые монастыри. Чернигов, 1873.

18. Шудря Є. С. Марія Олексіївна Новицька. Київ, 2003.

УДК 378.011.3-051:80]:09

ВАЖЛИВІСТЬ РОБОТИ З ДАВНІМИ ПАМ'ЯТКАМИ КНИЖНОЇ ПИСЕМНОСТІ У ПРОФЕСІЙНОМУ СТАНОВЛЕННІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ-ФІЛОЛОГА

Михно Людмила Петрівна,
бібліотекар наукової бібліотеки
Сумського державного педагогічного
університету ім. А. С. Макаренка, магістр,
Україна, Суми

Анотація. *Проаналізовано роль пам'яток книжної писемності у процесі формування особистості вчителя-філолога, висвітлено значення пам'яток писемної культури у становленні фахівця-професіонала, у гармонійному розвиткові його індивідуальності, креативного потенціалу.*

Ключові слова: *пам'ятки книжної писемності, літературні джерела, професійне становлення вчителя-філолога.*

Аннотация. *Проанализировано значение памятников книжной письменности в процессе формирования личности учителя-филолога, обоснована роль памятников письменной культуры в становлении специалиста-профессионала, в гармоничном развитии его индивидуальности, креативного потенциала.*

Ключевые слова: *Памятники книжной письменности, литературные источники, профессиональное становление учителя-филолога.*

Annotation. *The article attempts to find out the significance of the monuments of book writing in the process of formation of the personality of a teacher-philologist, to substantiate the role of monuments of written culture in the formation of a professional-expert, in the harmonious development of his personality, creative potential.*

Key words: *Sights of book writing, literary sources, professional formation of a teacher-philologist.*

Одвічно книга, як джерело знань, слугувала взірцем мудрості. Вивчення давніх пам'яток писемності, які дійшли до нас і зберігаються в архівах, позитивно впливає на гармонійний розвиток і становлення високоосвіченої особистості педагога, зокрема філолога. Книжка є віддзеркаленням історії, свідком давно минулих подій, зв'язком між минувшиною і сучасністю.

Метою розвідки є окреслення ролі вивчення пам'яток книжної писемності у процесі формування особистості вчителя-філолога, з'ясувати

значення пам'яток писемної культури в становленні фахівця-професіонала, у формуванні його цілісної індивідуальності. Звернення до стародруків – річ складна, проте, значуща у науково-навчальному та культурно-просвітницькому сенсі. Насамперед, значення давніх книжних джерел вбачаємо у тому, що знайомство й робота з ними сприяє розширенню світогляду особистості. Така діяльність формує міцний, широкий науковий, історичний світогляд майбутнього філолога, значно розширює і поглиблює його ерудицію, створює фундаментальне підґрунтя для саморозвитку, самоосвіти.

Показово, що робота з пам'ятками письма позитивно впливає на розвій творчих здібностей особистості, формує філологічний смак, генерує культуру дослідника. Крім того, використання давніх пам'яток писемності і робота з ними стимулює допитливість юного філолога, інтерес до фахової діяльності, духовно збагачує. За подібних умов виникає посилений інтерес до навчання, прагнення пізнавати першоджерела. У цілому означений підхід сприяє формуванню національно-свідомої, патріотично налаштованої особистості вчителя-словесника. Показово, що такі якості він автоматично, на власному прикладі, може успішно виховати і в своїх учнів.

Різні форми навчальної, науково-дослідної діяльності, застосовані у роботі з давніми книжними пам'ятками, виграшні у тому плані, що відіграють величезну пізнавальну і водночас духовно-збагачувальну роль у формуванні інтелектуально-творчої особистості юного дослідника в царині філологічних знань. Використання давніх рукописних джерел та стародруків з науково-навчальною метою – запорука успішного навчання. Дух старовини – потужний чинник інтелектуального прогресу. Зв'язок минулого з сучасним є свідченням єдності поколінь.

Плекання любові до книжки, до культури рідного народу можливе завдяки практикуванню роботи студентів педагогічних університетів з пам'ятками давньої книжної писемності. З цією метою на початковому етапі навчання доречно організовувати їх знайомство з архівними рукописами, з книжними фондами краєзнавчих музеїв, з виставковими експозиціями (наприклад у музеї давніх книг в Києво-Печерському заповіднику) тощо, у подальшому, на старших курсах, планувати виконання різних видів фахових завдань на основі доступних пам'яток книжної писемності.

Використані джерела

1. Єрмоленко, С. Я. Навчально-виховна концепція вивчення української (державної) мови / С. Я. Єрмоленко, Л. І. Мацько // Дивослово. – 1994. – № 7. – С. 28–33.

2. Єрмоленко, С. Я. Українська мова в системі українознавства / С. Я. Єрмоленко // Вісн. Київ. ун-ту. Українознавство. – 1994. – Вип. 1 – С. 3–6.

3. Історичне краєзнавство. Напрями та методи історико-краєзнавчих досліджень : курс лекцій / В. Є. Голубко та ін. – Львів, 2011.

4. Культура і побут населення України : навч. посіб. / В. І. Наулко, Л. Ф. Артюх, В. Ф. Горленко та ін. – Київ : Либідь, 1991. – 232 с.

5. Марченко, М. І. Історія української культури. З найдавніших часів до середини XVII ст. / М. І. Марченко. – Київ : Рад. шк., 1961. – 286 с.

6. Мацько, Л. І. Українська мова : формування нац. свідомості / Л. І. Мацько // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 2. – С. 67–70.

7. Огієнко, І. Український стилістичний словник. – Львів : З друк. Наук. т-ва ім. Шевченка, 1924. – 495 с.

УДК 016:929Лосієвський(477.54-25)ХДНБ

ІГОР ЯКОВИЧ ЛОСІЄВСЬКИЙ – УКРАЇНСЬКИЙ ДОКУМЕНТОЗНАВЕЦЬ, КНИГОЗНАВЕЦЬ, ЛІТЕРАТУРОЗНАВЕЦЬ, ПОЕТ
(презентація біобібліографічного покажчика)

Непочатова Оксана Володимирівна,
головний бібліотекар ХДНБ ім. В. Г. Короленка,
Україна, Харків

Анотація. *Презентовано біобібліографічний покажчик, присвячений доробку завідуючого науково-дослідним відділом документознавства, колекцій рідкісних видань і рукописів ХДНБ ім. В. Г. Короленка, доктора філологічних наук, заслуженого працівника культури України.*

Ключові слова: *біобібліографічні покажчики, публікації співробітників ХДНБ ім. В. Г. Короленка, персоналії ХДНБ ім. В. Г. Короленка, І. Я. Лосієвський.*

Аннотация. *Презентован биобиблиографический указатель, посвященный деятельности заведующего научно-исследовательским отделом документоведения, коллекций редких изданий и рукописей ХГНБ им. В. Г. Короленко, доктора филологических наук, заслуженного работника культуры Украины.*

Ключевые слова: *биобиблиографические указатели, публикации сотрудников ХГНБ им. В. Г. Короленко, персоналии ХГНБ им. В. Г. Короленко, И. Я. Лосиевский.*

Annotation. *A biobibliographic index dedicated to the activities of the head of the research department of document management, collections of rare editions and manuscripts of the Kharkiv State Scientific Library named after VG Korolenko, Doctor of Philology, Honored Worker of Culture of Ukraine.*

Key words*: bibliographic indexes, staff publications of KSSL after V.G. Korolenko, persons KSSL after V.G. Korolenko, I. Ya. Losievsky.*

У 2017 році виповнилося 60 років від дня народження І. Я. Лосієвського, завідуючого науково-дослідним відділом документознавства, колекцій рідкісних видань і рукописів Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка (ХДНБ), доктора філологічних наук, заслуженого працівника культури України. Саме це спонукало до створення біобібліографічного покажчика із серії «Науковці Слобожанщини», який стане певним підсумком праці вченого.

Коло професійних інтересів Ігоря Яковича охоплює документознавство, книгознавство, бібліотекознавство, літературознавство. Наукову діяльність вчений вдало поєднує з літературною творчістю. Друкований доробок І. Я. Лосієвського налічує понад 400 наукових, науково-популярних, літературно-художніх публікацій. Також науковець є укладачем, науковим редактором, членом редколегій близько 100 видань.

Мета створення покажчика – розкриття доробку вченого, його кількості та якості, оцінки в науковому співтоваристві. У посібнику максимально повно представлені публікації видані українською, російською, польською, німецькою мовами. Хронологічні рамки – з 1972 р., коли була надрукована перша публікація Ігоря Яковича – вірш «Не надо!» у журналі «Пионер» до вересня 2017 р.

Відкриває видання ґрунтовна стаття «Хранитель пам’яті, дослідник, поет» підготовлена директором ХДНБ, заслуженим працівником культури України В. Д. Ракитянською та доктором педагогічних наук, професором, деканом факультету соціальних комунікацій Харківської державної академії культури (ХДАК) А. А. Соляник. У статті зроблено огляд наукової, бібліотечної, педагогічної, літературної та громадської діяльності вченого. Генеалогічна довідка про родовід Лосієвських занурює читачів у «глибину століть», адже серед предків вченого багато видатних особистостей. Серед «гілок» генеалогічного дерева Ігор Якович називає: полковника Семена Палія; рід Шишкіних, з якого походить російський

художник Іван Іванович Шишкін; родину науковців і лікарів Кранцфельдів.

Структура бібліографічної частини покажчика зумовлена основними напрямами діяльності І. Я. Лосієвського. Значний масив бібліографічної інформації припадає на праці вченого. Це бібліографічні описи наукових видань, наукових та науково-популярних публікацій, інтерв'ю. Перш за все зібрано описи матеріалів з документознавства, архівознавства, книгознавства та бібліотекознавства. Адже за 37 років роботи у книгозбірні, із них 33 роки на посаді завідуючого науково-дослідним відділом документознавства, колекцій рідкісних видань і рукописів (НДВК), І. Я. Лосієвський зробив чималий внесок у розвиток вітчизняного документознавства, книгознавства, бібліотекознавства. Про це свідчать численні наукові, науково-популярні публікації у фахових виданнях та виданнях ХДНБ. З 2008 р. Ігор Якович викладає у ХДАК і є автором вперше розробленого в Україні курсу «Експертиза цінності документних пам'яток» та однойменного навчального посібника.

У літературознавчій складовій покажчика сгруповані бібліографічні описи матеріалів з літературознавства, історії науки та культури, літературної критики. Насамперед, це автореферати дисертацій на здобуття кандидатського та докторського ступенів з філології: «Русская литература Украины первой четверти XIX века» (1985 р.), «Анна Ахматова: проблеми наукової біографії» (1999 р.) та монографії: «Русская лира с Украйны: русские писатели Украины первой четверти XIX века» (1993 р.), «Анна всея Руси: жизнеописание Анны Ахматовой» (1996 р.), «Научная биография писателя: проблемы интерпретации и типологии» (1998 р.), «Встреча с Петраркой: из наблюдений над интертекстом в чичибабинской лирике» (2005 р.).

Серед бібліографічних описів авторських праць виокремлено матеріали про літературно-художні публікації І. Я. Лосієвського. Бібліографічна інформація надає можливість ознайомитися як з окремими публікаціями віршів в періодичних виданнях та поетичних збірках, так і з авторськими збірками вченого: «Итака» (1997 р.), «Долгие проводы» (2007 р.), «Колонна» (2017 р.). Завдяки тому, що в покажчику представлено зміст літературних публікацій, можна поринути в атмосферу творчості автора. Репрезентуючи літературну діяльність вченого, сподіваємося що покажчик розкриє для більшості нові грані особистості Ігора Яковича.

Окремий розділ покажчика містить бібліографічні матеріали про видання, де І. Я. Лосієвський є укладачем, науковим редактором, членом редколегій, рецензентом. Значна кількість видань, укладених вченим, розкриває рідкісні та цінні фонди книгозбірні: «Первопечатные отечественные издания в харьковских коллекциях» (1987 р.), «Автографи діячів науки та культури на книгах із фондів Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка» (2008 р.), «Автографи видатних митців у зібраннях Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка. Колекція О. Л. Сарани» (2011 р.) та ін. І. Я. Лосієвський – укладач багатьох наукових видань, серед яких «Бібліотечні фонди Харкова в роки Другої Світової війни» (Київ, 1997), «Короленківський збірник» (Харків, 2006). Член редколегій наукових видань ХДНБ, ХДАК, Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (ХНУ ім. В. Н. Каразіна), а саме: «Короленківські читання», «Хроніка Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка», «Польський альманах».

З 2002 р., Ігор Якович працює у складі спеціалізованих учених рад із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора (кандидата) наук у ХНУ ім. В. Н. Каразіна та ХДАК. Також, у 2002–2005 рр., він був членом спеціалізованої вченої ради із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора (кандидата) філологічних наук в Інституті літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України (Київ). Роботу вченого з офіційного опонування дисертацій висвітлює третій розділ покажчика.

У розділі «Джерела про життя і творчість І. Я. Лосієвського» особливу увагу привертають бібліографічні описи рецензій, посилань та відгуків на праці вченого, також представлено уривки з рецензій та відгуків відомих літературознавців на книги І. Я. Лосієвського. Адже показник цитування це визнання науковця та підтвердження неабиякого авторитету дослідника у науковому середовищі.

У розділах матеріали розміщені за хронологією, у межах року – за алфавітом. Бібліографічний опис здійснено у відповідності до чинних стандартів та правил опису для наукових бібліотек. Бібліографічні записи за необхідністю супроводжені анотаціями та посиланнями на електронний аналог публікації, якщо він є. Документи опрацьовано de vizu, окрім позначених астериском (*).

Науково-довідковий апарат покажчика складається з передмови та допоміжних покажчиків: предметного, іменного, псевдонімів та криптонімів, фотоматеріалів. Рубрики предметного покажчика детально

розкривають багатогранний доробок вченого, як з бібліотекознавчо-книгознавчого так і з літературознавчого аспектів. В іменному покажчику представлені співавтори науковця, особи, про які писав дослідник, автори матеріалів про І. Я. Лосієвського. Псевдоніми та криптоніми, якими він користувався як вчений та літератор, розшифровує відповідний допоміжний покажчик. Покажчик фотоматеріалів надає посилання на світлини науковця.

У процесі укладання покажчика використовувалися: каталоги видань «Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка: (1886–2011)» (https://bit.ly/20cC9u8) та «Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка : каталог видань Бібліотеки та публікацій про її діяльність за 2011–2015 рр.» (https://bit.ly/2LIu3sx), база даних «ХДНБ ім. В. Г. Короленка: видання та публікації про бібліотеку» (https://bit.ly/2n0Vr8Q), особистий архів І. Я. Лосієвського, ресурси мережі Інтернет.

Особливу вдячність висловлюємо Ігорю Яковичу Лосієвському за надання особистого архіву публікацій та якісні наукові консультації; Наталії Іванівні Капустіній, завідуючій кабінетом бібліотекознавства імені Л. Б. Хавкіної, за ідею; Ользі Ярополківні Ісаєнко, завідуючій сектором НДВК ХДНБ, за допомогу в роботі над покажчиком; Галині Миколаївні Лях, провідному бібліотекарю відділу «Україніка», за бібліографічні консультації; Світлані Михайлівні Миценко, завідуючій науково-видавничим відділом, за сумлінну редакторську роботу.

Видання підготовлено вперше і буде корисне фахівцям бібліотечної справи, бібліотекознавцям, літературознавцям, а також широкому колу користувачів, всім, хто цікавиться багатогранною діяльністю І. Я. Лосієвського – вченого документознавця, книгознавця, бібліотекознавця, літературознавця та поета.

Покажчик буде представлений у електронному вигляді у розділі «Видання ХДНБ імені В. Г. Короленка» на сайті бібліотеки.

ЗМІСТ

Круглий стіл «Проблеми інтелектуальної власності та авторського права в бібліотечно-інформаційній сфері»..................... 3

Маркова В. А. Концепт авторства в умовах електронного середовища: культурологічний контекст.. 3

Кириленко О. Г., Литвинова Л. А. Актуальні проблеми охорони інтелектуальної власності в наукових бібліотеках України 12

Древаль Ю. Д. Бернська конвенція 1886 року і сучасні міжнародні стандарти охорони авторського права 19

Стогний Е. С. Защита объектов интеллектуальной собственности в сети Интернет. Из истории создания всемирной паутины World Wide Web.. 24

Торно І. В. Використання загальнодоступних джерел патентної інформації під час обслуговування читачів Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка 33

Прохорова В. Г., Прохорова Г. В. Історія фонду патентів ХДНБ ім. В. Г. Короленка та його популяризація в електронному середовищі 39

Секція 2 «Актуальні питання роботи з бібліотечними, архівними та музейними колекціями документних пам'яток»............. 49

Клименко Т. А. Архівна Шевченкіана: за документальними матеріалами Державного архіву Черкаської області.................................. 49

Шатрова М. Б. Теоретичні концепції з книгознавства на сторінках фахової періодики 58

Грипич С. Н., Семенюк Г. П. Зібрання рідкісних і цінних видань наукової бібліотеки Рівненського державного гуманітарного університету: загальна характеристика та наукові дослідження 65

Петрович В. В. Оцифрування документів – основа технологічного вирішення проблеми зберігання бібліотечних фондів 73

Лосієвський І. Я. Колекції рідкісних та цінних періодичних видань у фондах ХДНБ ім. В. Г. Короленка.. 78

Беценко Т. П. Значення роботи зі стародруками для формування цілісної високоосвіченої особистості вчителя-філолога............................ 94

Якубова Т. А. Енциклопедичні видання та їх провенієнції в матеріалах фонду літератури польською мовою НБУВ............................ 96

Головко О. В. Дім-музей В. Г. Короленка в Полтаві (до 90-річчя музею) 107

Велігура Н. М. Міжнародний культурний проект музеїв Одеси в пошуках нових форматів 114

Красник У. О. Тематико-топологічна характеристика колекції фотодокументів Народного дому у Львові (на матеріалах ЛННБУ ім. В. Стефаника) 120

Федорова М. А. Книжкова колекція письменника та літературознавця П. П. Ротача у фонді відділу краєзнавства Полтавської ОУНБ ім. І. П. Котляревського 127

Литвиненко І. О. Відновлення історичних колекцій за допомогою провенієнцій 135

Панасюк Г. М. Проблематика діяльності гончарської книгозбірні України 143

Толочко А. Ю., Тюркеджи Н. С. Фонд рідкісних і цінних видань наукової бібліотеки Запорізького державного медичного університету: особливості розкриття документних пам'яток 149

Чернятинська Ю. Г. Формування архівних колекцій електронних інформаційних ресурсів та особливості їх зберігання 155

Романів У. С. Новітні технології для збереження та експозиції документних пам'яток 159

Андрушенко О. О. Приватні бібліотеки українських керамологів і мистців кераміки у фондах гончарської книгозбірні України Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному 167

Бадаев Д. В. Альбомы и альбомные издания в коллекции и экспозиции музея истории Национального фармацевтического университета 170

Залевська М. М. Доробок учених в дослідженні українського церковного гаптування 178

Михно Л. П. Важливість роботи з давніми пам'ятками книжної писемності у професійному становленні майбутнього вчителя-філолога 182

Непочатова О. В. Ігор Якович Лосієвський – український документознавець, книгознавець, літературознавець, поет (презентація бібліографічного покажчика)……………………………………………184

Наукове видання

Короленківські читання 2017

Матеріали XX Всеукраїнської науково-практичної конференції,
м. Харків, 26 жовтня 2017 року

У 2 частинах
Частина 2

Відповідальний за випуск
В. Д. Ракитянська, заслужений працівник культури України

Редактори: С. М. Миценко, Н. О. Стрілець, кандидат наук із соціальних комунікацій, Л. О. Каплун, О. О. Кучеренко

Підписано до друку 06.06.2018 р. Формат паперу 60×84 1/16

11,7 друк. арк., 10,5 обл.-вид.арк. Папір для множ. апаратів.